

UNIVERSITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště Orální historie – Soudobé dějiny

Bc. Nikola Kleinová

**Emigrace z komunistického
Československa a Češi v Dánsku**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Prof. PaedDr. Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D.**

Praha 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři University Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 13. května 2013

Nikola Kleinová

Poděkování

Zde bych velice ráda poděkovala prof. PaedDr. Miroslavu Vaňkovi, Ph.D. za jeho laskavou pomoc a rady při vedení této práce. Všem narátorům velmi děkuji za ochotu k rozhovorům a jejich vstřícný a přátelský přístup. Setkání s nimi pro mě byla velmi cenným zážitkem. Díky patří také rodině a přátelům za podporu při psaní této práce.

OBSAH

ABSTRAKT	4
ÚVOD	5
1. PRAMENY A METODOLOGIE	
1.1. Exil a emigrace jako předmět bádání	8
1.2. Metoda orální historie	10
2. TEORETICKÁ ČÁST	
2.1. Pojmy exil a emigrace	12
2.2. Stručné dějiny českého vystěhovalectví a možnosti cestování v Československu do roku 1948	15
2.3. Možnosti cestování do ciziny, vystěhovalectví a emigrace v letech 1948-1989	21
2.3.1. Emigrace po únoru 1948 a možnosti pohybu za hranice v 50. letech	24
2.3.2. Uvolňování podmínek cestování a nárůst emigrace v 60. letech	31
2.3.3. Emigrace po srpnu 1968 a její srovnání s poúnorovou emigrační vlnou	35
2.3.4. Emigrace v 70. a 80. letech	39
2.4. Směr emigrace z Československa v letech 1948-1989	43
2.4.1. Dánsko-české a dánsko-československé vztahy	44
3. PRAKTICKÁ ČÁST – ORÁLNĚ-HISTORICKÝ VÝZKUM	
3.1. Získání narátorů a realizace rozhovorů	47
3.2. Ze vzpomínek narátorů	49
3.2.1. Sociálně-ekonomické zázemí a postoj ke komunistickému režimu	50
3.2.2. Příčiny emigrace	56
3.2.3. Průběh emigrace. Proč se cílovou zemí emigrantů stalo právě Dánsko?	61
3.2.4. Začátky, usazení a život v cizí zemi	69
3.2.5. Kontakt s československými krajany	75
3.2.6. Důsledky emigrace	78
3.2.7. Kontakt s příbuznými a cesty do Československa	79
3.2.8. Pád komunismu v Československu. Srovnání života v Dánsku a Česku	84
ZÁVĚR	90
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	93
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	94

Abstrakt

Tato práce se věnuje tématu emigrace z Československa během komunistické nadvlády v letech 1948-1989. Jejím cílem je interpretovat fenomén emigrace a exilu v dobových souvislostech a na tomto pozadí prezentovat orálně-historický výzkum mezi československým emigranty v Dánsku, které nepatřilo mezi zrovna běžné cíle československé emigrace. K odchodu do emigrace mohou vést v různých dobách rozdílné příčiny, čímž se také emigrace podstatně odlišuje od exilu. Tato práce se soustředí na jedinečné motivy a souvislosti odchodu každého z narátorů, stejně tak jako na konkrétní průběh emigrace i její vliv na postoje narátorů k rodné zemi.

Klíčová slova

Československo 1948-1989 – Dánsko – emigrace – exil – komunistický režim – orální historie

Abstract

This thesis is dealing with emigration from Czechoslovakia during the reign of Communist party in 1948-1989. The aim of the thesis is to interpret phenomenon of the emigration and exile in historical context and to supplement it with testimonies of Czechoslovak émigrés in Denmark, which was not very usual aim of Czech emigration. Emigration is caused by different reasons during periods, which makes the fundamental difference between emigration and exile. The thesis is concerning on unique motives and causal links of the emigration of every single interviewee as well as particular process of emigration and its influence to their attitude to native Czechoslovakia.

Keywords

Czechoslovakia 1948-1989 – Denmark – Emigration – Exile – Communist regime – Oral history

Úvod

V době komunistické vlády v Československu zasahovala nesvoboda všechny oblasti života. Komunistická moc usilovala o kontrolu nad vším a nad všemi a snažila se o naprostou redukci individualit. Dokonce si nárokovala rozhodovat o nejsoukromějších záležitostech člověka, jako bylo náboženské či politické vyznání, a mnohých dalších, což se z dnešního pohledu jeví až absurdně. Jak ale těžké muselo být ono „procitnutí“, že něco vlastně není v pořádku, zejména, pokud se lidé do těchto podmínek už narodili a se svobodou neměli žádnou zkušenost? Všichni byli těmito podivnými okolnostmi přímo i nepřímo formováni. Komunistická strana usilovala o izolaci československého lidu od světa za železnou oponou, aby zabránila srovnávání s poměry ve svobodné společnosti. Přesto si však mnozí uvědomili, že postrádají možnost svobodně a podle svého soudu realizovat svůj život a nahlas říkat, co si skutečně myslí. Jedním z východisek z těchto poměrů byla emigrace.¹

Důvodem, proč jsem se chtěla zabývat tímto tématem je, že emigraci za daných okolností považuji za počin vyžadující zvláštní odhodlání a odvahu, neboť nutně znamenala zpřetrhání vazeb s vlastí, kulturou, rodinou, domovem, což jistě nebylo jednoduché. Moje vnímání fenoménu exilu a (politické) emigrace během komunistické éry v Československu vystihl i Pavel Kosatík v doslovu knihy rozhovorů s poúnorovými exulanty, na nichž se podílel. Totiž, že možnosti lidského individua, schopnost jeho aktivní rezistence a naplnění smysluplného životního programu byly navzdory všem nesnázím větší, než síly usilující o soustavné omezování lidské individuality a že prostor pro lidskou existenci zůstává vlastně vždy a záleží jen na příslušném jedinci, jak s možnostmi, které má, naloží.²

Potlačování svobody ale nebylo vždy jedinou příčinou, která lidi motivovala k opuštění vlasti. To ukážou i vzpomínky šesti narátorů československého původu, kteří se v tomto období usadili v Dánsku, svobodné a prosperující zemi západní

¹ „Vnitřní emigraci“ neboli únik do vnitřní pevnosti a rezignaci je naopak možné chápat jako povzbuzení nesvobody; viz DAHRENDORF, Ralf. *Pokoušení nesvobody: Intelektuálové v časech zkoušek*. Jinončany : H & H, 2008, s. 108.

² ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 267.

Evropy. Díky metodě orální historie získáme jedinečné příběhy samotných aktérů emigrace, které nám zprostředkují mimo jiné představu o tom, jak celý proces emigrace probíhal a jak na něj dnes pohlížíjí sami narátoři. Této části práce však předchází část teoretická, která má vytvořit rámec pro samotný kvalitativní výzkum. V jejím úvodu vymezím poněkud nejednoznačné pojmy *exil* a *emigrace*. Následně stručně nastíním dějiny a vývoj českého vystěhovalectví v našem národním kontextu do roku 1948. V dalších kapitolách se zaměřím na možnosti cestování, vystěhovalectví a odchody do emigrace v průběhu let 1948-1989 a představím fenomén emigrace z pohledu tehdejšího establishmentu a legislativy. V závěru teoretické části se zaměřím na to, do jakých zemí emigranti z Československa převážně směřovali a jakou pozici mezi nimi zaujímal Dánsko.

„Chtěl jsem odejít z Čech již koncem padesátých let – vlastně z Čech jsem nechtěl vůbec odejít – můj vnitřní hlas mi však zřetelně říkal – že jde o život – že je nutno opustit ten předstíraný ráj holubiček čistých – diktaturu proletariátu – té příšerné politické strany – která se od roku čtyřicet osm snažila obelhávat a podvádět a za pomoci nohsledů a mlčící většiny udusit všechno – co udržuje při životě žírný kmen národa a jeho kulturu – všechna její odvětví i kořání – která se svým aparátem a svými přidruženými pohunky (ať se nazývaly dělnické milice či svazy přátelství – mládežníci – kádrováci či fízlové a jejich pomocníci) – jimiž se to v Čechách hemžilo – strana byla všudy přítomná – všemocná a zničující – před nikým si nebyl nikdo jistý – kontrola shora – zdola – ze všech stran – byl jich plný vzduch – čpěli z fasád – ze zdí – z dlažby i podlah – poslouchali – dávali to dál (domovní důvěrníci – blokoví udavači – okrskoví a kdovíjakí další) – a to nejhorší – sebekontrola – připomínalo to stav za války – „tohle nesmíš říkat – za to se zavírá – za to se posílá do koncentráku – za to se věší“!

Mluvílo se v rébusech – v přesmyčkách – začalo se tak myslit – neříkalo se raději nic – raději se myslit přestávalo – “³

³ KOBLASA, Jan. *Emigrace – vstávání z mrtvých se živým nedaří*. Praha : Jan Placák – Ztichlá klika, 2011, s. 7-8. Jan Koblasa pobýval v srpnu 1968 v Itálii, kde zůstal v exilu. Následujícího roku získal politický azyl v SRN.

1. PRAMENY A METODOLOGIE

1.1. Exil a emigrace jako předmět bádání

Téma exilu a emigrace je vedle historiografie předmětem zkoumání i dalších vědeckých disciplín – například sociologie, kulturní antropologie, etnologie či psychologie.⁴ Pohybem obyvatelstva se zabývají také migrační studia, avšak s globálním nadhledem, tedy bez ohledu na dobovou a teritoriální ohraničenost, tudíž opomíjí skutečnosti pro historika nanejvýš podstatné.⁵ V některých zemích (například v Polsku) se dokonce etabloval samostatný interdisciplinární vědecký přístup – tzv. emigrantologie.⁶

Česká emigrace ve 20. století je do značné míry zkoumána ze zorného úhlu politických dějin – částečně proto, že tématu se často věnují sami představitelé exilu, pro které může být jeho zpracování i způsobem nalézání vlastní identity.⁷ Hlavní rámec tomuto bádání u nás dávají zejména České dokumentační středisko, knihovna samizdatové a exilové literatury Libri prohibiti, Centrum pro Československá exilová studia na Filosofické fakultě University Palackého v Olomouci a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.⁸

Exil a emigrace v novodobých českých dějinách obecně stále patří mezi oblasti méně probádané.⁹ Pozornost věnovaná tomuto tématu však v posledních letech roste a zabývají se jím i různé konference. Zmíňme například symposia *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století* v roce 1998, *Emigrace a exil jako způsob života* v roce

⁴ NEŠPOR, Zdeněk R. České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 2, s. 245; KOSTLÁN, Antonín. Útěky do emigrace a Československá akademie věd. In ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (eds). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha : Academia, 2011, s. 31.

⁵ KOSTLÁN, Antonín. Útěky do emigrace a Československá akademie věd. In ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (eds). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha : Academia, 2011, s. 34-36.

⁶ NEŠPOR, Zdeněk R. České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 2, s. 245.

⁷ například publikace *Rozchod 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty* vznikla z iniciativy Petra Hrubého, který odešel do exilu do Ženevy.

⁸ KOSTLÁN, Antonín. Útěky do emigrace a Československá akademie věd. In ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (eds). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha : Academia, 2011, s. 30-31.

⁹ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 11; NEŠPOR, Zdeněk R. České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 2, s. 245, 282.

2000 a *Exil sám o sobě* v roce 2003, konaná v rámci Týdne zahraničních Čechů¹⁰, či konferenci *Věda v exilu*, která se konala v Praze v listopadu 2003 pod záštitou někdejšího Výzkumného centra pro dějiny vědy.¹¹ V roce 2006 vyšla v rámci Ústavu dějin a Archivu University Karlovy již zmíněná publikace *Rozchod 1948: Rozhovory s českými pouňorovými exulanty*, shromažďující rozhovory s jedenácti pouňorovými exulanty, z nichž někteří stáli u zrodu významného exilového časopisu *Skutečnost*. Na loňské (2012) mezinárodní konferenci *Vědci v exilu a diktátorské režimy 20. století*, jejímž hlavním pořadatelem byl Kabinet pro dějiny vědy Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR¹², byla uvedena encyklopedie *Sto českých vědců v exilu*. Dosud nejnovější publikace shromažďující příběhy třiceti Čechů, kteří v různé době a z různých důvodů opustili svou vlast, *Vzkazy domů*, byla představena při příležitosti oslav Dne české státnosti 28. září 2012 v rámci projektu *Vzkazy domů – Češi ve světě*.¹³ Sbírká vzpomínek pamětníků *Paměť národa*, která využívá orální historie, v současnosti v sekci „Emigrant 1948-1989“ eviduje 122 nahrávek.¹⁴

Kromě výše uvedených projektů, realizovaných v rámci akademických ústavů, neziskových organizací a vysokých škol, ke znalosti dějin emigrace a exilu přispívají individuální projekty, za nimiž stojí kupříkladu Bořivoj Čelovský, Petr Hrubý, Pavel Kosatík a další.¹⁵

Téma československé emigrace v Dánsku je i vzhledem k malému počtu Čechů a Slováků v této zemi nepříliš zmapovanou oblastí, nicméně v roce 2009 jej zpracovala studentka FHS Kateřina Pollaková. Zatímco však její diplomová práce *Emigrace jako životní zkušenost. Češi v Dánsku 1968-1989* byla pojata z kulturně a sociálně-antropologické perspektivy¹⁶, mým záměrem bylo téma zpracovat s důrazem na

¹⁰ Referáty z těchto konferencí zachycují stejnojmenné sborníky.

¹¹ KOSTLÁN, Antonín. Útěky do emigrace a Československá akademie věd. In ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (eds). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha : Academia, 2011, s. 13.

¹² Vědci v exilu a diktátorské režimy 20. století. *Akademický bulletin. Oficiální časopis Akademie věd ČR* [online]. [cit. 2012-11-21]. Dostupné z: http://abicko.avcr.cz/sd/novinky/hlavni-stranka/news_0552.html.

¹³ Publikace. *Dny české státnosti* [online]. © 2011. [cit. 2012-11-20]. Dostupné z: <http://www.dnyceskestatnosti.cz/aktualni-projekt/publikace/>.

¹⁴ Emigrant 1948-1989. *Paměť národa* [online]. © 2000-2013. [cit. 2013-5-12]. Dostupné z: <http://www.pametnaroda.cz/category/detail/id/44>.

¹⁵ PREČAN, Vilém. Dějiny exilu a emigrace: prameny, výzkumné instituce a projekty. *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova universita, 2005, roč. 9, s. 129.

¹⁶ POLLAKOVÁ, Kateřina. *Emigrace jako životní zkušenost: Češi v Dánsku 1968-1989*. Praha, 2009. Diplomová práce. Fakulta humanitních studií UK, s 7.

dějinný kontext. Ještě dříve se podobným tématem zabývala Lenka Škodová, která na katedře antropologie na Kodaňské univerzitě v roce 2004 obhájila diplomovou práci *Gender, Generation and National Identity of Czech Emigrés in Denmark*. Ve svém antropologickém výzkumu zaměřeném na emigranty z 60. a 90. let, kde se zabývá především aspekty národní identity českých emigrantů v Dánsku¹⁷, využívala rozhovorů, metody focus groups a zúčastněného pozorování.¹⁸ Jelikož byly obě uvedené práce pojaty antropologicky, věřím, že moje zpracování tématu nabídne nový úhel pohledu.

1.2. Metoda orální historie

Ačkoliv tam, kde prameny neexistují nebo nejsou dostupné, poskytuje metoda orální historie jediný zdroj faktů o dané historické události, byla v české historiografii práce s orálními prameny dlouho opomíjena.¹⁹ Současná historiografie při studiu československého exilu a emigrace však již vedle zahraničních pramenů metody orální historie běžně využívá.²⁰ Význam orální historie je klíčový právě pro studium totalitních společností, kde neexistuje pluralita pramenů, což platí i v případě problematiky emigrace a exilu u nás, kde archivní prameny (především úřední provenience) přispívají k jejímu objasnění jen do určité míry.²¹ Tím spíše, že většina občanů byla nucena z Československa emigrovat ilegálně.

Hlavním cílem orální historie, která je kvalitativní metodou, není zjišťovat či ověřovat fakta a data, ale zprostředkovat jedinečné prožitky historických událostí. V tomto případě orální historie přispěje k objasnění rozdílných motivů k emigraci i k

¹⁷ ŠKODOVÁ, Lenka. *Gender, Generation and National Identity of Czech Emigrés in Denmark* [online]. Kodaň, 2004. [cit. 2012-11-27]. Dostupné z: http://www.anthrobase.com/Txt/S/Skodova_L_02.htm.

Diplomová práce. Institute of Anthropology, University of Copenhagen, nestránkováno, kap. 0.2.

¹⁸ Tamtéž, kap. 0.3.

¹⁹ VANĚK, Miroslav. Možnosti a meze orální historie při výzkumu českého exilu. *Historica. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Facultas philosophica* [online]. 2002, č. 31, [cit. 2012-11-13]. Dostupné z: <http://publib.upol.cz/~obd/fulltext/Historica%2031-2002/historica31-38.pdf>, s. 399; NEŠPOR, Zdeněk R. České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 2, s. 273.

²⁰ KOSTLÁN, Antonín. Útěky do emigrace a Československá akademie věd. In ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (eds). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha : Academia, 2011, s. 32.

²¹ VANĚK, Miroslav. Možnosti a meze orální historie při výzkumu českého exilu. *Historica. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Facultas philosophica* [online]. 2002, č. 31, [cit. 2012-11-13]. Dostupné z: <http://publib.upol.cz/~obd/fulltext/Historica%2031-2002/historica31-38.pdf>, s. 399-400.

pochopení, jak tuto zkušenost jednotliví aktéři prožívali a vnímali.²² Závěry orálně historického výzkumu nemají reprezentativní povahu a vztahují se pouze na zkoumaný vzorek.²³

Vzhledem k téměř naprosté absenci či nedostupnosti pramenů o Češích v Dánsku je orální historie pro tuto práci metodou zcela nezbytnou. Výpovědi narátorů nám navíc přiblíží tuto nepřilíš probádanou oblast mnohem důvěrněji a nabídnou různé úhly pohledu, než pouhá prezentace obecných faktů. Kromě metody orální historie v této práci vycházím ze studia archivních materiálů a sekundární literatury.

²² Tamtéž, s. 400.

²³ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Fakulta humanitních studií UK, 2007, s. 125.

2. TEORETICKÁ ČÁST

2.1. Pojmy exil a emigrace

Zatímco v ostatních společenskovedních disciplínách vzhledem k cílům zkoumání nemusí být vždy bezpodmínečně nutné pojmy *exil* a *emigrace* striktně oddělovat, v historiografii je rozlišování těchto termínů zcela zásadní. Avšak vzhledem k tomu, že definice pojmů exil a emigrace se v různých přístupech a u různých autorů liší, diskuse o vhodnosti používání a vzájemném vztahu obou termínů přetrvává od dob totality dodnes.²⁴ Proto je nutné věnovat této skutečnosti patřičnou pozornost.

Například novinář a spisovatel Otto Pick, který Československo opustil dvakrát, v roce 1939 a poté znovu v roce 1948, charakterizuje exulanty jako osoby, které opustí vlast z politických důvodů a uvědoměle usilují o změnu poměrů, s pevným odhodláním vrátit se zpět do vlasti. Zároveň připouští, že i emigranti mohou opustit zemi v důsledku politické perzekuce, ale narozdíl od exulantů odcházejí do ciziny s úmyslem se natrvalo usadit a začít zde nový život. Autor této definice vysvětluje, že sám patří do skupiny „exulantů, kteří se stali emigranty“, neboť navzdory původnímu odhodlání a optimistickým očekáváním se stalo brzy zřejmé, že vývoj v sovětském bloku se nepodaří zvrátit.²⁵

Ferdinand Peroutka, poúnorový exulant a první šéfredaktor československého vysílání rádia Svobodná Evropa²⁶, definoval emigranty jako ty, kteří odešli za lepším životem a exulanty jako ty, kteří odešli z domova, poněvadž jim byla vzata možnost žít svobodně a podle své víry. Podobně charakterizuje exulanty v širším vymezení Antonín Kostlán: totiž jako osoby, které odešly, *aby měly možnost žít svobodně a podle své víry.*²⁷ Miloš Trapl v zásadě rozlišuje emigraci na ekonomickou a

²⁴ KOSTLÁN, Antonín. Útěky do emigrace a Československá akademie věd. In ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (eds). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha : Academia, 2011, s. 26.

²⁵ PICK, Otto. Politický význam exilu. In BROUČEK, Stanislav; HRUBÝ, Karel (eds.). *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998*. Praha : Karolinum – Etnologický ústav AV ČR, 2000, s. 16.

²⁶ PERNES, Jiří In JEŘÁBEK, Vojtěch et al. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 17.

²⁷ KOSTLÁN, Antonín. Útěky do emigrace a Československá akademie věd. In ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (eds). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha : Academia, 2011, s. 30.

politickou, přičemž zdůrazňuje – a zde se shoduje s Pickem, že „oproti hospodářské emigraci, počítají příslušníci politické emigrace velkou většinou s co možná nejrychlejším návratem, neboť doufají ve změnu situace, režimu či společenských podmínek v rodné zemi“.²⁸ Avšak bylo by více než problematické zařadit moje narátory do jedné z takto polarizovaných kategorií, neboť ti sice bezvýhradně nepočítali s co možná nejrychlejším návratem (a ani ho po roce 1989 nerealizovali), ale rozhodně nelze tvrdit, že by jejich motivací k odchodu bylo čistě hledání lepších materiálních podmínek v cizině. V této práci proto budu vycházet právě z Pickova pojmosloví, které respektuje, že i emigranti, kteří nevyvíjeli v zahraničí exilovou činnost, mohli zemi opustit z politických důvodů. Vzhledem k tomu, že pojem emigrace je širší než pojem exil, může termín *emigranti* v této práci místy označovat oba typy vystěhovalců, pokud nebude oddělení pojmů v danou chvíli nezbytné.

Vinou lživé komunistické propagandy, která od roku 1948 zahájila proti tehdejšímu emigrantům pomlouvačnou kampaň, je dříve neutrální pojem emigrace v podvědomí české společnosti stále zafixován jako pojem s poměrně negativní konotací a ovlivňuje vnímání představitelů emigrace dodnes. Komunistickým režimem hojně používané sousloví „zrádná emigrace“ symbolizovalo zejména ilegální překračování hranic, naproti tomu pojem vystěhovalectví²⁹ odpovídal sice potlačovanému, ale legálnímu odchodu za hranice.³⁰ Například dokument ministerstva národní obrany z roku 1948 označuje emigranty za zkrachovalé existence, dobrodružné mládí od 16 do 25 let, studenty-flinky, kterým nešlo učení, zločinné osoby, soudní delikventy apod. Oficiální záznamy tvrdily, že emigrace je z osmdesáti procent charakterově vadná a zdůrazňovaly, že „dobrodruzi, šmelináři, zločinci, političtí kariéristé a horkokrevní studenti“ nepředstavují nebezpečí, dokud jsou rozptýleni. Ve stejném

²⁸ TRAPL, Miloš. Česká politická emigrace ve 20. století (1914-1989). In BROUČEK, Stanislav; HRUBÝ, Karel (eds.). *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998*. Praha : Karolinum – Etnologický ústav AV ČR, 2000, s. 36.

²⁹ Toto označení bude v této práci používáno rovněž pro jakýkoliv odchod za hranice (tj. různých motivací a forem).

³⁰ KOSTLÁN, Antonín. Útěky do emigrace a Československá akademie věd. In ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha : Academia, 2011, s. 25.

duchu emigraci prezentovala propagandistická kniha Čestmíra Suchého, Jiřího Hochmana a Jiřiny Brejchové *Emigranti proti národu*, která vyšla v roce 1953.³¹

O citlivosti této dezinterpretace svědčí i slova novináře a spisovatele Lubora Zinka, který vlast opustil v letech 1939 a 1948: „*Chtěl bych vás poprosit, abyste [...] dělali rozdíl mezi exulanty a emigranty. To jsou dva zcela odlišné pojmy a vy je házíte do stejného pytle. Česká historie má dlouhou tradici politického exilu, která jde zpátky ke Komenskému. Jednotlivci, kteří začali odcházet ze zrazené republiky v letech 1938-1939 a potom z protektorátu, aby se zařadili do boje proti nacismu, to nebyli emigranti, ale exulanti. A totéž se opakovalo po únoru 1948. Opět odcházeli lidé z těchž důvodů, jako odcházeli po nacistické okupaci; prostě nemohli žít pod totalitním režimem, ať byl hnědý nebo rudý. A to byli exulanti; tak nás, kteří jsme žili v zahraničí a bojovali za obnovu svobody v druhé světové válce a potom v takzvané studené válce, označujte prosím tak, jak si zasloužíme: exulanti, nikoliv emigranti. Mezi těmi, kdo odešli po Pražském jaru, když Sovětský svaz provedl invazi do socialistického Československa (nebo komunisticky ovládaného Československa), byla směsina exulantů a emigrantů.*“ [...] *Proto vás prosím, abyste mezi těmi termíny rozlišovali, protože ta sémantická směsina, to je dědictví komunistické propagandy. Oni nám říkali zrádní emigranti. A vy, když teď opakujete ‚To jsou emigranti‘, tak se dopouštíte stejné urážky na nás všech, kteří jsme do zahraničí odešli bojovat, nikoliv mít se dobře.*“³²

Z výše uvedené citace je patrné a pochopitelné, proč se exulanti s označením emigrant neztotožňují a dokonce se proti němu striktně brání. Pod tímto pojmem chápou člověka, který, zjednodušeně řečeno, svoji vlast opustil pro pohodlnější život za hranicemi.³³ Stejně tak se označení *emigranti* bránili i představitelé německé exilové opozice z 30. let.³⁴ Z dnešního pohledu však nelze pojem emigrant ztotožňovat pouze s vystěhovalectvím za lepšími životními podmínkami, neboť

³¹ ČELOVSKÝ, Bořivoj. *Uprchlíci po „Vítězném únoru“*. Šenov u Ostravy : Tilia, 2004, s. 12-13, 30.

³² L. Zink na Konferenci Věda v Československu v období normalizace (1970-1975) v roce 2011 viz ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa; KOSTLÁN, Antonín (eds). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha : Academia, 2011, s. 26.

³³ Podle Jiřího Pernese většina Čechů dodnes považuje termín emigrace za více či méně dobrovolné opuštění domova z ekonomických příčin. Viz PERNES, Jiří In JERÁBEK, Vojtěch et al. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 11.

³⁴ Báseň Bertolta Brechta *O nálepce emigranta* viz ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa; KOSTLÁN, Antonín (eds). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha : Academia, 2011, s. 28.

v pozdějším období se motivy k emigraci prolínaly. Je tomu tak i v případě narátorů, kteří sice nevyvíjeli v emigraci žádnou exilovou činnost, ale politická situace byla u každého z nich alespoň jednou z příčin odchodu.

2.2. Stručné dějiny českého vystěhovalectví a možnosti cestování v Československu do roku 1948

V dlouhodobé historické perspektivě utrpělo nepočtené české národní společenství v důsledku politické a náboženské emigrace, která má kořeny již v 16. století, poměrně citelné ztráty. Zejména vezmeme-li v úvahu, že do exilu vždy odcházeli především příslušníci národní elity.³⁵ Vedle nejmohutnějších emigračních proudů v našich dějinách docházelo též k drobnějším vlnám vystěhovalectví. K prvnímu hromadnému odlivu obyvatel z českých zemí došlo po porážce stavovského odboje v roce 1547, v jejímž důsledku emigrovali příslušníci českobratrské církve převážně do Polska a Poznaňska.³⁶

Emigraci, která odstartovala po bitvě na Bílé hoře, lze považovat v počátcích za převážně politickou, avšak již od roku 1621 mnohem více nábožensky motivovanou. Bezprostředně po bitvě na Bílé hoře zemi opustilo 52 významných šlechtických rodin a v následujících letech asi 400 dalších rodin z řad nekatolické šlechty. Odchod starobylých šlechtických rodů z českých zemí znamenal nenávratné oslabení národních tradic a úrovně vzdělání.³⁷ Kromě šlechty zemi opouštěli i kněží a měšťané. Podle odhadu Viléma Hlavaty z Chlumu a Košumberka zemi opustilo celkem na 36 tisíc obyvatel. V této vlně odešli do exilu například i Václav Hollar či Jan Ámos Komenský, který je považován za prvního velkého Čecha v exilu. Tato emigrace směřovala převážně do Saska, Slezska, Uher a Polska a v menším množství kupříkladu do Dánska, Švédska, Holandska, Anglie.

V polovině 17. století následovala emigrace nekatolických poddaných do Saska, Slezska a Pruska, kam proudila v důsledku jezuitského protireformačního teroru za

³⁵ PERNES, Jiří In JEŘÁBEK, Vojtěch et al. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 12.

³⁶ BROUČEK, Stanislav. *Etapy českého vystěhovalectví*. Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2003, nestránkováno.

³⁷ ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Stručně o pobělohorských emigrantech*. Praha : Kalich, 2005, s. 16-17.

vlády Karla VI. (1711-1740) i další vlna vystěhovalců.³⁸ Stejný trend následoval za vlády Marie Terezie (1740-1780), jež obnovovala patenty proti nekatolíkům a emigrantům.³⁹ Lepší časy pro evangelíky přišly až s tolerančním patentem Josefa II., který emigraci z českých zemí zastavil. Spolu s ním byl vydán i reemigrační patent, v němž panovník zajišťoval navrátilivším vystěhovalcům beztravný a bezpodmínečný návrat do vlasti. Desetitisíce vystěhovalců však byly rozptýleny takřka po celé Evropě a údaje o počtu reemigrantů, kteří využili možnosti návratu bohužel nejsou známé.⁴⁰

Od 19. století se rozmohla zemědělská kolonizace, která byla postupně doplněna také stěhováním obyvatelstva do velkých průmyslových center. V souvislosti s objevem zlatých polí v Kalifornii v roce 1848 a s poklesem nákladů na cestu do zámoří díky zavedení parolodí rapidně stoupal počet přistěhovalců v USA. Obyvatelé českých zemí se postupně rozptýlili jak v zemědělských oblastech Texasu, Nebrasky, Wisconsinu či Ioway, tak v průmyslových oblastech Chicaga, New Yorku, Clevelandu a dalších místech. Značný počet vystěhovalců, především řemeslníků a dělníků, se usadil také ve Vídni, která se po Praze stala druhým českým kulturním centrem. Vedle dvou hlavních uvedených proudů lze v tomto období zaznamenat i emigrace do ruského Polska nebo na území dnešní Ukrajiny, kde vystěhovalce motivovala laciná půda či možnost řemeslného, živnostenského a továrního podnikání. Někteří čeští emigranti se rovněž usadili v zemích bývalé Jugoslávie. Na konci 19. a na počátku 20. století byl zaznamenán také odchod některých Čechů do Jižní Ameriky, nejednalo se ovšem o výrazně početné skupiny. Rozmáhalo se taktéž sezónní zemědělské vystěhovalectví, které bylo nejmarkantnější v meziválečném období. Cílem tohoto typu vystěhovalců byla zejména německá města, ale i jiné oblasti západní Evropy.⁴¹

Zatímco emigraci v průběhu 19. a na počátku 20. století můžeme považovat téměř výlučně za vystěhovalectví za lepšími existenčními podmínkami, v případě Čechů a Slováků, kteří opustili domov během první a druhé světové války se jednalo

³⁸ BROUČEK, Stanislav. *Etapy českého vystěhovalectví*. Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2003, nestránkováno.

³⁹ ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Stručně o pobělohorských emigrantech*. Praha : Kalich, 2005, s. 30.

⁴⁰ Tamtéž, s. 33-34.

⁴¹ BROUČEK, Stanislav. *Etapy českého vystěhovalectví*. Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2003, nestránkováno.

naprostou většinou o emigraci politickou. Během první světové války odešli politici, kteří věřili ve vítězství mocností Dohody a v myšlenku existence českého národa mimo rámec Rakouska-Uherska. Valná část Čechů a Slováků se v této vlně stala de facto exulanty, aniž by to původně plánovala. Tisíce jich totiž padly do zajetí (značná část přešla do zajetí dobrovolně) a bojovaly za dosud neexistující republiku. Činnost legionářů, zejména v Rusku, posléze velmi přispěla ke vzniku samostatného státu. V meziválečném období byly zaznamenány spíše ojedinělé případy politické emigrace, a to především z řad extremistických proudů. Tehdy se naopak demokratické Československo stalo útočištěm pro politické uprchlíky z Ruska, Ukrajiny, Německa, Rakouska, Polska a dalších zemí s autoritativními nebo totalitními režimy. Německá okupace Československa odstartovala další vlnu exilu, kterou reprezentovali politici, vojáci a další občané, především židovské obyvatelstvo.⁴²

Za druhé světové války a v poválečném období zde existovaly určité specifické skupiny českých a slovenských emigrantů. Jednalo se například o příslušníky hnutí generála Lva Prchaly a řadu jiných, kteří během let 1939-1945 odešli do exilu, ale po válce se do Československa nevrátili. Dále po roce 1945 docházelo z obavy nad možnými postihy obnoveného československého státu a ve snaze uprchnout před Rudou armádou k poměrně početné emigraci exponentů bývalé Slovenské republiky. Jinou skupinou emigrantů byli němečtí antifašisté, kteří po válce dobrovolně odcházeli do jednotlivých pásem Německa. I když jim byl totiž přiznán status německých antifašistů, čímž získali československé státní občanství, nezřídka v důsledku ztráty dlouholetého zázemí odcházeli dobrovolně. Je zde třeba zmínit i židovské obyvatelstvo, které odcházelo do Palestiny (resp. Izraele) v letech 1946-1955. Za emigraci ani exil se nepovažuje německé vyhnané, či na základě Postupimské dohody odsunuté obyvatelstvo po druhé světové válce, i když šlo o nejpočetnější odliv obyvatelstva z Československa vůbec.⁴³

⁴² TRAPL, Miloš. Česká politická emigrace ve 20. století. In HRUBÝ, Karel; BROUČEK, Stanislav (eds.). *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998*. Praha : Karolinum – Etnologický ústav AV ČR, 2000, s. 37-38.

⁴³ TRAPL, Miloš. Terminologie pojmů o české, respektive československé (v letech 1918-1989) emigraci či exilu. *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova universita, 2005, s. 74.

Právo volného pohybu bylo v Rakousku-Uhersku poprvé postulováno za revoluce v roce 1848 a objevilo se v ústavě, byť neschválené, vypracované téhož roku Kroměřížským sněmem. V následujícím roce bylo jasně formulováno i v oktrojované (tzv. Stadionově) ústavě, podle níž byla jedinou překážkou k vycestování do zahraničí povinnost k vojenské službě.⁴⁴ Právo svobodně cestovat, pokud nebyl občan právně trestně stíhán nebo nepodléhal vojenské službě, bylo také výslovně potvrzeno v článku 4 rakouské prosincové ústavy z roku 1867.⁴⁵ Možnost svobodného pohybu byla v tehdejší Evropě poměrně běžná, určitou výjimku tvořilo carské Rusko a Osmanská říše, kde byli cestující povinni mít pas opatřený vízem. Tato povinnost de iure platila od dob francouzské revoluce i ve Francii, v praxi zde však pasové kontroly zpravidla neprobíhaly.

Cestování v Rakousku-Uhersku bylo omezeno až po vypuknutí první světové války. Na základě vyhlášení výjimečného stavu bylo omezeno vydávání cestovních pasů a znovu zřízeny pasové kontroly na říšských hranicích. Zákaz překročit hranice měly osoby podléhající branné povinnosti. Také v oblastech, kde se očekávaly válečné operace, platila určitá omezení cestování. V Čechách však existovaly úlevy pro malý pohraniční styk, tj. umožnění přechodu hranic osobám bydlícím v pohraničním pásmu. K cestě do válečného území bylo od roku 1915 nutno zajistit si k cestovnímu pasu i zvláštní cestovní doložku. Od roku 1916 byly pasy vydávány nejdéle na dobu jednoho roku a bylo na ně možno vycestovat pouze třikrát, přičemž ke každé cestě byla vyžadována doložka pasového úřadu a pas musel obsahovat údaje o účelu cesty.⁴⁶

Jakmile se po válce stabilizovaly poměry, byl cestovní styk v nově vzniklém Československu znovu uvolněn, i když v menší míře, než před rokem 1914. Od února 1922 bylo nově regulováno vystěhovalectví, které bylo v rámci předpisů sice svobodné, avšak zákon taxativně stanovoval, kdy je možné jej nepovolit. Zákaz vystěhování tak mohl být zapříčiněn například hospodářskými důvody, což bylo před rokem 1914 takřka nemyslitelné. Zvláštní směrnice ministerstva vnitra platily pro vydávání pasů k cestám do SSSR – podle nich neměly být povolovány cesty, které

⁴⁴ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 5-6.

⁴⁵ Tamtéž, s. 8.

⁴⁶ Tamtéž, s. 9-11.

mohly sloužit k propagaci sovětského režimu v Československu. Proto úřady v tomto případě vyžadovaly i objasnění účelu cesty. Pasy také zpravidla nebyly vydávány osobám, o nichž bylo známo, že jsou členy KSČ nebo s komunistickou stranou sympatizují.⁴⁷

Svoboda cestování v Československu začala být znovu omezována od roku 1938 a za protektorátu bylo cestování prakticky vyloučeno. K vycestování bylo nutné vlastnit pas vydaný nebo prodloužený před březnem 1939 a získat vízum od německých úřadů. Později připadla kompetence vydávání pasů vrchním zemským radům, kteří je vydávali jen ve výjimečných případech, navíc bylo nutné opatřit si k nim zvláštní propustku.⁴⁸ Slovenští občané nebyli po rozbití Československa v březnu 1939 v zásadě omezováni, ale restriktivní opatření zde byla zavedena v září po vypuknutí války.⁴⁹

Putování za hranice Československa bylo problematické i v poválečném období. Omezení práva na cestování po druhé světové válce bylo oficiálně zdůvodňováno stavem branné pohotovosti státu, který však u nás trval jen do konce roku 1945 a do roku 1946 na Slovensku.⁵⁰ Na počátku roku 1946 se ale druhá Fierlingerova vláda usnesla, že cestování má být limitováno i nadále. Toto rozhodnutí zdůvodňovala možným ohrožením státních zájmů v souvislosti s hospodářským rozvratem a nedostatkem deviz. Dosud platný zákon z roku 1928, který dříve omezoval cesty občanů do zahraničí, jen pokud by přímo ohrozily státní zájem nebo bezpečnost státu, byl nyní interpretován zcela opačně. Cesty do ciziny měly být povolovány pouze tehdy, když to státní zájem vyžadoval nebo pokud k nim existovaly pádné humanitní důvody. Právě tento přístup k otázce cestování pak pokračoval až do pádu komunismu v roce 1989.

Vedle toho komunisty ovládané ministerstvo vnitra (na Slovensku pak pověřenectvo vnitra) bez jakéhokoliv zákonného podkladu odebralo místním orgánům pravomoc vydávat cestovní doklady. Ministr vnitra Václav Nosek tento stav legalizoval 3. května 1946 a navzdory protestům předsednictva vlády byl zákon o dva týdny

⁴⁷ Tamtéž, s. 12-13.

⁴⁸ Tamtéž, s. 23-24.

⁴⁹ Tamtéž, s. 18.

⁵⁰ Tamtéž, s. 26-27.

později schválen. Kompetenci k vydávání cestovních pasů tak získaly Ředitelství národní bezpečnosti v Praze a oblastní úřadovny národní bezpečnosti v Bratislavě a v Košicích, přičemž tyto úřady mohly vydat pas jen se souhlasem ministerstva vnitra. Pro soukromé účely se cestovní pasy vydávaly pouze výjimečně. Žadatel musel prokázat účel cesty, což obyčejně vyžadovalo doporučení resortního ministerstva nebo alespoň zájmového sdružení.⁵¹ Určité úlevy platily pro soukromé cesty do Polska, Jugoslávie a Rakouska. Směrnice určila, že do jiných, nežli těchto států, byly „ryze soukromé cesty (návštěvy příbuzných a známých) zásadně nepřípustné“. Podle tehdejšího výkladu zákona č. 55/1928 Sb. totiž neodůvodněné cesty do zahraničí ohrožovaly hospodářské zájmy Československé republiky z důvodů valutových⁵² a z důvodu porušování pracovní morálky.⁵³

Žadatelé o cestovní pas pro pracovní cesty se obecně dělili na tři skupiny, přičemž většině osob byl pas vydán pouze na dobu potřebnou ke splnění účelu cesty a pouze do konkrétního státu (respektive pro tranzit přes státy, kterými bylo do cílové země nutné projet). Zbývající dvě kategorie zahrnovaly osoby, u nichž se daly předpokládat častější služební cesty – například politiky či universitní profesory. Ti získávali pas minimálně na dva roky, s platností pro všechny evropské státy. V praxi tak byly soukromé cesty s velkou pravděpodobností často kamuflovány jako cesty služební.⁵⁴

V roce 1947 se schylovalo k dalšímu zpřísnění pasové agendy. Pasové úřady měly vyžadovat oficiální potvrzení o naléhavosti a nutnosti vycestování a doporučení centrálních úřadů v případě cest do drahé devizové ciziny tj. Anglie, Belgie, Dánska, Francie, Holandska, Norska, Švédska, Švýcarska a Turecka. U cest do zámořských států pak bylo kromě doporučení k cestám do států s drahou valutou vyžadováno též potvrzení ministerstva sociální péče, aby bylo zabráněno případné skryté emigraci. Rekreační cesty k moři byly dohodou s Národní bankou a příslušnými cestovními kancelářemi dovoleny pouze osobám v trvalém pracovním poměru a jejich bezprostřední rodině a osobám, které předložily lékařské potvrzení, že jejich pobyt u moře „jest z důvodů zdravotních bezpodmínečně nutný“. Pokud byl účel cesty

⁵¹ Tamtéž, s. 26.

⁵² V dubnu 1946 byl přijat zákon o vázaném devizovém hospodářství, který povoloval dovoz a vývoz cizozemských peněz pouze se souhlasem Národní banky československé.

⁵³ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 31.

⁵⁴ Tamtéž, s. 30-32.

považován za pochybný, dotyční žadatelé nemohli od Národní banky žádat ani přidělit valuty. Podle Jana Rychlíka je pravděpodobné, že v důsledku únorového převratu tyto změny nakonec schváleny nebyly, nicméně nelze vyloučit, že se podle upravených směrnic postupovalo už dříve, neboť vydávání cestovních pasů bylo stejně v kompetenci ministerstva vnitra.⁵⁵

Je tedy patrné, že k porušování zákonů a svobod občanů v Československu ze strany komunistického tábora, který ovládal ministerstvo vnitra a další strategická ministerstva, docházelo již před únorovým převratem. Přitom ještě v roce 1928 právě komunisté prosazovali zcela volný pohyb obyvatelstva.⁵⁶

2.3. Možnosti cestování do ciziny, vystěhovalectví a emigrace v letech 1948-1989

Emigraci z Československa v letech 1948-1989 dominovaly tři hlavní vlny – po únorovém puči v roce 1948, po srpnové invazi v roce 1968 a po podpisu Charty 77.⁵⁷ V úvodu je třeba upozornit, že zcela přesná a nesporná čísla o celkovém počtu ilegálních emigrantů v době komunistického režimu neexistují a k dispozici jsou tudíž pouze odhady. K odhadovaným počtům ilegálních emigrantů můžeme dojít několika způsoby. Například sociologové se opírají o diferenční metodu, která srovnává údaje o přirozeném přírůstku obyvatelstva a o povoleném zahraničním stěhování s výsledky sčítání lidu. Hlavní nevýhodou této metody je fakt, že poskytuje pouze konečné saldo migrace, tj. pouhý rozdíl počtu emigrantů a imigrantů, čili přesný počet emigrantů nelze stanovit. Z údajů ministerstva vnitra rovněž bezvýhradně vycházet nelze, neboť evidence týkající se ilegální emigrace je neúplná, a to zejména v 50. a 60. letech. Dalším potenciálním pramenem jsou statistiky zemí cílového usídlení, i zde se však setkáváme s nedostatky. Problematické jsou například různé nepřesnosti v evidencích a časový posun mezi dobou odchodu a konečným usazením v nové zemi, které tak zkreslují důležité informace.⁵⁸

⁵⁵ Tamtéž, s. 29-30.

⁵⁶ Tamtéž, s. 27-28.

⁵⁷ HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX.* Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 269.

⁵⁸ PAUKERTOVÁ, Libuše. Několik základních údajů o odchodech z Československa, 1948-1991. In BROUČEK, Stanislav; HRUBÝ, Karel (eds.). *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: Symposium o*

Údaje o přesném počtu československých emigrantů v době komunistické éry se tedy značně liší. Nejnižší čísla uvádějí oficiální záznamy komunistické policie, podle kterých odešlo v letech 1948-1987 172 659 lidí⁵⁹, z toho za prvních dvacet let tohoto období 35 789 lidí.⁶⁰ Tyto údaje jsou ale vzhledem ke zmiňované neúplnosti evidence o ilegální emigraci a k absenci údajů z let 1988 a 1989 podhodnocené. Dnes se počty ilegálních emigrantů, zejména v historiografii, odhadují na více než 200 tisíc osob v letech 1948-1989 a zhruba 60 tisíc osob do roku 1968.⁶¹ Setkáme se ale i s čísly mnohem vyššími, ke kterým docházejí zejména různé demografické studie, jejichž odhady hovoří v letech 1948-1989 o půl milionu emigrantů.⁶²

Emigrace ilegální byla v každém případě mnohanásobně vyšší nežli vystěhovalectví legální. Jednalo se ale o fenomény do určité míry propojené. Lidé, kteří nedostali povolení k vystěhování, často následně volili cestu ilegální emigrace a od 60. let bylo povolováno vystěhování za účelem sjednocování rodin.⁶³ Jinou alternativou, jak legálně odejít do zahraničí, byl sňatek s cizincem: „V roce 1986 jsem se provdala za dánského státního příslušníka a v roce 1987 jsem měla vyřízený vystěhování z Československa do Dánska. Poté, co jsem zažádala o vystěhovalecký pas a zaplatila za studium a...prostě bylo to všechno legální, to znamená, že jsem dostala vystěhovalecký pas, odstěhovala jsem se do Dánska a kdykoliv jsem zase mohla jezdit [do Československa]. Až do roku 1989 jsem musela o každou návštěvu žádat.“⁶⁴

V souvislosti s tématem exilu po roce 1948 je třeba věnovat pozornost také faktu, že protikomunistický odboj byl ve srovnání s prvním a druhým odbojem v mnohem slabší pozici. Neměl jednotné domácí vedení, armádu v zahraničí, reprezentativní vládu v exilu ani oficiální podporu demokratických velmocí, ale byl spíše záležitostí

českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998. Praha : Karolinum – Etnologický ústav AV ČR, 2000, s. 25-26.

⁵⁹ NA, fond 02/1, sign. P 66/88, č.j. P 4570, tab. č. 3

⁶⁰ ABS, fond A 7, a. j. 533, 1968, s. 1-4.

⁶¹ Např. PERNES, Jiří In JERÁBEK, Vojtěch et al. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 12, 18-19; KOURA, Petr. „Svědomy mi nedovolí šířit takové lži“. Český exil mezi únorem 1948 a srpnem 1968. In WITTLICHOVÁ, Lucie (ed.). *Vzkazy domů*. Praha : Labyrint, 2012, s. 215.

⁶² PAUKERTO VÁ, Libuše. Několik základních údajů o odchodech z Československa, 1948-1991. In BROUČEK, Stanislav; HRUBÝ, Karel (eds.). *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998*. Praha : Karolinum – Etnologický ústav AV ČR, 2000, s. 26.

⁶³ Tamtéž, s. 27-28.

⁶⁴ Rozhovor s Evou S. vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

jednotlivců a malých roztržitých skupin.⁶⁵ Vytvoření jednotného politického ústředí odboje znemožňovaly neshody v nejdůležitějších politických otázkách i vzájemné osočování z krachu Národní fronty.⁶⁶

Nedílnou součástí exilových aktivit byla publikační činnost, přičemž již v roce 1949 registrovala komunistická rozvědka celkem 76 exilových titulů.⁶⁷ Mezi nejvýznamnější československá exilová periodika třetího odboje patřily *Bohemia*, *Český boj*, *Nedělní Hlasatel*, *Modrá revue*, *Národní politika*, *Naše hlasy*, *Nové obzory*, *Rozmach*, *Rozpravy* a *Zpravodaj* (orientovány spíše pravicově) a časopisy *Čechoslovák*, *České slovo*, *Hlas Československa*, *Listy*, *Právo lidu*, *Skutečnost*, *Svědectví*, *Text*, *Tribuna* a *Věstník Československé národní rady americké* (zaměřeny spíše levicově). Mezi nejvlivnější publicisty exilového aktivismu se řadily dvě názorově protichůdné osobnosti – historik a politolog Josef Kalvoda, který reprezentoval konzervativní střed, a žurnalista a politolog Pavel Tigrid, představitel liberální levice.⁶⁸

Ačkoliv komunistický režim prezentoval problematiku emigrace většinou hystericky, objektivně nepředstavovala pro Československo kromě odchodu některých špičkových odborníků zásadní hrozbu. Výsledky publikační činnosti exulantů se dostaly do rukou pouze úzkému okruhu lidí a naprostá většina národa o ní buď nebyla informována nebo jí nevěnovala pozornost. Z tohoto hlediska bylo efektivnější rádiové vysílání z ciziny v českém a slovenském jazyce, zejména díky své nepostihnutelnosti a obecné dostupnosti. Hlavní význam protikomunistických činitelů spočíval ve zprostředkovávání informací o dění v Československu světové veřejnosti a jednání s evropskou politickou špičkou.⁶⁹

⁶⁵ VACULÍK, Jaroslav. *České menšiny v Evropě a ve světě*. Praha : Libri, 2009, s. 24.

⁶⁶ PERNES, Jiří In JEŘÁBEK, Vojtěch et al. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 14.

⁶⁷ Tamtéž, s. 13.

⁶⁸ Exilová periodika 1948-1989. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. © 2008 – 2013. [cit. 2013-03-14]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/exilova-periodika-1948-1989>.

⁶⁹ HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX*. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 304.

2.3.1. Emigrace po únoru 1948 a možnosti pohybu za hranice v 50. letech

Ještě před vyvrcholením únorové krize, 23. února 1948 v 01:45, vydal ministr vnitra Nosek zvláštní rozkaz, podle kterého nesměl opustit hranice nikdo, kdo neměl zvláštní výjezdní povolení od ministerstva vnitra či Státní bezpečnosti. Tam, kde ještě vykonávala pasovou kontrolu Finanční stráž, byla urychleně nahrazena jednotkami SNB. Současně vyslalo ministerstvo zahraničí oběžník, který zakazoval zastupitelským úřadům v cizině bez souhlasu ministerstva vnitra v Praze udělovat víza k cestám do Československa. Všechna zavedená opatření zůstala trvale v platnosti a postupně se zostřovala. Komunistický režim tak v podstatě postavil občany československého státu do období před zrušením nevolnictví v roce 1781.⁷⁰

Po únorovém převratu v roce 1948 komunisté prostřednictvím akčních výborů uplatňovali totalitní moc ve všech oblastech života společnosti. Kromě převahy ve vládě dosáhli mocenského monopolu ve všech nižších orgánech moci, masových společenských organizacích, státních, hospodářských a kulturních institucích a v akademických spolecích.⁷¹ Nepohodlní studenti i profesori byli vyloučeni z vysokých škol, které se tak staly jakýmsi učilišti komunistické propagandy, střeženými policií.⁷²

Nástup komunistického totalitního režimu zapříčinil bezprostředně po únoru i v následujících letech masový odliv obyvatel z Československa. Ze země odcházeli všichni, kteří se chtěli vyhnout komunistickému útlaku – představitelé nekomunistických stran Národní fronty⁷³, novináři, vědečtí pracovníci, živnostníci, duchovní, vojáci, studenti i dělníci. Největší množství občanů opustilo Československo hned v roce 1948 (ostraha na hranicích byla zpřísněna až od léta

⁷⁰ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 34.

⁷¹ KAPLAN, Karel. *Nekrvavá revoluce*. Toronto : Sixty-Eight Publishers, 1985, s. 179; POUSTA, Zdeněk In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 16.

⁷² JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 38

⁷³ Do exilu odešli například představitelé národních socialistů Petr Zenkl a Hubert Ripka či protagonisty pravicového křídla sociální demokracie Václav Majer a mnoho dalších, kterým hrozila perzekuce. Komunistický režim se snažil zabránit odchodu zejména osobností, které měly v zahraničí vliv a zmařil tak například útěk předsedy ČSL Jana Šrámka.

1948⁷⁴) a v následujících dvou letech, po roce 1950 byly již hranice uzavřeny téměř neprodyšně. Podle oficiálních záznamů ministerstva vnitra do roku 1951 uprchlo do zahraničí 25 354 osob, a od roku 1952 počet uprchlíků rapidně klesal. Ze všech lidí, kteří se o útěk pokusili, tvořili k překvapení komunistické moci největší podíl dělníci a sice 39%. Druhou nejpočetnější skupinou byli příslušníci inteligence (29%). Živnostníci pak představovali 4,7%, rolníci 3,8% a větší podnikatelé pouze 0,98% z uvedeného počtu. Podle politické příslušnosti se jednalo o 87,76% bezpartijních, 4,64% komunistů, 4,57% národních socialistů a 1,58% lidovců.⁷⁵

Cílem komunistické strany bylo zajistit maximální neprostupnost hranic a co možná nejvíce tak izolovat Československo od okolního světa a eliminovat odchody za hranice, tato snaha byla nejurputnější v letech 1948-1956. V tomto období bylo prakticky zastaveno vydávání pasů i propustek pro malý pohraniční styk, přestože tato opatření neměla oporu v existujících zákonech. Až na výjimky (o kterých rozhodovalo ministerstvo vnitra) nebyly povolovány žádné soukromé cesty, včetně návštěv příbuzných či z důvodu léčení, a to ani do dalších tzv. lidově demokratických států. I počet hromadných zájezdů do zemí lidové demokracie pořádaných cestovními kancelářemi byl výrazně omezen. Dokonce i na hranicích s těmito zeměmi začala vznikat jakási obdoba železné opony. Stát totiž považoval za nepřipustné, aby jej občané, do kterých investoval prostředky na vzdělání, místo „výstavby socialismu“ nakonec opouštěli a působili mu tak ekonomické ztráty.⁷⁶

Stejně tak chtěla vláda co možná nejvíce omezit počet cizinců přijíždějících do Československa, takže byla zavedena všeobecná vízová povinnost, od níž byli osvobozeni pouze držitelé bulharských a polských diplomatických pasů. Cesty do ČSR byly omezeny v podstatě na služební a obchodní cesty. Od roku 1951 pasová agenda spadala místo ministerstva vnitra pod nově zřízené ministerstvo národní bezpečnosti. V následujícím roce pak oficiálně přešla pod ministerstvo zahraničních

⁷⁴ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 48.

⁷⁵ POUSTA, Zdeněk In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 15-16; VACULÍK, Jaroslav. *České menšiny v Evropě a ve světě*. Praha : Libri, 2009, s. 24.

⁷⁶ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 34, 36, 41.

věcí, avšak ve skutečnosti si pasové oddělení udrželo MNB. Když bylo v roce 1953 MNB zrušeno, tato agenda přešla opět pod ministerstvo vnitra.⁷⁷

Lidově demokratická ústava z 9. května 1948 sice potvrzovala právo na svobodu pobytu a deklarovala, že „právo vystěhovat se do ciziny může být omezeno jen na základě zákona“, ale stejně jako dosud platný zákon o vystěhovalectví z roku 1922 toto ustanovení platilo pouze formálně.⁷⁸ Dne 6. října 1948 vstoupil v platnost zákon č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky, který kvalifikoval nepovolené opuštění republiky jako trestný čin. V padesátých letech však bylo odsouzení na základě paragrafu o opuštění republiky spíše výjimečné. Osoby zadržené na státních hranicích byly totiž podle principu tzv. notoriety (tj. nahrazení objektivního důkazu tvrzením, že nějaká skutečnost je všeobecně známa) paušálně obviňovány z přípravy velezrady, za níž byla mnohem vyšší trestní sazba, 10-25 let odnětí svobody.⁷⁹ V případě nedovoleného překročení hranic do Polska nebo Maďarska byl tento čin zpravidla posuzován jako přestupek, i když ve srovnání s dobou před únorem 1948 byly tresty výrazně přísnější. Vzhledem k tomu, že mimo dosah československé justice stát nemohl vůči emigrantům tresty vykonávat, v 50. letech alespoň trvale zamezoval návštěvám a návratům do Československa, a to i tehdy, když se emigrant stal občanem jiného státu. Na druhou stranu byly čas od času vyhlášovány pro emigranty amnestie, využívalo jich však naprosté minimum občanů a někteří se po návratu do ČSR dokonce pokusili emigrovat znovu.⁸⁰

Nejfrekventovanější únikovou cestou poúnorových uprchlíků se stala cesta šumavská do americké okupační zóny ve Vídni. Rizikovější byl přechod přes jižní Moravu, neboť zde bylo nutné překonat jednak řeku Dyji a následně sovětskou okupační zónu ve Vídni.⁸¹ Zemi uprchlíci opouštěli i přes Slovensko a přes bavorskou hranici, která byla střežena nejpřísněji.⁸² Samotná cesta za hranice byla značně komplikovaná. Vznikaly ilegální převaděčské sítě, které často lidem ušetřily mnohaletý pobyt ve

⁷⁷ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 38-40.

⁷⁸ Tamtéž, s. 46.

⁷⁹ Zákon č. 231/1948 Sb. se tak ve skutečnosti začal v mírně upravené podobě z roku 1961 plně využívat až v polovině šedesátých let.

⁸⁰ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 51, 53.

⁸¹ POUSTA, Zdeněk In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 13.

⁸² JERÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 39.

věznění nebo dokonce život. Někteří však úspěšně překonali hranice i bez pomoci převaděčských organizací, k čemuž vymýšleli nejrůznější kuriózní způsoby.⁸³

Západ nebyl na masivní příliv československých uprchlíků připraven. V Evropě stále existoval přidělový lístkový systém a bylo obtížné zde sehnat práci. Zoufalá situace byla ve válkou zdevastovaném Německu, kam v tomto období směřoval největší počet československých občanů. Ti se zde však kvůli přetrvávající antipatii mezi Čechy a Němci často setkávali s nevstřícným přístupem německých úřadů a docházelo i ke střetům s vysídlenými sudetskými Němci.⁸⁴

Po příchodu do země emigranti obvykle nejprve absolvovali výslech a následně byli umístěni ve sběrných střediscích. Ti, kteří získali status politických uprchlíků, byli směřováni dále do táborů uprchlické organizace International Refugee Organization (IRO), kterou OSN zřídila po válce pro pomoc běžencům.⁸⁵ Koncem července 1948 tato mezinárodní organizace uznala československým utečencům plný status politických uprchlíků, který je stavěl na úroveň válečných uprchlíků. Tím získali všechny výhody, které organizace poskytovala, včetně právní ochrany a všestranné pomoci v emigraci.⁸⁶ K udělení tohoto statusu bylo třeba projít prověrkami, tzv. screeningem. Pokud uprchlíci v uznávacím procesu prošli, měli otevřené dveře k cestě do zámoří, které IRO od srpna 1948 organizovala. O výjezd z utečeneckých táborů IRO bylo možné požádat zpravidla až po šesti měsících. Pouhým zhruba 5 % uprchlíků se pak podařilo z táborů do dalších zemí dostat bez pomoci IRO – prostřednictvím příbuzných nebo známých.⁸⁷

Od ledna 1951 činnost IRO částečně převzala nová organizace, Vysoký komisař pro uprchlíky se sídlem v Ženevě (UN High Commissioner for Refugees). Po formálním zániku IRO v roce 1952 převzala správu nad uprchlíky vláda v Bonnu.⁸⁸ Ke zlepšení situace československých žadatelů o azyl také značně přispěly organizace

⁸³ PERNES, Jiří In JEŘÁBEK, Vojtěch et al. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 12.

⁸⁴ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 37.

⁸⁵ POUSTA, Zdeněk In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 14.

⁸⁶ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 43.

⁸⁷ ČELOVSKÝ, Bořivoj. *Uprchlíci po „Vítězném únoru“*. Šenov u Ostravy : Tilia, 2004, s. 12; POUSTA, Zdeněk In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 14.

⁸⁸ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 109, 113.

Czechoslovak Relief Committee for Political Refugees a American Fund for Czechoslovak Refugees, založené v roce 1948. AFCR zprostředkoval emigraci do třetích zemí, rozděloval prostředky mezi utečence a zajišťoval jim zdravotní, právní a další služby.⁸⁹ Do roku 1978 dopravil AFCR téměř 16 tisíc československých občanů do USA.⁹⁰

V Německu a Rakousku status uprchlíka umožňoval pouze dočasné povolení k pobytu, pracovní povolení či asistenci při hledání práce. Uprchlíci, kteří z táborů dojížděli za prací, se sem museli vracet, neboť získání azylu je neoprávněovalo k legálnímu pobytu na území mimo tábory. Proto se utečenci již během azylového řízení hlásili k emigraci do dalších zemí.⁹¹ Největší šanci k získání azylu měli mladí, silní a svobodní muži vhodní na těžkou práci (tzv. svalová emigrace), a tak v táborech narůstal počet starých a nemocných, případně rodin s dětmi.⁹²

Díky českému uprchlíkovi Václavu Lavičkovi dnes máme údaje o 9277 československých občanech, kteří prošli záchytným táborem v Řeznu, jenž fungoval mezi 5. březnem a 8. prosincem 1948. Lavička údaje přepsal z řezenské táborové knihy a kartotéky a průklep seznamu byl později uložen v Archivu Čechů a Slováků v knihovně University v Chicagu.⁹³ Bořivoj Čelovský, k němuž se kopie seznamu dostala v roce 1997, zpracoval na jeho základě objektivní profil uprchlíků. Zjistil, že statistickou páteří pounorového exodu byl svobodný muž české národnosti ve věku 23 let, dělnického povolání. I tato data tedy svědčí o tom, že „diktatura proletariátu“ se stala pouhým heslem bez náplně, za nímž se schovávali lidé, kteří chtěli naplnit svoje mocenské ambice.⁹⁴

Tigríd ve své knize *Politická emigrace v atomovém věku* ještě označuje vlnu únorové emigrace za „v podstatě vzdělaneckou“, což můžeme přičítat tomu, že ji poprvé vydal v roce 1974 (v exilovém nakladatelství INDEX) a podruhé v roce 1990, kdy ještě pravděpodobně nebyl s Lavičkovým seznamem obeznámen. Co se týká

⁸⁹ PERNES, Jiří In JEŘÁBEK, Vojtěch et al. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 13;

⁹⁰ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 163.

⁹¹ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 132-133.

⁹² Tamtéž, s. 105.

⁹³ ČELOVSKÝ, Bořivoj. *Uprchlíci po „Vítězném únoru“*. Šenov u Ostravy : Tilia, 2004, s. 15.

⁹⁴ Tamtéž, s. 267.

věkového průměru emigrace, oba autoři se shodují. Pro některé mnohé příslušníky této emigrační vlny se jednalo v krátkém časovém úseku již o druhou emigraci.⁹⁵

V počátcích poúnorové vlny můžeme zaznamenat patrnou snahu o aktivizaci národního života. Často již v uprchlických táborech vznikaly organizace politických stran, sokolské spolky apod. Po roce 1948 vzniklo několik exilových časopisů – *Doba, Hlas, Informátor, Tribuna, Národohospodář, Exil* a *Skutečnost*, které byly většinou psány a vydávány mladými lidmi. Jeden ze zakladatelů *Skutečnosti*, Zdeněk Suda, již v roce 1948 vyjádřil v úvodníku časopisu nazvaným *Je to horší, než si myslíte* obavu, že za současného bipolárního rozložení světa bude změna poměrů v Československu vyžadovat mnoho času: „*Takový názor ovšem nebyl mezi exilovými politiky v poúnorovém exilu populární. Sám jsem to odhadoval nejméně na dvacet let, a ačkoliv mi za to chtěli mnozí vyškrábat oči, i tento odhad se ukázal příliš optimistický.*“⁹⁶

Šéfredaktor *Skutečnosti* Hanuš Jan Hájek se v podobném duchu vyjádřil o šest let později v závěrečném článku tohoto periodika *Exil 1954*, jímž jeho existence z finančních důvodů skončila.⁹⁷ Kritizuje v něm neakceschopnost Rady Svobodného Československa, reprezentativního orgánu československého exilu, který vznikl v únoru 1949 v USA, i dalších mikroskopických skupin usilujících o nabytí atributu reprezentativnosti československého národa.

V čele Rady Svobodného Československa byli zastoupeni představitelé předúnorových nekomunistických stran Národní fronty a Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu. Jejím programem sice bylo osvobození Československa a boj proti komunismu, avšak v praxi byla její jedinou skutečnou funkcí sociální pomoc uprchlíkům prostřednictvím docházejících finančních zdrojů.⁹⁸ Tyto okolnosti a také přesvědčení, že k nápravě poměrů a porážce

⁹⁵ TIGRID, Pavel. *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha : Prostor, 1990, s. 67.

⁹⁶ Rozhovor se Zdeňkem Sudou In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 80-81.

⁹⁷ POUSTA, Zdeněk In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 16.

⁹⁸ PERNES, Jiří In JERÁBEK, Vojtěch et al. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 14.

komunismu v Československu se reálně nedalo přispět, byly podle Hájka příčinou, proč se řada exulantů do exilových aktivit vůbec nezapojila.⁹⁹

Proti Radě Svobodného Československa stálo Ústředí demokratického exilu, kde se v roce 1953 sdružili pravicověji orientovanější politici, kteří odmítali Košický vládní program i celý vývoj po roce 1945. V zahraničí fungovaly také spolky reprezentující jednotlivé exilové skupiny, těmi nejvýznamnějšími byly již zmiňovaný American Fund for Czechoslovak Refugees, Ústředí čs. sokolstva v zahraničí, Svaz čs. důstojníků v exilu, Slovenská národní rada v zahraničí či Slovenský osvobozovací výbor. Českoslovenští emigranti také působili v mezinárodních emigrantských organizacích jako byly Socialistická unie států střední a východní Evropy či Shromáždění porobených evropských národů.¹⁰⁰

Za asi nejvýznamnějšího československého exulanta je považován Pavel Tigríd, který odešel do exilu za války a znovu v souvislosti s komunistickým převratem v roce 1948.¹⁰¹ Celý život pracoval a bojoval ze zahraničí proti komunistickému režimu a angažoval se v pomoci uprchlíkům. Na vydávání exilového časopisu *Svědectví* se podílel od jeho vzniku. Plně se zapojil do spolupráce s posrpnovými emigranty a spolupracoval s mnoha mezinárodními organizacemi od Socialistické internacionály až po Amnesty International. Po podpisu Charty 77 inicioval sjednocování československé emigrace i spolupráci s emigrací polskou a sovětskou. Podle Tigrída československá pouňorová politická emigrace vznikla jako důsledek selhání pokusu o spolupráci nekomunistických stran s KSČ v letech 1945-1948: „*Náš spor s komunisty, v čem se rozcházíme, náš spor zásadní, jímž jsme se nikdy netajili, je o svobodu.*“¹⁰² Pouňorovou emigraci také označil za skromnou, ale trvalou součást společenského procesu o národní obrodu, bez níž si československou společnost nelze představit.¹⁰³

⁹⁹ HÁJEK, Hanuš J. Exil 1954. *Skutečnost* [online]. 1954, roč. 5., č. 11-12, s. 138. [cit. 2013-1-10]. Dostupné z: http://www.scriptum.cz/skutečnost/skutečnost_1953_11-12.pdf.

¹⁰⁰ HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX.* Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 273.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 287.

¹⁰² TIGRID, Pavel. *Politická emigrace v atomovém věku.* Praha : Prostor, 1990, s. 55-57.

¹⁰³ Tamtéž, s. 65.

Poúnorový exulant a další ze zakladatelů *Skutečnosti*, Petr Hrubý, považuje Únor 1948 za ještě větší a dalekosáhlejší katastrofu než mnichovskou dohodu. Komunistický převrat přirovnal k následkům bělohorské bitvy, v jejímž důsledku došlo k vyhnání mnoha vzdělců do exilu. Podle něj s poúnorovými exulanty odešlo ze země vše, co symbolizovalo první masarykovskou republiku.¹⁰⁴

2.3.2. Uvolňování podmínek cestování a nárůst emigrace v 60. letech

Všeobecné uvolnění poměrů (respektive shora vedená destalinizace) po 20. sjezdu KSSS v roce 1956 a následně v první polovině 60. let se projevilo i v pozvolném nárůstu výjezdů do zahraničí.¹⁰⁵ O soukromé cesty do zemí lidové demokracie už nebylo nutno žádat jako doposud osobně na ministerstvu zahraničních věcí v Praze, ale nově na policejních služebnách v okresních městech nebo na městské správě VB. Pouze cesty do NDR a do Jugoslávie mělo z důvodu možnosti útěků občanů přes Západní Berlín nebo přes Itálii a Rakousko nadále prověřovat ústředí.¹⁰⁶ Zvláštní komise při ÚV KSČ už nerozhodovala o každé jednotlivé cestě jako dosud, ale zabývala se pouze spornými případy. Nadále však individuálně posuzovala žádosti o povolení k vystěhování, které bylo ještě na počátku 60. let zásadně umožňováno pouze za účelem slučování rodin.

K cestám do socialistických států nebyly vydávány pasy, ale zvláštní cestovní přílohy k občanským průkazům, v případě turistických zájezdů pak hromadné zájezdní soupisky. Žadatelé o cestovní doklad byli lustrováni a případně se k jejich žádosti vyjadřovali i tzv. okreskoví zmocněnci, kteří například prostřednictvím domovních či uličních důvěrníků prověřovali jejich pověst v místě bydliště či zaměstnání. Účastníci hromadných zájezdů s cestovní kanceláří ČEDOK, která měla monopol na zahraniční cestovní ruch, si museli nechat ověřit totožnost do pasového dotazníku okresním oddělením MV – oddělením veřejné bezpečnosti.

¹⁰⁴ Rozhovor s Petrem Hrubým In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 155-156.

¹⁰⁵ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007s. 53; TIGRID, Pavel. *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha : Prostor, 1990, s. 58.

¹⁰⁶ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 55.

Zájezdy na Západ byly stále spíše výjimečné, a to nejenom z obav politického rázu, ale i z důvodu nedostatku volných deviz.¹⁰⁷ Zákon č. 107/1953 Sb. o devizovém hospodářství z prosince 1953 stanovil, že dovoz a vývoz československé měny a vývoz cizozemské měny je vázán na povolení ministerstva financí. Mnoho cest tedy ztroskotalo na tom, že SBČS odmítla prodat žadatelům i jen omezené množství měny.¹⁰⁸ Zájemci o vycestování se nejprve museli podrobit internímu řízení a pokud SBČS rozhodla, že jim devizy prodá, vydala žadatelům potvrzení – tzv. devizový příslib, na jehož základě si pak mohli koupit valuty a také obdrželi výjezdní doložku. Bez předložení platných dokladů nebylo možné zakoupit si jízdenku na vlak, autobus, letenky či lodní lístky do zahraničí, a to ani za volně směnitelnou měnu. Cestujícím, kteří měli pozvání ze zahraničí bylo prodáváno jen minimální kapesné, často ve výši 4 USD. Maximální prodanou částkou činila s ohledem na dobu pobytu 100 USD.¹⁰⁹

Dosud bylo cestování do zahraničí komunistickým režimem stále chápáno nikoliv jako právo občana, nýbrž jako výsada „vzorných pracovníků“ a „občanů oddaných věci socialismu.“¹¹⁰ To změnilo vládní usnesení č. 1076 z prosince 1963, které přineslo československým občanům další uvolnění v oblasti turistického ruchu. Cestování se mělo stát celkem běžnou záležitostí pro všechny, kteří „řádně plní svoje pracovní úkoly a aktivně se zapojují do veřejného a politického života a s jejich výjezdem souhlasí závodní nebo místní orgány“. Počet kladně vyřízených žádostí o povolení k výjezdu do kapitalistických států rostl a začaly sem být povolovány i soukromé cesty k širokému okruhu příbuzných. Individuální cesty na Západ také nově organizovala cestovní kancelář ČEDOK.¹¹¹

Bylo zrušeno ustanovení z roku 1949, podle něhož neměl občan na vydání pasu právní nárok a místo toho zákon taxativně vymezoval, kdy může být vydání cestovního dokladu odepřeno, kdy může být pas odebrán nebo kdy může být

¹⁰⁷ Nedostatek deviz byl zapříčiněn umělým nadhodnocením československé koruny, jejíž oficiální kurs byl určován přes pevně stanovený poměr k sovětskému rublu. Oficiální kurs amerického dolaru se tak např. pohyboval kolem 7 Kč, zatímco reálně odpovídal 30-35 Kč.

¹⁰⁸ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007 , s. 55-60.

¹⁰⁹ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 75.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 59-60.

¹¹¹ Tamtéž, s. 65.

omezena jeho platnost – například pokud by cesta do ciziny nebyla v souladu se státními zájmy či pokud by žadatel svým jednáním poškodil dobré jméno ČSSR. Aby byl ovšem cestovní pas platný, bylo nutno si u krajské správy pasů opatřit ještě zmiňovanou výjezdní doložku, která měla podobu vízového razítka a obsahovala údaje, pro které státy a na jak dlouho dobu platí. Výjezdní doložky byly buď jednorázové nebo stálé a rozlišovaly se i podle účelu cesty na služební, diplomatické a soukromé. K vydání výjezdních doložek bylo třeba předložit souhlas zaměstnavatele, potvrzení o devizovém krytí cesty nebo pozvání od cizince, který se zavázal hradit náklady spojené s pobytem, a u mužů podléhajícím branné povinnosti i souhlas okresní vojenské správy.

V rámci socialistického bloku bylo nejjednodušší vycestovat do Maďarska a Bulharska, kde byly přílohy k občanským průkazům vydávány jako stálé. Naopak nejprísnější podmínky přetrvávaly u cest do Jugoslávie, kde úřady vyžadovaly prakticky stejné doklady jako v případě cest do kapitalistické ciziny. Do NDR bylo možné bez omezení cestovat od roku 1967, do Rumunska s nepatrnými omezeními od roku 1968. Při soukromých a individuálních návštěvách SSSR museli českoslovenští občané předložit pozvání do země ověřené sovětskou cizineckou policií nebo předem zakoupený voucher na služby. Od roku 1966 se již pasy nově ponechávaly po dobu platnosti v držení občana a jejich vlastníci mohli volně cestovat do států RVHP, aniž by museli žádat o zmiňované přílohy k občanskému průkazu. Trvalé výjezdní doložky k cestám na Západ byly vydávány jen v případě služebních cest a zpravidla na pasy vydané pro služební účely.¹¹²

Liberalizace agendy se projevila nejen v cestování, ale i v rostoucím množství legálně vystěhovaných československých občanů: v roce 1966 bylo kladně vyřízeno 6 286 žádostí o vystěhování a v roce 1967 již 9 204.¹¹³ Zvyšovalo ale také množství lidí, kteří v cizině zůstali, aniž by k tomu měli povolení – tj. buď opustili území republiky ilegálně nebo bez povolení zůstali v cizině. Tito občané se podle paragrafu § 109 trestního zákona 140 z roku 1961 dopustili trestného činu proti bezpečnosti republiky a hrozilo jim šest měsíců až pět let odnětí svobody nebo nápravná opatření.

¹¹² RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007 , s. 66-69.

¹¹³ Tamtéž, s. 73, 78.

Paragraf § 109 se vztahoval i na osoby, které opuštění republiky organizovaly nebo přes hranice převáděly osoby, jež neměly k opuštění republiky povolení. Těmto lidem hrozilo tři až deset let odnětí svobody.¹¹⁴

Do roku 1968 však nebyl podíl nedovolené emigrace v poměru k celkovému počtu výjezdů na Západ nijak zásadní. V letech 1964-1966 tento podíl činil kolem 1%, v roce 1967 jen 0,14%.¹¹⁵ Z hospodářského hlediska tedy nepředstavoval takto zanedbatelný počet vystěhovalců pro ČSSR výrazný problém. Komunistická moc však proti emigraci bojovala z jiných důvodů. Kromě toho, že považovala emigraci za jev podlamující národní hrdost a „socialistické vlastenectví“, nepřipouštěla, že by řádní občané mohli upřednostňovat kapitalismus před „vymoženostmi“ socialismu. Také se obávala, že odliv špičkových odborníků (technické inteligence, lékařů, vojenských odborníků, atd.) a čerstvých absolventů zabrzdí „vědecko-technickou revoluci“ v Československu. Za další riziko byla považována skutečnost, že mnozí emigranti jsou nositeli „státního, služebního a hospodářského tajemství.“¹¹⁶

Všem emigrantům, kterým nebyl výslovně prominut trest za opuštění republiky, hrozilo v Československu trestní stíhání a teoreticky i zatčení na území jiného socialistického státu, s nímž mělo Československo dohodu o právní pomoci. V praxi si ale státy mezi sebou emigranty nevydávaly, naopak bylo poměrně běžné, že se emigranti se svými příbuznými a známými setkávali například v Maďarsku nebo Bulharsku.¹¹⁷ V některých případech emigranti žádali na ministerstvu vnitra o vyvázání z občanského svazku (na vlastní náklady), aby měli záruku, že nebudou v Československu zatčeni.¹¹⁸

Svobodou cestování do zahraničí se zabýval i Akční program KSČ z 5. dubna 1968, ve kterém je uvedeno, že je třeba „*právně přesně zaručit ústavní svobodu pohybu,*

¹¹⁴ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 76.; *Sbírka zákonů a mezinárodních smluv – archiv od roku 1945 do června 2008*. [online]. [cit 2012-11-14] Dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1961/sb65-61.pdf>.

¹¹⁵ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 82-83.

¹¹⁶ NA, fond 02/4, sv. 15, a. j. 23/7, 1967, s. 1.

¹¹⁷ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 77.

¹¹⁸ Rozhovor se Zdeňkem Dittrichem In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými pouťorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 139.

zejména výjezd našich občanů do zahraničí; jde hlavně o to, aby občan měl právní nárok i na dlouhodobější nebo trvalý pobyt v cizině a aby lidé nebyli bezdůvodně stavěni do postavení emigrantů; zároveň je nutno zákonem chránit i zájmy státu, např. pokud jde o odliv některých kategorií specialistů apod.“¹¹⁹ Tento návrh v důsledku nadcházejících událostí, které zastavily reformní proces v Československu, však nikdy nevstoupil v platnost.¹²⁰

2.3.3. Emigrace po srpnu 1968 a její srovnání s pouťorovou emigrační vlnou

Invaze vojsk Varšavské smlouvy v noci z 20. na 21. srpna 1968 znamenala pro československý národ nesmírně bolestivou ránu a definitivní konec všech nadějí vyplývajících ze slibného vývoje 60. let a zejména Pražského jara. Pro mnohé se tato událost stala posledním impulsem k opuštění země. Posrpnová vlna emigrace představovala nejpočetnější odliv obyvatel v historii Československa. V době invaze se navíc v zahraničí nacházelo více než 80 tisíc československých občanů, kteří pobývali zejména v Rakousku, Jugoslávii, státech východní Evropy, SRN, Itálii, Francii, Anglii či v USA. Značná část z nich se již do ČSSR nevrátila. Do konce roku 1968 zažádalo v zahraničí o politický azyl přes 9000 lidí a přibližně stejný počet zažádal o prodloužení pobytu z pracovních, studijních, zdravotních či rodinných důvodů. Lidé v Československu zase využívali zatím otevřených hranic i solidarity pohraničnicků a odcházeli buď jako běžní turisté či jako potenciální emigranti. V říjnu 1968 tak činil počet Čechoslováků v zahraničí asi 40 tisíc. V západní Evropě zůstalo přibližně 31 tisíc osob, z toho asi 15 tisíc v Rakousku, kde hromadně vznikaly sběrné tábory, a 8 tisíc ve Švýcarsku, kde bylo na požádání udělováno právo azylu i pracovní povolení. Dalších 6 tisíc emigrantů pobývalo v SRN a zhruba 2 tisíce lidí v Itálii.¹²¹ Celková bilance emigrace od srpna 1968 do konce roku 1969 se opět velmi

¹¹⁹ Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSŠ, s. 118-119.

¹²⁰ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 81.

¹²¹ HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX*. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 275; JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 150.

různí, podle údajů bezpečnostních orgánů odešlo v tomto období za hranice zhruba 70 tisíc osob¹²², podle demografických odhadů se jednalo až o 138 tisíc lidí.¹²³

Na masový odliv obyvatel po srpnu 1968 reagovaly státní orgány nejprve zdánlivě vstřícným přístupem a ujistňovaly občany v cizině, že nic nebrání jejich návratu do ČSSR. Příslušné úřady dokonce dostaly pokyn na požádání prodlužovat výjezdní doložky.¹²⁴ Od listopadu se cestování na Západ opět omezovalo a vláda vznesla vůči zahraničním úřadům požadavek, aby „vhodnými prostředky“ působily k návratu československých občanů do ČSSR. Prodloužení pobytu v cizině pak měly úřady umožňovat pouze ve výjimečných případech. Přestože byla v květnu 1969 vyhlášena amnestie pro všechny občany, kteří se ze zahraničí vrátí do 15. září 1969, pro návrat se z uvedených 70 tisíc osob za hranicemi rozhodlo pouhých 565 lidí.¹²⁵ Ke značnému zpřísnění podmínek cestování a k opětovnému uzavření hranic pak došlo 8. října 1969.¹²⁶ Přesto se ještě podařilo emigrovat tisícům lidí, neboť k usnesení ÚV KSČ o jednotném systému hranic došlo až v roce 1971. Do té doby podle údajů bezpečnostních složek vystoupal počet emigrantů posrpnové vlny na 88 005. Z tohoto počtu bylo po další zcela bezvýsledné amnestii 86 488 lidí stíháno a 66 534 lidí odsouzeno. Od roku 1968 do roku 1989 pak bylo za opuštění republiky odsouzeno celkem 106 837 osob.¹²⁷

Do emigrace odcházeli lidé, kteří odmítali žít v okupované zemi, i ti, kteří v Československu necítili dostatek možností k odbornému rozvoji. Emigrovali také mnozí aktéři reformního procesu. S příchodem posrpnových emigrantů do exilu se znovu aktivizovali národní socialisté (kolem mnichovského časopisu *České slovo*) i sociální demokraté. Jednotná platforma posrpnové emigrace ovšem nevznikla, což bylo její hlavní slabinou. Toho si byla dobře vědoma i komunistická moc. Neshody mezi jednotlivými skupinami vyplývaly zejména z neochoty části emigrace vzdát se

¹²² NA, fond 02/1, sv. P 66/88, č. j. 4570/24, 1988, tab. 3.

¹²³ VILÍMEK, Tomáš. Exil a emigrace v letech 1968-1989. In WITTLICHOVÁ, Lucie (ed.). *Vzky domů*. Praha : Labyrint, 2012, s. 272.

¹²⁴ NA, fond 02/01 sv. 89, a. j. 147/3, 1969, s. 1.

¹²⁵ CUHRA, Jaroslav. *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969-1972*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997, s. 27; RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*.

Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 81.

¹²⁶ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 159.

¹²⁷ CUHRA, Jaroslav. *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969-1972*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997, s. 26, 28.

iluzí o socialismu a také z rozdílných postojů k pouťorové emigraci. Ke „starému exilu“, který reprezentoval především Tigríd, se přimkli například Jiří Pelikán, Ivan Sviták či Eduard Goldstücker. Řada exulantů se podílela na publicistické činnosti, zejména v rámci rádiových stanic Svobodná Evropa, Deutsche Welle, Hlas Ameriky či BBC. Bývalí činovníci zakázané iniciativy K231 se zasloužili o vznik Naardenského výboru, který fungoval od března 1969. Působil ve Velké Británii a v zemích Beneluxu, a byly na něj napojeny československé studentské spolky.¹²⁸

Pelikán, uprchlý komunistický prominent, je považován za jednu z nejvýraznějších osobností posrpnové emigrace. Po svém odchodu z Československa byl stejně jako mnoho dalších, u nichž hrozilo zapojení do exilových aktivit, zbaven československého občanství. V exilu pak vyvíjel také rozsáhlou samostatnou činnost. Soustavně upozorňoval západní média na kritickou situaci v Československu a podařilo se mu získat některé tajné československé materiály, které chtěl prodat tisku a ze získaných peněz následně podpořit domácí opozici. Organizoval finanční podporu pro pronásledované a vězněné osoby v Československu, snažil se o šíření zakázaných autorů prostřednictvím kolínského vydavatelství Index apod. V roce 1971 se zasadil o vznik dvouměsíčníku *Listy*, který se stal vedle *Svědectví* klíčovým exilovým časopisem. Pelikán se stal jedním z představitelů zpravodajské agentury Palach Press, založené v roce 1976. Aktivně podporoval Chartu 77 a Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných a snažil se o spolupráci se západní socialisty a komunisty.

Tvůrce ekonomického programu Pražského jara Ota Šik, který kritizoval nejednotu emigrace a byl znechucen prospěchářstvím většiny prominentních emigrantů, se od exilových struktur distancoval. Sám ale v emigraci důrazně vyzýval k organizovanému odporu proti bolševické moci. Stal se proto bedlivě sledovanou osobou a rovněž byl zbaven občanství. Později navázal styky s Jiřím Pelikánem.¹²⁹

Třebaže pouťorová a posrpnová emigrační vlna byly reakcí na téhož původce – totalitní režim, existuje mezi nimi poměrně zásadní odlišnost. Převážnou část těch,

¹²⁸ NA, fond 02/1, sv. 153, a. j. 237/4, 1971, s. 10-13.

¹²⁹ HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX.* Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 288-293.

kteří odešli po únoru 1948, tvořili exulanti, protože tak učinili z oprávněné obavy před pronásledováním a z důvodu zásadnějšího nesouhlasu s komunistickým režimem. V naprosté většině se nejednalo o hospodářskou emigraci, neboť v tuto dobu byla naděje na získání blahobytu či profesního uplatnění v rozvrácené Evropě skutečně mizivá, samotný odchod do ciziny byl většinou dost komplikovaný a pobyt v uprchlických táborech pro vystěhovalce v nuzných podmínkách velmi nepříjemnou etapou emigrace. Za hranicemi se čeští i slovenští exulanti usilovně snažili využít demokratického prostředí k rozvoji národní kultury a zakládali nejrůznější organizace, instituce a spolky.¹³⁰ Po srpnu 1968 bylo výrazně snazší dostat se přes hranice, které byly otevřené až do října 1969, a země západní Evropy v tomto období procházely konjunkturou, takže vítaly nové pracovní síly a emigranti většinou snadno našli pracovní uplatnění. Proto lze v této vlně vedle politické emigrace zaznamenat i značnou tzv. hospodářskou emigraci. Rozdíl byl také v tom, že zatímco většina pouňorových emigrantů věřila, že komunistický režim nebude mít tak dlouhého trvání, posrpnoví emigranti, kteří měli dvacetiletou zkušenost se životem v totalitním režimu, již považovali změny v sovětském bloku za málo pravděpodobné.¹³¹ Za exulanty posrpnové vlny Tigrid považuje například dříve vězněné odpůrce režimu, osoby ohrožené perzekucí či účastníky reformního hnutí Pražského jara, tj. i komunistické funkcionáře, kteří se s konzervativním křídlem strany rozešli. Velkou část ostatních pokládá právě za příslušníky hospodářské emigrace, která odešla za lepšími materiálními podmínkami.¹³²

Policejních analýzy hodnotí obě emigrace následovně: *„na rozdíl od pouňorové emigrace, která byla převážně antisocialistická a její příslušníci byli většinou zkompromitováni činností v minulosti, je složení posrpnové emigrace z hlediska politického smýšlení ve značné míře pozitivní. Většina příslušníků posrpnové emigrace se zjevně nezříká socialismu a neodešla do zahraničí z nepřátelství, i když jsou u některých různé výhrady.“* Bezpečnostní orgány však připouští, že někteří emigranti se dali *„zneužít v protisocialistické propagandě“* a nebo se snaží začlenit

¹³⁰ PERNES, Jiří In JEŘÁBEK, Vojtěch et al. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005 s. 16.

¹³¹ VILÍMEK, Tomáš. Exil a emigrace v letech 1968-1989. In WITTLICHOVÁ, Lucie (ed.). *Vzkazy domů*. Praha : Labyrint, 2012, s. 272-274.

¹³² TRAPL, Miloš. Terminologie pojmů o české, respektive československé (v letech 1918-1989) emigraci či exilu. *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova universita, 2005, s. 74-75.

do exilových aktivit poúnorové emigrace: „Není náhodou, že jsou to právě ty elementy, které se ani po dvaceti letech existence lidově demokratického Československa s touto existencí nesmířily a i v minulosti se snažily škodit věci socialismu.“¹³³

Mezi oběma skupinami byla patrná jak snaha o spolupráci, tak v některých případech až vzájemná nevráživost a neochota k dialogu. Například jeden z poúnorových exulantů Zdeněk Dittrich vzpomíná, že kontaktů mezi exilem z roku 1948 a tím z roku 1968 mnoho nebylo. Posrpnoví emigranti, které nazývá „novoemigranty“, ho rozčilovali okázalými projevy rusofobie, antikomunismu a udáváním svých krajanů v cizí zemi. Proto k nim podle svých slov zaujímal spíše rezervované stanovisko.¹³⁴ Přestože se tedy nikdy zcela nepovedlo sloučit vlny starého a nového exilu, podařilo se vytvořit alespoň vzájemně prospěšnou koexistenci obou proudů, které spojoval zájem o vývoj situace v Československu.¹³⁵

2.3.4. Emigrace v 70. a 80. letech

Okupace Československa měla důležitý dopad i v ostatních státech východního bloku, odkud byl oproti roku 1968 zaznamenán dvojnásobný nárůst uprchlíků.¹³⁶ Pomoc emigrantům v cílových státech však začala být postupně omezována, v mnoha zemích došlo k zastavení přidělování azylu a zájem přetrvával pouze o technické odborníky. Zahraniční úřady zprostředkovávaly kontakt československých úřadů s emigranty, které je vybízely k návratu do Československa. Pozornost věnovaná problematice emigrace ze států sovětské sféry vlivu postupně ochabovala v souvislosti se snahou o vzájemnou toleranci obou bloků i s ropnou krizí v roce 1973. Západ soustředil pozornost spíše na uzavírání dohod se socialistickými státy a na udržení statu quo v Evropě.¹³⁷

¹³³ NA, fond 02/1, sv. 89, a. j. 147/3, 1969.

¹³⁴ Rozhovor se Zdeňkem Dittrichem In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 137.

¹³⁵ VILÍMEK, Tomáš. Exil a emigrace v letech 1968-1989. In WITTLICHOVÁ, Lucie (ed.). *Vztkazy domů*. Praha : Labyrint, 2012, s. 273-274.

¹³⁶ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 159.

¹³⁷ HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX*. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 278-288.

V první polovině sedmdesátých let počet uprchlíků z Československa rapidně klesl. Podle policejních analýz se množství emigrantů znovu zvyšovalo od roku 1977 v důsledku vzniku Charty 77. Ve srovnání s posrpnovou emigrační vlnou se struktura emigrace opět pozměnila. V 70. a 80. letech kromě řadových členů KSČ dochází k útekům vyšších funkcionářů a osvědčených kádrů, kteří úspěšně prošli normalizačními čistkami a měli být oporou režimu.¹³⁸ Do zahraničí odcházeli ve velké míře i dělníci, kteří v roce 1978 tvořili 30% a v roce 1979 již 42% emigrantů z ČSSR, přičemž tento trend trval až do roku 1989.¹³⁹ Evidence ministerstva vnitra vypovídá o tom, že v 70. a 80. letech se emigrace týkala zejména mladších ročníků a rodin s dětmi. Vysokoškolsky vzdělaní lidé emigrovali 2,5 krát častěji, než lidé z ostatních vzdělanostních skupin. Muži emigrovali častěji než ženy, Češi výrazně častěji než Slováci. Největší počet emigrantů tvořili v Čechách obyvatelé Prahy a dalších větších měst, na Slovensku lidé ze Západoslovenského kraje.¹⁴⁰

V roce 1977 byly přijaty nové Zásady pro povolování cest a vystěhování československým občanům do ciziny, které umožňovaly vystěhování za účelem sloučení rodin (rodičů s dětmi a smíšených manželství), důchodcům a v případech vhodných zvláštního zřetele.¹⁴¹ Tato kategorie zastřešovala všechny pro režim nepohodlné osobnosti. Počet kladně vyřízených žádostí o vystěhování u signatářů Charty 77 i u lidí, kteří s disentem neměli nic společného, stoupal. Ze strany komunistické moci došlo k poměrně zásadnímu obratu, kdy nepohodlným osobám už nebylo nadále bráněno v emigraci, ale naopak stále častěji docházelo k vynuceným odchodům za hranice či znemožňování návratu do země i po povolených výjezdech. Cílem násilného vyhánění lidí ze země bylo zlikvidovat formující se opozici. Tento

¹³⁸ HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX.* Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 302.

¹³⁹ HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX.* Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 302; PERNES, Jiří In JERÁBEK, Vojtěch et al. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce.* Brno : Stilus, 2005, s. 18.

¹⁴⁰ PAUKERTOVÁ, Libuše. Několik základních údajů o odchodech z Československa, 1948-1991. In BROUČEK, Stanislav; HRUBÝ, Karel (eds.). *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998.* Praha : Karolinum – Etnologický ústav AV ČR, 2000, 27-28.

¹⁴¹ NA, fond 02/1, sign. P 66/88, čj. 4570/24, 1988, s. 1.

osud potkal například Zdeňka Mlynáře, Pavla Kohouta či Milana Kunderu a mnohé další.¹⁴²

Nová směrnice vlády č. 58/1977 umožňovala zhruba 115 000 československých občanů, žijících v emigraci více než pět let, upravit svůj právní status a vztah s ČSSR. Z tohoto počtu si 3145 lidí zažádalo o povolení k trvalému pobytu v cizině, 4533 o propuštění ze státního svazku, 12 486 o prezidentskou milost a možnosti návratu využilo pouhých 452 emigrantů. Naprostá většina emigrantů tedy nabízenou úpravu vztahů jednoduše ignorovala. Nedílnou součástí této směrnice, která byla do jisté míry reakcí na obvinění, že vláda neplní Závěrečný akt KBSE, byly i pokyny pro povolování cest emigrantů do ČSSR a cest jejich příbuzných z ČSSR.¹⁴³

Pro exilovou reprezentaci znamenala Charta 77 definitivní rezignaci na ideu Pražského jara jako alternativy ve vývoji ČSSR. Začalo docházet ke sjednocování domácí a zahraniční opozice, které spojovala otázka lidských práv a občanských svobod. V zahraničí dominovala levice, jejíž určitou protiváhu tvořila křesťanská obec čs. exilu, přičemž spolupráce mezi nimi byla započata v roce 1978. V témže roce došlo k jednání zástupců československého exilu Tigrida, Pelikána, Mlynáře a Hejzlara s představiteli vysoké evropské politiky. Také vznikala spolupráce s emigrantskými reprezentacemi dalších zemí, zejména Maďarska a Polska.

Na tyto aktivity reagoval komunistický režim akcí DELTA, jejímž cílem bylo zpřetrhat vazby mezi exilovou a domácí opozicí. Tato akce byla pro komunisty úspěšná, neboť se jim podařilo rozkrýt síť organizátorů napomáhající „nepřátelské činnosti na území ČSSR“, zkompromitovat redakci *Svědectví* v Paříži a zamezit činnosti agentury Palach Press v Londýně. Československý rozhlas také začal vysílat pořad *Hovory z druhé strany*¹⁴⁴, jehož náplní bylo pomlouvání a vzájemné rozeštvávání exulantů. Jejich aktivity přesto pokračovaly, což dokazuje vznik

¹⁴² HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX.* Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 295-296; kardinál Josef Beran byl obdobným způsobem vyhoštěn již v roce 1965.

¹⁴³ Tamtéž, s. 296-297.

¹⁴⁴ Ukázka viz *Hovory z druhé strany*. 3. díl, 17. 2. 1981. *E-sbirky* [online]. © 2012. [cit. 2013-03-15]. Dostupné z: <http://www.esbirky.cz/detail/303879/>.

časopisu *150 000 slov* či mezinárodního emigrantského čtrnáctideníku *Zprávy z východní Evropy*.¹⁴⁵

Na sklonku 70. let se zostřily podmínky pro poskytování azylu v SRN a pro československé emigranty bylo snazší získat azyl v Rakousku, kam až v 90% přicházeli přes Jugoslávii.¹⁴⁶ „Jugoslávská“ cesta na Západ byla výhodná z toho důvodu, že tamní občané byli zdrojem devizových prostředků a v některých případech dokonce občanům socialistických zemí půjčovali svoje doklady a umožňovali jim tak ilegální útěk.¹⁴⁷ Zejména od poloviny 80. let byly zaznamenány nové způsoby překonávání hranic, došlo k několika únosům letadel, „proryvům“ hranic či pokusům přeletět hranice balónem apod. Překročit hranici těmito způsoby sice bylo značně komplikované, ale lidem, kteří po mnoho let bezvysledně žádali o výjezdní povolení, jiná cesta k útěku nezbývala.¹⁴⁸

Od roku 1988 se chystala novela § 109 trestního zákona o trestném činu opuštění republiky. Kvůli neúčinnému postihování emigrantů měla být emigrace nadále považována za přestupek s trestem pokuty maximálně 20 000 Kčs. Trestným činem měla emigrace nadále zůstat v případě násilného překročení hranic, za které hrozilo až pět let odnětí svobody. Také držitelům státního tajemství, vojákům a organizátorům útěků za hranice stále hrozilo až osm let ve vězení. Tato novelizace byla schválena novou vládou v prosinci téhož roku. Ještě na konci října 1989 se policejní složky bedlivě připravovaly k zásahu na plánovaném mezinárodním semináři ve Wroclavi, kde měla být prezentována československá emigrační literatura, a na chystaných undergroundových koncertech českých emigrantů v Maďarsku.¹⁴⁹

¹⁴⁵ HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX.* Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 299-301.

¹⁴⁶ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce.* Brno : Stilus, 2005, s. 167, 172.

¹⁴⁷ HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX.* Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 283.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 302; *Abeceda komunistických zločinů.* 26. díl. Železná opona [online]. ČT, 2011. [shlédnuto 2013-03-15]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10317262233-abeceda-komunisticky-zlocinu/>.

¹⁴⁹ HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX.* Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 303-304.

Po roce 1989 se nově ustavená vláda národního porozumění vyjádřila směrem k emigrantům poněkud vlažně s tím, že každý, kdo odešel z politických důvodů a kdo nespáchal trestný čin proti státu, bude v zemi vítán. Emigranti ovšem potřebovali jistotu, že se budou zpátky v Československu moci vrátit do svých či alespoň náhradních bytů a budou schopni sehnat zaměstnání.¹⁵⁰

2.4. Směr emigrace z Československa v letech 1948-1989

Směr československé emigrace se v průběhu let 1948-1989 měnil, cílem emigrantů však zásadně zůstávaly země s demokratickým uspořádáním. Bylo zmíněno, že po únoru 1948 českoslovenští uprchlíci většinou směřovali do Německa (od roku 1949 SRN), kde zůstávali přechodně v uprchlických táborech, odkud dále mířili zejména do Austrálie, Kanady a z evropských zemí do Velké Británie, Francie a Norska.¹⁵¹ Od 60. let byly československými emigranty pro únikovou cestu na Západ nejčastěji využívány SRN a Rakousko, následované Jugoslávií, která ale byla na rozdíl od předchozích dvou hlavně zemí tranzitu. Kromě SRN a Rakouska byly typickými cílovými destinacemi hlavně Kanada, Spojené státy, země západní Evropy – po roce 1968 zejména Švýcarsko a Švédsko – a také Austrálie a Nový Zéland.¹⁵²

Českoslovenští žadatelé o azyl mohli v přijímajících zemích získat buď status uprchlíka podle Ženevské konvence nebo za základě humanitárních důvodů. Konvence pro uprchlíky OSN z roku 1951 definuje uprchlíky jako osoby, které ve své zemi čelí odůvodněným obavám z perzekuce z rasových, náboženských, národnostních nebo politických příčin. Utečenci ze zemí komunistického bloku však většinou získávali status *de facto* uprchlíků z humanitárních důvodů, jimiž se rozuměla opodstatněná obava z trestních postihů v případě jejich návratu do země. V některých případech měli emigranti v západních zemích problém prokázat, že skutečně uprchli v důsledku politické perzekuce¹⁵³ Zejména na konci 80. let, když

¹⁵⁰ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 223.

¹⁵¹ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 98.

¹⁵² PAUKERTOVÁ, Libuše. Několik základních údajů o odchodech z Československa, 1948-1991. In BROUČEK, Stanislav; HRUBÝ, Karel (eds.). *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998*. Praha : Karolinum – Etnologický ústav AV ČR, 2000, s. 29.

¹⁵³ SALT, John. *Migration and population change in Europe*. New York : United Nations, 1993, s. 5; COLEMAN, David; WADENSJÖ, Eskil (eds.). *Immigration to Denmark: International and National Perspectives*. Aarhus : Aarhus University Press, 1999, s. 80-81.

Rakousko čelilo velkému náporu emigrantů z východní Evropy, úřady označovaly mnohé za ekonomické uprchlíky a tudíž jim uprchlický status neudělily.¹⁵⁴

Příliv imigrantů do Dánska byl od druhé světové války až do poloviny 60. let nepatrný, do roku 1959 dokonce převažovala emigrace z Dánska nad imigrací. Nezanedbatelnou část příchozích v tomto období navíc tvořili navracející se Dánové. Další příchozí pocházeli převážně z ostatních zemí Skandinávie, Německa, Velké Británie a USA. Tento trend se však od 60. let zásadně obrátil a do Dánska začal proudit stále větší počet uprchlíků a imigrantů z celého světa. V důsledku ropné krize v roce 1973, která způsobila vysokou nezaměstnanost, byla proti imigrantům nepocházejícím ze zemí EHS, Skandinávie či Severní Ameriky namířena restriktivní opatření. Množství příchozích se však nepodařilo zastavit, i když jejich počty klesly.¹⁵⁵ K dalšímu prudkému nárůstu uchazečů o azyl v Dánsku došlo s přijetím liberálního zákona v roce 1983, v jehož důsledku v letech 1983-1991 obdržely dánské úřady více než 45 000 žádostí o azyl.¹⁵⁶ Imigrace zde měla na rostoucí počet populace větší vliv než přirozený přírůstek obyvatelstva a v následujících letech proto byla imigrační politika znovu zpřísnována.¹⁵⁷

2.4.1. Dánsko-české a dánsko-československé vztahy

V dějinách docházelo k vzájemnému kontaktu českého a dánského národa spíše ojediněle. První a zároveň zřejmě nejvýznamnější českou osobností žijící v Dánsku byla dcera Přemysla Otakara I. a Adlěty Míšeňské, Markéta (1186-1213). Ta v roce 1205 v rámci sňatkové politiky svého otce usedla pod jménem Dagmar na dánský trůn po boku Waldemara Vítězného. V roce 1209 se jim narodil syn Waldemar Mladý. Markéta zemřela v mladém věku, pravděpodobně v roce 1212. U dánského lidu se těšila velké oblibě a stala se tak námětem mnoha legend a pověstí, šířených

¹⁵⁴ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 217.

¹⁵⁵ PEDERSEN, Søren. Migration to and from Denmark during the period 1960-1997. In COLEMAN, David; WADENSJÖ, Eskil (eds.). *Immigration to Denmark: International and National Perspectives*. Aarhus : Aarhus University Press, 1999, s. 149, 153.

¹⁵⁶ SALT, John. *Migration and population change in Europe*. New York : United Nations, 1993, s. 5; COLEMAN, David; WADENSJÖ, Eskil (eds.). *Immigration to Denmark: International and National Perspectives*. Aarhus : Aarhus University Press, 1999, s. 76.

¹⁵⁷ PEDERSEN, Søren. Migration to and from Denmark during the period 1960-1997. In COLEMAN, David; WADENSJÖ, Eskil (eds.). *Immigration to Denmark: International and National Perspectives*. Aarhus : Aarhus University Press, 1999, s. 153, 166.

středověkými baladami. Dodnes je v Dánsku velmi oblíbenou a známou historickou postavou. V roce 2012 uplynulo 800 let od její smrti.¹⁵⁸

Diplomatické styky Dánska s nově vzniklým Československem byly navázány v roce 1919. V následujících letech pak vztahy mezi oběma zeměmi fungovaly hlavně na obchodní bázi, což dokládá i vznik Dánsko-československé obchodní komory.¹⁵⁹ Počet československých krajanů v Dánsku byl na počátku 20. let odhadován zhruba na 250. V Kodani fungoval krajanský spolek *Slovan*, který však měl spíše symbolický počet členů. V roce 1926 byla založena Dánsko-československá společnost, která podporovala spolupráci v hospodářské, společenské i kulturní oblasti a vzájemné styky mezi Dány a Čechoslováky.¹⁶⁰ Stejně tak v Československu fungovala od roku 1924 Československo-dánská společnost. V Dánsku byla vytvořena síť honorárních konzulátů, které se nacházely v Århusu, Ålborgu, Odense a Kodani. V roce 1939 byl konzulát v Kodani předán Němcům a styky s Českem přerušeny, přetrvávaly jen styky se Slovenskem. Ke znovunavázání kontaktu s Československem došlo v listopadu 1945.

Událostem v Československu z února 1948 byla v Dánsku věnována poměrně značná pozornost. Kromě ochlazení vztahů obou zemí se postoj ke komunistickému převratu v Československu promítl i do dánské vnitřní politiky a premiér vyzýval k eliminaci dánské komunistické strany, ačkoliv ta zde nikdy neměla významný vliv.¹⁶¹ Po únoru 1948 se Dánsko, podobně jako další skandinávské země, stalo jednou z prvních zemí, které přijímaly československé uprchlíky.¹⁶² V Kodani byl zřízen Komitét pro pomoc československým uprchlíkům, v jehož čele stál kodaňský biskup a další významné

¹⁵⁸ HOJDA, Zdeněk; ŠTĚPÁN, Jiří. Česko-dánské styky. In BUSCK, Steen; POULSEN, Henning (eds.). *Dějiny Dánska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007., s. 369.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 381.

¹⁶⁰ ŠTĚPÁN, Jiří. Českoslovenští krajané ve Skandinávii v agendě diplomatů meziválečné doby. In KONEČNÝ, Karel; MOTLÍČEK, Tomáš (eds.). *Studie z dějin emigrace: Sborník studentských prací*. Olomouc : Monse - Universita Palackého v Olomouci, 2003, s. 21-22.

¹⁶¹ HOJDA, Zdeněk; ŠTĚPÁN, Jiří. Česko-dánské styky. In BUSCK, Steen; POULSEN, Henning (eds.). *Dějiny Dánska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 382-383.

¹⁶² JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 28; VACULÍK, Jaroslav. *České menšiny v Evropě a ve světě*. Praha : Libri, 2009, s. 48.

osobnosti veřejného života.¹⁶³ Existoval zde i pomocný výbor zmiňovaného Amerického fondu pro československé uprchlíky.¹⁶⁴

Ke zintenzivnění vztahů mezi oběma zeměmi došlo v průběhu šedesátých let. V letech 1965-1967 se vzájemně navštívili ministři zahraničí, aby jednali o spolupráci na kulturním a vědeckotechnickém poli. Dánové také vítali demokratizaci poměrů v Československu v roce 1968 a následnou srpnovou invazi ostře odsoudili a označili ji za porážku snahy o sblížení mezi Východem a Západem. Vůči československým uprchlíkům Dánsko znovu zaujalo vstřícný postoj.¹⁶⁵ V roce 1968 zde bylo zhruba 500-700 československých emigrantů, z nichž ale nezanedbatelná část odjížděla do dalších zemí.¹⁶⁶ K roku 1977 se podle oficiálních údajů bezpečnostních orgánů o rozmístění nedovolené emigrace v Dánsku nacházelo 500 osob československého původu.¹⁶⁷

K opětovnému obnovení vztahů mezi oběma zeměmi došlo až v 80. letech a souviselo zejména s uzavřením dohod o hospodářské a technické spolupráci. Po pádu železné opony byla pro československé občany v červnu 1990 zrušena dosavadní vízová povinnost k návštěvě Dánska. V roce 1993 po rozpadu Dánsko-československého sdružení vznikl v Kodani Dánsko-český spolek který plní kulturní a osvětovou činnost. V České republice funguje nezávislé, neziskové občanské sdružení Severská společnost, určené přátelům zemí evropského severu.¹⁶⁸ Podle údajů dánského statistického úřadu z roku 2007 žilo v Dánsku 1219 českých krajanů.¹⁶⁹

¹⁶³ HOJDA, Zdeněk; ŠTĚPÁN, Jiří. Česko-dánské styky. In BUSCK, Steen; POULSEN, Henning (eds.). *Dějiny Dánska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 383.

¹⁶⁴ JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 169.

¹⁶⁵ HOJDA, Zdeněk; ŠTĚPÁN, Jiří. Česko-dánské styky. In BUSCK, Steen; POULSEN, Henning (eds.). *Dějiny Dánska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 383-384.

¹⁶⁶ Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012; ŠKODOVÁ, Lenka. *Gender, Generation and National Identity of Czech Émigrés in Denmark* [online]. Kodaň, 2004. [cit. 2012-11-27]. Dostupné z: http://www.anthrobase.com/Txt/S/Skodova_L_02.htm. Diplomová práce. Institute of Anthropology, University of Copenhagen, nestránkováno, kap. 1.4.

¹⁶⁷ HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX*. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 306.

¹⁶⁸ HOJDA, Zdeněk; ŠTĚPÁN, Jiří. Česko-dánské styky. In BUSCK, Steen; POULSEN, Henning (eds.). *Dějiny Dánska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 383-384., s. 384.

¹⁶⁹ Krajanské spolky v Dánsku. *Severská společnost* [online]. © 2013. [cit. 2013-01-29]. Dostupné z: <http://www.severskaspolecnost.cz/dansko/krajanske-spolky-v-dansku/>.

3.0. PRAKTICKÁ ČÁST - ORÁLNĚ HISTORICKÝ VÝZKUM

3.1. Získání narátorů a realizace rozhovorů

Dva měsíce před začátkem svého studijního pobytu Erasmus v Dánsku jsem při příležitosti výročí vzniku Československa 28. října 2011 navštívila českou ambasádu v Kodani. Cílem bylo navázat zde kontakt s některými členy Dánsko-českého spolku a dalšími potencionálními narátory a předběžně se s nimi domluvit na případné spolupráci. Setkala jsem se zde například s tehdejší předsedkyní Dánsko-českého spolku Janou Vlkovou, která mi v červnu 2012 poskytla rozhovor či Lenkou Škodovou, autorkou zmiňované diplomové práce *Gender, Generation and National Identity of Czech emigrés in Denmark*, obhájené na katedře antropologie na Kodaňské universitě v roce 2004. V Aarhusu jsem se díky zprostředkování prof. Miroslava Vaňka, který toho času přednášel na Aarhus University, shledala s další budoucí narátorkou, Renatou Christensen.

V říjnu 2011 jsem na webové stránky portálu pro Čechy a Slováky v Kodani a okolí nechala umístit výzvu, která měla oslovit československé emigranty z let 1948-1989. Přestože pro výběr narátorů nebyla stanovena žádná další kritéria a portál navštěvuje několik set uživatelů, nikdo na tuto výzvu přímo nereagoval. Proto jsem se spojila se Zuzanou Knudsen, někdejší pokladnicí Dánsko-českého spolku, která prostřednictvím emailu znovu rozeslala moji výzvu členům Dánsko-českého spolku. Na tuto výzvu odpověděli tři budoucí narátoři (Vlastimil Komeda, Peter Armstrong a Lea Laursen, která sice není členkou Dánsko-českého spolku, ale email jí přeposlala jiná členka). Jedna emigrantka, která dostala moji emailovou výzvu se vyjádřila odmítavě s odůvodněním, že již podobný rozhovor v minulosti absolvovala. Skrze již domluvenou narátorku Janu Vlkovou, jsem dostala ještě kontakt na posledního narátora, Karla Müllera.

Od všech narátorů jsem se dále pokoušela získat případné kontakty na další československé emigranty z jejich okolí, ale metoda snow-ball v tomto případě nepřinesla žádné výsledky. Někteří s Čechy nebyli v kontaktu vůbec, jiní mi jako potenciální narátory navrhli někoho, s kým už jsem měla rozhovor domluvený či natočený. Paní Jana se vyjádřila, že jakožto předsedkyně spolku sice zná i několik dalších emigrantů z tohoto období, kteří se ale o tomto tématu baví neradi. Také

dodala, že ženy z mladších ročníků se do Dánska většinou vdaly (čili se jednalo o legální opuštění Československa). S jednou ženou, která se provdala za dánského státního příslušníka jsem se setkala. Tato žena, která si jako jediná z narátorů nepřála být jmenována (dále Eva S.), mi na moji prosbu poskytla několik informací týkajících se jejího odchodu z Československa. Rovněž mi předala kontakt na dalšího emigranta, toho se mi však bohužel nikdy nepodařilo zastihnout ani na telefonu, ani na emailové adrese.

Za přínosnou považuji skutečnost, že narátoři, kteří byli ochotní se podělit o svoji zkušenost s emigrací, tvoří poměrně různorodou skupinu. Pocházejí z různých generací, z různého prostředí, do Dánska přišli v odlišných etapách a každý zvolil trochu jiný způsob emigrace. Jedná se o tři muže a tři ženy, kteří emigrovali v časovém horizontu čtyřiceti let, pro lepší přehlednost uvádím orientační údaje o narátorech do tabulky:

Jméno	Rok narození	Místo původu	Dokončené vzdělání	Věk v době emigrace z Československa	Rodinný stav v době emigrace
Peter	1935	Česká Lípa	vysokoškolské	4 a 13 let	svobodný
Vlastimil	1938	Roudnicko	vyučený	27 let	svobodný
Karel	1941	Brno	vysokoškolské	27 let	ženatý
Lea	1947	Ostrava	s maturitou	21 let	svobodná
Renata	1947	Praha	vyučená	21 let	svobodná
Jana	1966	Vamberk	vysokoškolské	22 let	vdaná

Rozhovory s narátory byly natočené v Dánsku v rozmezí března a června 2012. Vzhledem k finanční i časové náročnosti cest v rámci Dánska (ani jeden z narátorů nežil v Kodani a tudíž bylo nutno dojíždět za narátory vlakem), jsem s každým narátorem natáčela jeden rozhovor, který měl podobu zčásti biografického rozhovoru a zčásti strukturovaného dialogu.

Po návratu do Prahy jsem měla v úmyslu vyhledat ještě reemigranta(y), kteří se po roce 1989 z Dánska vrátili a byli by ochotni mi poskytnout rozhovor. Nejprve jsem se obrátila na Danu Schmidt, českou novinářku působící v dánských novinách *Politiken*, zdali nějaké reemigranty vyhovující těmto kritériím nezná. Paní Schmidt mě odkázala na sekretariát dánské ambasády – paní Hanu Bertelsenovou, která měla

kontakt na jednoho reemigranta a moji výzvu mu laskavě přeposlala. Potenciální narátor byl dopředu upozorněn, že rozhovor nebude nijak medializován a bez jeho souhlasu zpřístupněn, ale bude sloužit výhradně pro účely diplomové práce. Následně onen reemigrant souhlasil s tím, aby mi paní Bertelsenová poskytla jeho emailovou adresu i telefonní kontakt. Nejprve jsem mu poslala objasňující email, ovšem bez jakékoliv odezvy. Po cca dvou týdnech jsem ho kontaktovala telefonicky, kdy mi slíbil, že na předchozí email bude reagovat, což ovšem neučinil. Obrátila jsem se proto ještě na Severskou společnost, jejíž předsedkyně vyhověla mojí prosbě a zveřejnila na webových stránkách moji výzvu. Také ji přeposlala další potenciální narátorce, která se ovšem taktéž nepřihlásila. Moje snaha o nalezení reemigrantů v Česku tedy výsledky nepřinesla.

3.2. Ze vzpomínek narátorů

Cílem této části práce je představit individuální zkušenosti šesti československých emigrantů, kteří nám skrze ně umožní nahlédnout na průběh a okolnosti svojí emigrace. Emigrace totiž neznamenala „pouhé“ opuštění země, ale vyžadovala skutečné odhodlání, důkladné naplánování a její aktéři museli v nové zemi začínat zcela od nuly – bez pevného zázemí a znalosti jazyka (dánština je navíc jazyk velmi obtížný). Vzhledem k tomu, že vzorek mých narátorů je velmi různorodý, setkáváme se s velkou pestrostí aspektů a okolností jejich emigrace. Díky životním příběhům se seznámíme s kořeny vypravěčů a prostředím, které je formovalo, a které je dle mého názoru pro budoucí život vždy do značné míry určující. Kladené otázky se pak soustředily na emigraci z dalších nejrůznějších úhlů pohledu. Na základě výpovědí jsem se pokusila zmapovat sdílené příčiny emigrace narátorů v souvislosti s jejich sociálně-ekonomickým zázemím i jejich postojem k politickému systému v Československu. Zajímalo mě rovněž, jak se narátoři v emigraci postupně sžívali s novým prostředím, do jaké míry udržovali po svém odchodu ze země vazby s Československem, či zdali věřili v návrat demokracie do Československa. Získané výpovědi jsou porovnány, analyzovány a interpretovány v osmi tematických okruzích, které představují jak zkušenosti, tak i postoje narátorů.

Pokud bylo třeba, byly použité úseky výpovědí narátorů za účelem maximalizace srozumitelnosti mírně poupraveny. V případě nutnosti byly opraveny stylistické

nedostatky nebo v některých případech větná skladba tak, aby bylo sdělení jasné. Taktéž byla v textu místy vynechána příliš často se opakující tzv. výplňková slova (např. *jako, jo, no a, ...*). Podobně byly na některých místech vyňaty opakující se části vět, které nikterak nesloužily k posílení či obohacení již sdělených informací. Nevědomky vynechaná či zapomenutá slova, která byla tazatelovi zřejmá z kontextu, byla doplněna do hranatých závorek, stejně tak jako projevy emocí. V ojedinělých případech bylo nutné mírně pozměnit pořadí vět, aby sdělení dávalo jasný smysl. Uvedené úpravy však byly provedeny tak, aby byla čtenáři ponechána příležitost vidět specifické rysy projevu každého z narátorů. Z tohoto důvodu jsou sdělení také ponechána v hovorové češtině. V případě Petera probíhal rozhovor v angličtině, proto jsou jeho sdělení v následujících pasážích častěji parafrázována, než doslovně překládána.

3.2.1. Sociálně-ekonomické zázemí a postoj ke komunistickému režimu

Cílem této kapitoly bylo zjistit, jaký byl „třídní původ“ narátorů a jestli v souvislosti s ním byly jejich rodiny nějakým způsobem komunistickou stranou perzekvovány, zdali byly postiženy kolektivizací a znárodněním apod. Jakým způsobem to dnes narátoři hodnotí a jak vyjadřují svůj vztah ke komunistickému režimu a k systému v Československu?

Rodiče nejstaršího z narátorů, Petera, se narodili ještě před vznikem Československa. Jeho matka pocházela z Prahy, otec byl německého původu, pocházel z později vzniklých Sudet. Oba se ale v roce 1918 přihlásili k československému občanství. Kvůli židovskému původu rodina v roce 1939 uprchla před nacisty do Bolívie a usadila se v La Paz. Po válce pracoval jeho otec v letech 1945-1947 jako lékař organizace UNRRA v uprchlických táborech v Evropě. Peterova matka se po válce chtěla vrátit do Československa, zatímco otec přistupoval k návratu obezřetně a chtěl se rozhodnout až na základě politického vývoje v zemi, neboť tušil hrozbu komunismu. Nakonec se však rodina na naléhání matky v březnu 1947 do Československa vrátila a usadila se v Řetenicích na severu Čech. Brzy se ale

ukázalo, že Peterův otec se ve svých předpokladech nemýlil a rodina se po roce a půl stráveném v Československu musela uchýlit již k druhé emigraci.¹⁷⁰

Zajímavý je i osud sestřenic Peterovy matky, tedy Peterovy tety z druhého kolena, Věry Hájkové (rozené Duxové), která se narodila v roce 1924 v Olomouci. V roce 1939 se přestěhovala do Prahy, odkud byla roku 1942 odvečena se svou matkou do transportu do Terezína, kde pracovala jako dětská sestra v sirotčinci. Od roku 1944 prošla Osvětímí a dalšími koncentračními tábory a absolvovala i pochod smrti. Po válce dokončila studium a působila jako novinářka do roku 1969, kdy z novin odešla. Poté, co byla vyloučena z komunistické strany, měla zakázáno publikovat a tak vystřídala různá zaměstnání. V samizdatu v edici Petlice vydala svoji autobiografii.¹⁷¹ Její vzpomínky pro mě byly vedle rozhovoru s Peterem Armstrongem dalším zdrojem informací o historii jeho rodiny.

Vlastimil Komeda pochází ze zemědělské rodiny, jeho rodiče ale před válkou pracovali v pražské továrně na výrobu cukrovinek v Praze. Ta patřila jeho vzdálenému příbuznému, továrníkovi Františku Lhotskému, známému výrobcí legendárních hašlerek. Po roce 1939 se s matkou přesunul do Břežan u Budyně na Roudnicku, kde přečkali válku: „...pak přišel rok 48, že jo, no a tak se kolektivizovalo...otec měl zemědělství a teďka měl chuť si koupit třeba traktor, ale to nemohl, protože na to museli být nejmíň tři. Tak nakonec se dali dohromady tři a koupili si traktor, jenomže ten za půl roku – já nevím, jestli půl roku nebo rok jsme ho měli – museli ho odevzdat do kolektivní stanice traktorový, no a za to jsme nic nedostali. To přišli a sebrali a hotovo. No a potom byl nátlak, aby člověk vstoupil do JZD a tak dále, do těch zemědělskejch družstev, že jo, no tak to se bránili ty lidi (...). To víš, dát tam všechno a být obyčejnej takovej ten... Přišli tam lidi, který zkrátka měli party, ty měli vodznak komunistickej, že jo. Tam se nedalo nic říct, to se nedalo odporovat, to by se člověk dostal do šlamastyky.“¹⁷² Poté, co se KSČ dostala v roce 1948 k moci, začala připravovat zespolečňování půdy a zemědělské výroby, čehož dosáhla likvidací soukromé zemědělské výroby a zakládáním zemědělských výrobních organizací. Za oficiální počátek kolektivizace je považováno přijetí

¹⁷⁰ Rozhovor s Peterem Armstrongem vedla Nikola Kleinová, 30. 4. 2012 (přeloženo z angličtiny).

¹⁷¹ FRANKOVÁ, Anita (et. al). *Svět bez lidských dimenzí: čtyři ženy vzpomínají*. Praha : Státní židovské muzeum ve spolupráci s Federací židovských obcí v Čechách a na Moravě, 1991 s. 46, 72.

¹⁷² Rozhovor s Vlastimilem Komедou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

zákona o JZD v únoru 1949, druhá a intenzivnější vlna kolektivizace probíhala v letech 1952-1953.¹⁷³ Na protesty rolníků vyvolané novou pozemkovou reformou, která vyvlastňovala půdu statkům s rozlohou nad 50 ha, režim reagoval represemi, které dopadly i na další členy Vlastimilovy rodiny. Někteří byli zavřeni do vězení, jeho strýc byl jako „politicky nespolehlivý“ povolán do služby k PTP a část jeho příbuzných byla vystěhovávána. K vystěhování podle narátora neměla daleko ani jeho rodina, proto nekladla proti režimu zbytečný odpor a také před ním rodiče o zločinnosti režimu raději nemluvili. Nicméně přesto už jako dítě vycítil napjatou atmosféru doby a tyto skutečnosti velmi ovlivnily jeho postoje k režimu již od raného věku.¹⁷⁴

Kromě kolektivizace zemědělství po roce 1948 probíhala druhá vlna znárodnování. Národní shromáždění přijalo v dubnu 1948 zákony, které se dotýkaly podniků s více než padesáti zaměstnanci, v praxi však byly znárodnovány i menší podniky. Do začátku roku 1949 tak znárodněný státní sektor zcela převažoval nad soukromým a brzy následovala i likvidace živnostníků, maloobchodníků a řemeslníků.¹⁷⁵ Takto postiženi byli například prarodiče Renáty, kteří vlastnili obchody s kožešinami a nemovitosti v Praze. Renata však o tomto faktu hovoří narozdíl od předchozího narátora poněkud neutrálně, což může být způsobeno jednak tím, že na tyto události nemá živé vzpomínky (je narozená v roce 1947) a jednak tím, že tuto zkušenost neměli přímo její rodiče, nýbrž prarodiče.¹⁷⁶

Také další narátor vzpomíná, jak byla znárodněna firma jeho otce, který byl poté v 50. letech dokonce vězněn: „*Otec byl stavitel (...). V roce 1948 firma byla znárodněná a otec se stal technickým ředitelem nějakého podniku stavebního tam v Košicích a ten podnik v roce 1951, tuším, zavřeli, to byla všechno politická rozhodnutí. Tak ten podnik zavřeli a aby jako měli nějaký důvod, proč ho zavřít, tak zavřeli taky s tím celé vedení. A otec teda jako technický ředitel mazal do kriminálu. Seděl sedmnáct měsíců ve vyšetřovací vazbě, než vůbec přišel před soud, v různých slovenských věznicích. A pak dostal osmnáct měsíců trest, aby mu nemuseli zkrátka*

¹⁷³ BLAŽEK, Petr; JECH, Karel; KUBÁLEK, Michal. *Akce „K“: Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumenty*. Praha : Pulchra, 2010, s. 48, 53.

¹⁷⁴ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

¹⁷⁵ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. Brno : Doplněk, 2009, s. 327-328.

¹⁷⁶ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

*nic vracet nebo ho nějak kompenzovat za to, tak protože na něm nic nebylo, tak dostal osmnáct měsíců, vrátil se do Brna, práci jako stavitel samozřejmě dělat nemohl, tak dělal manuálně různě.*¹⁷⁷ Jak bylo za minulého režimu běžné, nejen že kvůli politickým rozhodnutím byli postiženi jednotlivci, ale „nevyhovující“ kádrový profil jednoho člena rodiny se dědil i na další generace, Karlovi například znemožnil studium na vysoké škole: *„Dostal jsem se ještě na gymnázium, nebo tenkrát se tomu říkalo jedenáctiletka, což bylo jako snad na poslední chvíli, protože s tím kádrovým nebo s třídním původem (...). V roce 1958 jsem maturoval a asi čtrnáct dní před maturitou mě zastavila na chodbě ředitelka naší jedenáctiletky a říká mně: ‚No, Müllere, tebe nemůžeme doporučit na vysokou školu, protože nemáš na to původ!‘* “ Po maturitě tedy Karel pracoval jako stavební dělník. Po roce šel zažádat na kádrové oddělení o posudek na vysokou školu, kde mu ale se slovy: *„Soudruhu, my tě ještě neznáme moc dobře, tak to ti nemůžeme dát“*, doporučení napsat odmítli. Až po určité době nakonec Karel doporučení získal a absolvoval pohovor na žurnalistice. Domnívá se, že o výsledku přijímacího řízení tehdy však opět rozhodl jeho třídní původ: *„...myslím, že jsem ho [pohovor] udělal celkem dobře, ale zase ten původ teda, ten mně zase podrazil nohy.*¹⁷⁸

Také Vlastimil si byl vědom, že jeho rodina byla na černé listině a tudíž byla šance dostat se na jeho vysněný obor – automechaniku, který byl v té době privilegovaný, mizivá. S pohrdáním se také vymezil vůči pionýrské organizaci, přičemž členství v ní spojuje s lepšími možnostmi uplatnění ve škole, případně v učení: *„To víš, pionýrské šátek, to jsem v životě neměl na krku tenkrát.“* Narátorovi se tehdy přesto podařilo na učiliště se díky známosti dostat: *„Ale měl jsem štěstí, protože matka byla v nemocnici na něco – já už nevím na co – a tam vedle ní byla taky nějaká, která pracovala na rozmísťování učňů! (...) Tak říkala, že když se někde něco uvolní, tak že mě tam jako zkusí dostat do toho. No a vono se to povedlo! Tak jsem dostal místo, v Ústí nad Orlicí jsem se vyučil, no a to bylo bezvadný.*¹⁷⁹

Z Československa však emigrovali však i tací, jejichž rodina komunisty perzekvovaná nebyla nebo se proti komunismu nevymezovala. Otec jedné

¹⁷⁷ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

¹⁷⁸ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012; narátor nakonec studoval na nově otevřeném pedagogickém institutu, kde se podle jeho slov stát snažil naplnit kapacity.

¹⁷⁹ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

z narátorek, významný odborník v oboru nauky o kovech a korozi, byl ředitelem oceláren v Lískovci a později působil jako universitní profesor a v letech 1958-1960 jako děkan na Vysoké škole báňské. Od roku 1965 byl také členem korespondent ČSAV: „*Kvůli tomu byl v KSČ, ale víceméně, aby nás pět dětí uživil. Katolíkem zůstal i tak. Ale nic se jim [rodičům] po znárodnování nestalo. Bohužel otec zemřel už v únoru 1972, čili ten nejtuzší komunismus snad nezažil.*“¹⁸⁰ Narátorka se v životopisné části rozhovoru ke komunistickému režimu v podstatě nevyjadřovala – ani kriticky, ani pozitivně – a pouze konstatovala fakta týkající se její rodiny bez hodnotících stanovisek. V další fázi rozhovoru byla narátorka dotázána, zdali byl někdo z její rodiny po únoru 1948 nějakým způsobem poškozen ze strany KSČ: „*Myslím, že ne (...), já jsem jako nepociťovala nic, to se nedá říct.*“ O tom svědčí také několik faktů z jejího následujícího vyprávění. Například narátorce bylo bez problémů umožněno v roce 1966 rok žít a pracovat v „kapitalistické cizině“, měla vyhovující třídní původ ke studiu na vysoké škole, její rodina byla dobré finančně zabezpečená apod. Členství svého otce v KSČ narátorka vysvětluje jako podmínku k vykonávání všech funkcí, které zastával, přičemž motivací k jejich výkonu měl být fakt, že musel uživit sedmičlennou rodinu (matka byla v domácnosti). Narátorka, která pochází z katolické rodiny a sama je věřící, v této souvislosti zdůrazňuje, že i přes členství v KSČ se však její otec nikdy nevzdal víry. Aby podtrhla, že vazba její rodiny s režimem vznikla z čistě pragmatických příčin, zmiňuje také jméno Václava Havla, který je tradičně považován za zosobnění boje proti komunismu, nebo minulost jejího otce u YMCA, jejíž činnost byla v komunistickém Československu zakázána v roce 1951: „*...když byl bývalý prezident Václav Havel uvězněn v Ostravě [Ostrava – Heřmanice], tak ho tam moje maminka, Marie Teindlová, navštěvovala (...). A můj otec byl za svobodna generálním sekretářem YMCA¹⁸¹, kde se též znal s otcem Václava Havla.*“ Zajímavé je, že narátorka označuje 70. léta za období nejtuzšího komunismu¹⁸², ačkoliv praktiky totalitní moci v 50. letech, kdy její otec úspěšně budoval svoji kariéru, byly znatelně tvrdší.

Povědomí řadového občana o opozici v Československu bylo mj. z důvodu její roztržiténosti většinou poměrně nepatrné. Disent se navíc začal formovat postupně až

¹⁸⁰ Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

¹⁸¹ Podle slov narátorky to bylo nejspíš ve 30. letech. Právě díky otcovým známým z tohoto období se dostala v roce 1966 do Anglie.

¹⁸² Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

po porážce reformního hnutí v roce 1968, kdy již všichni narátoři kromě Jany žili v Dánsku. Narátoři ve svém vyprávění pozornost československým opozičním strukturám téměř nevěnovali a když byli na toto téma dotázáni, vždy jej ztotožňovali se jménem Václava Havla. Karel upozorňuje, že o Havlovi věděl už v 60. letech, kdy se seznámil s jeho divadelními hrami: „*Já jsem byl nadšenec Havla už od roku 1963-64, když jsem viděl ty první jeho hry, víš, Zahradní slavnost a to. Takže vo Havlovi se vědělo.*“¹⁸³ Toto vyjádření naznačuje, že Karel se pravděpodobně pohyboval v okruhu podobně smýšlejících lidí jako byl on sám, vezmeme-li v úvahu, co bylo o povědomí většiny české veřejnosti o představitelích disentu řečeno výše. Tuto domněnku dokládá i tvrzení, že z jeho okolí emigrovalo více lidí – například z řad jeho spolužáků ze střední i vysoké školy.¹⁸⁴

Jana vzpomíná jméno Václava Havla v souvislosti s Pražským výběrem: „*Třeba jméno Havla – já si pamatuju, že na nějakým festivalu někde, že on tam jako vystoupil, to bylo ještě společně s Pražským výběrem, že jo, že oni ho pozvali a on tam něco řekl a to byly asi dvě minuty, nebo ani ne, půl minuty a pak se po něm vrhli a strhli ho. Takže to spíš bylo jako v tý souvislosti, protože já jsem poslouchala tuhle muziku, Jasná páka a tyhle, spíš ten punk a takový. To nebylo nic, to bylo podporovaný režimem, že jo.*“¹⁸⁵ Skutečnost, že narátorka poslouchala kapely nové vlny (obě zmiňovaná uskupení byla již v roce 1983 zakázána), napovídá, že tato hudba pro ni byla jednak únikem před oficiální kulturou a také jistým výrazem protirežimního vzdoru: „*A to mně taky vadilo, mně to prostě vadilo, že proč nemůžu poslouchat to, co se mi líbí, proč oni mi diktujou, co se mně má líbit, co je správný a jakej mám mít vkus! To je jako s filmama, že jo. No tak sovětskejch filmů tam bylo jako, to bylo, to bylo fantastický [ironicky] a do kina jsme mohli jít možná tak dvakrát do měsíce, protože jinač...*“¹⁸⁶ Tato narátorka si tedy zcela jasně uvědomovala – a jako jediná z narátorů se k tomu vyjádřila přímo, že jí v komunistické společnosti chyběla pluralita názorů a možnost zastávat vlastní mínění, což vnímala zcela po právu jako zásah do její svobody: „*Prostě ta diktatura toho, co já si mám myslet a co je správný a co špatný a co se mně má líbit a co*

¹⁸³ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

¹⁸⁶ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

ne.¹⁸⁷ Zde chci podotknout, že se jedná o narátorku, jejíž příbuzní nebyli přímo postiženi například zabavením majetku či vězením, nicméně tyto zkušenosti měla rodina jejího budoucího manžela, s nímž emigrovala, a který se s jejím názorem na režim ztotožňoval.

3.2.2. Příčiny emigrace

V této kapitole se snažím najít odpověď na otázku, zdali byla emigrace v případě narátorů únikem před dlouhodobým znechucením ze života v totalitním státě a před tím, co popisuje Jan Koblasa ve svých verších¹⁸⁸, cestou za dobrodružstvím či snad za lepšími životními podmínkami.

Pro srovnání bych ráda uvedla, jak motivy k odchodu z Československa formulovalo několik poúnorových exulantů, včetně některých autorů zmiňovaného exilového časopisu *Skutečnost*. Mezi příčinami jmenovali zkušenost se životem v totalitní diktatuře za protektorátu¹⁸⁹, zkušenost s fašistickou diktaturou v Rakousku a vědomí, že v totalitě se člověk nemůže vyhnout kolaboraci¹⁹⁰, snahu uniknout před bezvýhlednou mravní i osobní situací¹⁹¹, snahu bojovat proti komunismu zvenku, nechuť předstírat loajalitu a žít dvojí život¹⁹², riziko perzekuce v důsledku třídního původu¹⁹³, riziko vyloučení z university v souvislosti s účastí ve studentském hnutí¹⁹⁴, oprávněné obavy z uvěznění nebo ze smrti vyplývající z majetkových

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Viz úvodní kapitola této práce.

¹⁸⁹ Rozhovor se Petrem Hrubým In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 143.

¹⁹⁰ Rozhovor s Antonínem Hrubým In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 93.

¹⁹¹ Rozhovor se Zdeňkem Sudou In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 77.

¹⁹² Rozhovor s Petrem Hrubým In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 143.

¹⁹³ Rozhovor s Ladislavem Čerychem In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 53.

¹⁹⁴ Rozhovor se Zdeňkem Dittrychem In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 121.

poměrů a občanských aktivit¹⁹⁵, vyloučení ze všech veřejných funkcí a oficiální vyhlášení úhlavním nepřítelem lidově demokratického režimu¹⁹⁶, nemožnost naplnit profesní ambice kvůli nečlenství v KSČ¹⁹⁷ nebo rozhodnutí rodičů, pokud byli ještě v dětském věku.¹⁹⁸

Právě poslední z uvedených příkladů se týká i jednoho z narátorů – Petera. Ten byl již ve svých třinácti letech dvojnásobným emigrantem. Jak bylo uvedeno, jeho rodina nejprve utekla před hrozbou nacismu a podruhé v důsledku komunistického převratu v srpnu roku 1948.¹⁹⁹ Z šestice narátorů je tedy jediným emigrantem poúnorové vlny. Ostatní narátoři emigrovali v letech 1965, 1968 a 1988.

Hned ve třech případech byla emigrace bezprostřední reakcí na invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968, přičemž jedna narátorka ji reflektovala ze zahraničí a dva narátoři ji zažili „na vlastní kůži“: *„Takhle v šest hodin ráno mi volá telefon (...) a kamarádka brečí do telefonu, že je válka, že se mam podívat ven z okna, no tak se dívám ven a vidím tam tanky a vozy různý a vojáky. Tak jsem hned volala mamince, že je válka, no a vona už ale mezitím slyšela, že je invaze na Prahu, ale to bylo tak rychle, že jsme jako nevěděli. (...) No a jak to bylo v Praze každé ví, že všichni lidi na ulici a demonstrovali a s vojákama jsme se bavili a ptali jsme se, proč jsou tady a nikdo nám nemohl odpovědět. Potom jsme byli – poslední den, než jsem odjela z Česka – jsem byla u Rozhlasu, tam se střílelo, vlastně kulky skoro kolem nás tam lítaly.“*²⁰⁰ Renata popisuje dramatickou situaci srpnových dnů v Praze, kterou provázely zmatek i bouřlivé reakce československých občanů. Situace vypadala obdobně i v Brně: *„Jel jsem ráno v tramvaji do práce v Brně a ráno vždycky lidi v těch pět hodin nebo v kolik, tak každé protivnej a naštvanej a nikdo nic něřikal. Všichni čučeli tak protivně, tak jako vždycky, no a jeli jsme kolem posádkovýho velitelství v Brně, a já se dívám a říkám: „Co ten strážný“, páč jsem ještě byl jako z vojny čerstvě, tak jsem říkal: „Co to má za uniformu a co to má za velkej samopal?“ No a přišel jsem tam na pracoviště a oni říkali: „No tak nás obsadili Rusi.“ To my seděli u rádia jako všici, takže se nic nedělalo. Tak jsem lítal*

¹⁹⁵ Rozhovor s Leopoldem Pospíšilem, tamtéž s. 187.

¹⁹⁶ Rozhovor s Radomírem Lužou, tamtéž, s. 209.

¹⁹⁷ Rozhovor s Petrem Demetzem, tamtéž, s. 231.

¹⁹⁸ Rozhovor s Pavlem Machotkou, tamtéž, s. 161.

¹⁹⁹ Rozhovor s Peterem Armstrongem vedla Nikola Kleinová, 30. 4. 2012 (přeloženo z angličtiny).

²⁰⁰ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

celý ten jednadvacátý srpen po městě, handrkoval se s těma ruskýma vojákama, psal jsem po tankách, tak jak všichni mladí lidi tenkrát – a nejen mladí. To bylo takový jako národní vzepětí.“²⁰¹ Tak jako pro mnohé další byla pro Karla invaze událostí absolutně nečekanou a šokující, kterou by sám nikdy nepředvídal. Také neočekával, že by tento stav mohl trvat dlouho. Tuto „naivitu“, jak dnes sám říká, přičítá svému tehdejšímu mládí. Vzpomíná, že straší generace tolik optimistická nebyla, protože už měla své zkušenosti: *„My jsme tomu nevěřili, že se to může stát a my, co jsme byli mladí, tak jsme taky nevěřili, že oni tam můžou zůstat. A moji rodiče říkali: ‚Ti se odsud nehnou.‘ A já povídám: ‚No přece nemají na to žádný právo a nic se jim neděje, tak to tady nemůžou zůstat!‘*“²⁰² Brzy ale zjistil, že se ve svém odhadu mýlil. Toto procitnutí bylo o to horší, že vkládal velké naděje do Pražského jara: *„...to byla skvělá doba pro nás, co to pamatujeme, protože najednou... Oni už ty 60. léta byly taková jako docela fajn a lepší, než ty 50. léta, to bylo nejhorší. No ale teď to Jaro, to se tak začalo všechno otvírat, to bylo takový nadšení tenkrát v tom národě. My jsme měli problémy, protože jsme neměli kde bydlet, s tím malým Martinem našim sehnat místo v jeslích a já jsem neměl pevný job. Takže v tom osobním životě to bylo těžký, ale to se nějak vykompenzovalo tím všeobecným nadšením. No ale tak to nám sklaplo samozřejmě v tom srpnu, když přišli Rusi. (...) Já když jsem to viděl, ty Rusy, tak já jsem říkal: ‚Tak já tady nechcu bejt už, já už toho mám po krk, já tady nezůstanu.*“²⁰³

Lea se v době invaze nacházela v Dánsku. V jejím případě byla intervence vojsk Varšavské smlouvy impulsem k tomu, aby se už do Československa nevrátila, stejně tak jako několik desítek tisíc dalších československých občanů, kteří v srpnu 1968 pobývali v zahraničí: *„Po dvou semestrech [na vysoké škole²⁰⁴] mě sestra pozvala do Skandinávie, že by jsme navštívily jednu dívku, kterou jsme potkaly, když jsem byla v Anglii a když ona [sestra] mě tam navštívila. No a tam jsme byly dva měsíce (...) a když jsme se vracely zpátky, tak jsme měly průjezdní vízum přes Kodaň. A v Oslu jsme potkaly nějaký dva kluky, který nás pozvali se podívat, jak bydlí, tak jsme tady měly přenocovat dvě noci. No a hned po tom prvním dnu sestra slyšela v nějakým*

²⁰¹ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁰² Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁰³ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁰⁴ Studovala angličtinu a němčinu na Universitě Jana Evangelisty Purkyně v Brně (dnešní Masarykově universitě).

*rádiu, že Rusové invadovali Prahu. (...) Když prostě jsme tady ztuhly, tak byly všelijaký demonstrace, na ambasádě a to, tak jsme se toho taky zúčastnily.*²⁰⁵ Tehdy jednadvacetiletá narátorka se rozhodla prodloužit si pobyt v Dánsku ze studijních důvodů: *„Já jsem se tady hned přihlásila na universitu, protože jsem byla filoložka, a začala jsem se učit dánsky.“* Příležitosti zůstat v Dánsku využila spíše s cílem naučit se nový jazyk, než jako šanci uniknout z totalitního Československa: *„...kdyby se tohle nestalo s tou Prahou [invaze], tak by jsme jely zas samozřejmě dál na to tranzit vízum, takže to by byla úplně jiná situace.*²⁰⁶ Zdůrazňuje tedy, že kdyby k okupaci nedošlo, tak by v Dánsku neměla důvod zůstat. V souvislost s tímto sdělením také zapochybovala nad označením *emigrant*. V jejím rozhodování ohledně prodloužení pobytu v Dánsku a zahájení studia na universitě také hrála roli její předchozí zkušenost se životem v zahraničí, protože po maturitě strávila rok v Anglii, kde pracovala například jako au-pair: *„Já už jsem byla v tý Anglii, tak už jsem jako vycítila, co to je být cizinec a tak, to mi jako nevadilo.*²⁰⁷ Naopak její sestra, která podobnou zkušenost neměla, se dobrovolně vrátila do okupovaného Československa, přestože měla velkou příležitost si zkusit život v demokratické zemi, navíc po boku někoho blízkého.

Vlastimila k emigraci bezpochyby motivovala rozsáhlá perzekuce jeho rodiny ze strany komunistického režimu, kterou dodnes chápe jako nesmazatelnou křivdu. Ve vyprávění si ale dvakrát posteskl i nad tím, že měl za socialismu nízký plat, z něhož bylo náročné ušetřit: *„...když jsem bydlel v Ústí, to byla vejplata...já jsem bydlel v podnájmu a co jsem vydělal, to jsem skoro utratil, toho moc nezbylo tenkrát. To byl plat, myslim, 900 korun a...já nevím, boty stály asi 800 nebo kolik, víš?(...) To zkrátka nejde takhle.“* Proto se Vlastimil po vojně rozhodl vrátit k rodičům, kde žil následujících šest let, než emigroval: *„...no a to jsem začal pokukovat...nebo zajímat se o to, co, jak, kde... Jsem říkal teďka ten můj plat a to, to nic není. I když jsem doma našetřil nějaký peníze, že jo (...), to jsem měl vejplatu pro sebe a tak dále.*²⁰⁸

Spouštěčem k emigraci byly kromě různých forem perzekuce či ekonomických pohnutek také celková atmosféra nesvobody a omezování ve všech sférách života.

²⁰⁵ Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

²⁰⁶ Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

²⁰⁷ Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

²⁰⁸ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

Jak už bylo naznačeno v předchozí kapitole, tento důvod byl rozhodující i pro Janu: „*Mně vlastně úplně nejvíc [vadilo] to, že teda nemůžu říct, co si myslím, ale já jsem si to řekla stejně, že jo. Řekla jsem to teda jenom tam, kde jsem si byla tak v každém případě na padesát procent jistá, že to teda nepůjde dál, že jo.*“²⁰⁹ Jana pociťovala potlačování svobody i v nemožnosti cestovat jinam, než do států socialistického bloku. Už tak poměrně náročná procedura získání výjezdní doložky na Západ by v jejím případě byla ovlivněna skutečností, že její příbuzná nelegálně emigrovala: „*Protože my jsme teda, že jo...naše rodina měli ten flastr, že teda matky sestra odešla nezákonně, takže my kdyby jsme jako nakrásně žádali, tak... No my jsme to teda ani nezkoušeli, no ale tak příbuzenstvo, co to zkoušeli, tak se většinou stejně nikam nedostali, tak jsme říkali: ‚No tak budeme teda brát ty destinace, co máme povolený.‘*“²¹⁰

Svoje vnímání života v komunistickém Československu narátorka nakonec shrnula těmito slovy: „*Jsem si říkala, to já vodmítám, já vodmítám žít v systému, kde jsem chycena. A navíc, že jo, tyhlety prostě různý...když je člověk svobodnej a nemá děti, když mu je 25, tak platí větší daně, protože ty co teda jsou jakoby chycený a už se teda voženili a maj teda děti, no tak dostanou tu odměnu, že teda budou platit jenom pětiprocentní daně... Jako mně to pořád připadalo, že jsem pořád nucená do něčeho. Že prostě taková nějaká ta svobodná volba, že tam nebyla, tak jistěže nebyla, že jo, ten systém byl prostě tak nastavenej.*“²¹¹ Jana tedy pociťovala omezování osobní svobody takřka ve všech oblastech života. Uvědomovala si, že vedle emigrace byl možným východiskem pro pokus o změnu poměrů i boj proti režimu v rámci opozičních struktur. V této variantě však neviděla perspektivu, proto zvolila možnost první: „*Takže já jsem nebyla nijak politicky aktivní, já jsem spíš byla politicky neaktivní nebo jak bych to řekla, ale prostě se mi to nelíbilo, a než abych bojovala jako na barikádách po boku Havla a podobně, to jako tu možnost jsem vůbec neviděla, jako že bych bojovala za ostatní. Já jsem si říkala: ‚No já můžu něco změnit, ale ne pro všechny, budu muset něco změnit sama pro sebe.‘* (...) *A tak manželovi se to v podstatě taky pozdávalo, protože on pocházel z rodiny, kdy děda musel platit tu milionářskou daň v tom osmačtyřicátým a vlastně zkonfiskovanéj*

²⁰⁹ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²¹⁰ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²¹¹ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

*veškerej majetek, takže on vlastně taky nemohl jako by dosáhnout na nějaký vyšší vzdělání, takže jemu to taky nebylo úplně cizí.*²¹² Jana a její manžel se tedy rozhodli z těchto poměrů, které odmítali akceptovat, odejít. Jejich odhodlání nahrával také fakt, že v 70. letech emigrovala už narátorčina teta, takže měli představu, co jejich rozhodnutí obnáší.

Na závěr této kapitoly uvedme, jak si masivní odchod československých občanů do kapitalistických zemí vysvětlovala komunistická strana v roce 1970. Podle jejich analýz odešlo 40% emigrantů pod dojmem představ o lepším uplatnění a existenčním zajištění v cizině. Rodinné důvody a snaha o sjednocení rodin měla vést k útěku 16% osob, stejné množství lidí pak měla vyhnat touha po dobrodružství a poznávání cizích zemí. Menší počet lidí byl podle úsudku KSČ k emigraci motivován nesouhlasem se společenským zřízením v ČSSR, obdivem k životu v kapitalistických státech nebo přímým nepřátelstvím k socialismu.²¹³

3.2.3. Průběh emigrace. Proč se cílovou zemí emigrantů stalo právě Dánsko?

*„Emigrace je tragédie, která se vyvíjí v řadě komických incidentů. Když jednou překročíte hranice, stane se s vámi okamžitě velká proměna. Doma jste třeba nemusel nic znamenat, ale pro sebe sama jste byl někdo; měl jste identitu, o které jste nepochyboval, protože pro vás byla prostě samozřejmá. To venku pochopitelně neplatí, po překročení hranice člověk neznámá vůbec nic. Prakticky je tabula rasa.*²¹⁴

Každý z narátorů realizoval svoji emigraci jiným způsobem. Nikdo ale hranice nepřekročil ilegálně. To znamená, že všichni narátoři získali od příslušných úřadů povolení k vycestování do zahraničí na dobu určitou. Kromě Ley tedy o výjezdní povolení žádali všichni s vědomím, že už se s největší pravděpodobností do Československa nevrátí. Většina narátorů k emigraci zvolila cestu soukromou, pouze Vlastimil zvolil hromadný zájezd. Vzhledem k tomu, že neemigroval s nikým dalším, se jednalo o nenápadnější a svým způsobem i praktičtější volbu. Obecně ale

²¹² Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²¹³ ABS, fond A 2/3, a. j. 1001, 1970, s. 5-6; NA, fond 02/1, sv. 153, a.j. 237/4, 1971, s. 7-8.

²¹⁴ Rozhovor se Zdeňkem Dittrichem In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými pounorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 126.

v letech 1964-1969 převládaly emigrace ze soukromých cest a hromadné zájezdy se na emigraci podílely největším procentem až od roku 1970.²¹⁵

Nespecifičtější cesta do Dánska je Peterova, neboť jí předcházela život v Bolívii a Argentině. Výhodou pro odchod jeho rodiny do emigrace v srpnu 1948 představovalo bolivijské občanství jeho rodičů, které získali během první emigrace. Tentokrát měli Armstrongovi v úmyslu zamířit do USA, avšak zde v této době platily poměrně tvrdé imigrační předpisy. Ty umožňovaly přijmout jenom imigranty, kteří měli v USA příbuzné, aby zaručili jejich péči v případě nemoci nebo nezaměstnanosti. Až v červnu 1948 se pak spoluzakladatelům Rady svobodného Československa Jánovi Papánkovi a Juraji Slávikovi podařilo v americkém Kongresu prosadit pro československé uprchlíky alespoň dvoutisícovou kvótu.²¹⁶ To už ale měla Peterova rodina namířeno do argentinského Buenos Aires. Díky bolivijským pasům nebyli nuceni absolvovat ani vyčerpávající pobyt v některém z uprchlických táborů, které vysílaly emigranty do přijímacích zemí, ale vlakem zamířili přímo do Švýcarska, odkud se do Argentiny dostali na lodi. Zde Peter žil až do roku 1963, kdy se ve svých 28 letech odstěhoval do Dánska. Už předtím plánoval najít si zaměstnání v Evropě, ale o výběru Dánska rozhodly osobní důvody.²¹⁷

Vlastimil odešel do Dánska o dva roky později za zcela jiných okolností. Zakoupil si zájezd do NDR s jednodenním výletem do Dánska. Po příjezdu do Kodaně se zjistilo, že v hotelu chybí místo pro dva účastníky zájezdu, kteří byli ubytováni v jiném hotelu. Vlastimil této příležitosti bez váhání využil: „*Ten den, co jsme přijeli, to jsme měli volno a druhý den jsme měli vodíždět, jo, tak jsem si (...) koupil mapu, podíval jsem se, kde je policie, že se tam přihlásím a tak dále. No a zkrátka ted'ko jsem nevěděl, jak to všechno dopadne, ráno jsem vstal jako dřív trošku a umyl jsem se a to všechno (...). Kufr jsem měl připravený, jsem tam toho moc neměl, ale přeci jenom, nějaký šaty a bunda a takový. Tak jsem – von [spolubydlící] ještě spal jako nebo dělal, že spí – vzal kufr a šel jsem dolů (...) a ven a utíkal jsem [pláč], utíkal jsem, potřeboval jsem se dostat na tu policii. No a tam byli nějaký mlíkaři, co rozvázej mlíko, to bylo ráno asi v 7 hodin, tak jsem jim – já jsem neuměl ani slovo, vid' –*

²¹⁵ NA, fond 02/1, sv. 153, a. j. 237/4, 1971, s. 6.

²¹⁶ JERÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005, s. 35-36.

²¹⁷ Rozhovor s Peterem Armstrongem vedla Nikola Kleinová 30. 4. 2012 (přeloženo z angličtiny).

jenom [naznačil], že [chci zažádat] o azyl. No tak [mi poradili], abych si vzal taxíka. No tak já jsem zastavil taxíka, aby mě zavez na policii, jo, že chci požádat o azyl. ²¹⁸

Z vyprávění narátora je zřejmé, že emigrace představovala velkou psychickou zátěž, už během cesty měl soustavně pocit, že o jeho záměru někdo ví nebo je pronásledován. Sám přitom o svém úmyslu neřekl vůbec nikomu: „...to jsem nevěděl do poslední chvíle, jak to dopadne, ještě v Německu východním, tam jsme byli v hospodě a tam byli nějaký fízlové východoněmecký. A ty se tam k nám všude takhle tlačili, chtěli poslouchat asi, jestli někdo něco někde nekecne, víš? Tak si třeba někdo může rozvázat jazyk, vid', začne se bavit o útěku a tak dále (...). No ale ještě ten předvečer, než jsem utek, jo, tak to jsem byl ve městě a tak to víš, to člověk má takový myšlenky všelijaký a tak jsem si popískával jen tak. A tam mně přišlo, jestli mě někdo nepozoruje, že si taky začal popískávat někdo. A já nevím, odkud to šlo, víš, tak jsem přestal...“ ²¹⁹

Pan Vlastimil o možnosti emigrovat uvažoval asi dva až tři roky. Předtím asi dvakrát využil poukazů na dovolenou do socialistických zemí. Podle svých slov tyto výjezdy považoval za jakousi přípravu na emigraci v tom smyslu, že když se osvědčí jako „spolehlivý“ turista, úřady nebudou mít důvod mu v budoucnu nepovolit další cestu do zahraničí, třeba i do kapitalistické ciziny: „Potom jsem tam viděl zájezd do Německa [NDR] a jeden den v Dánsku. No tak toho jsem právě využil a přihlásil jsem se na to, s tím, že jako zůstanu venku, jo? To už jsem si připravoval.“ ²²⁰

K získání povolení k výjezdu do ciziny však bylo samozřejmě nejdříve nutné úspěšně projít byrokratickým kolečkem prověřování: „To víš, v práci, tam je [třeba] spousta potvrzení od všech těch pohlavárů všelijakejch, tak jeden se mi tam ptal, jestli nezůstanu venku, víš? Ale já jsem o tom Dánsku nemluvil, to je [byl] takovej jenom jeden den vejlet, hlavní bylo to Východní Německo a vo tamtom jsem nemluvil. Tak nakonec jsem dostal všechny tyhle ty štemply, no a mohl jsem ject, to bylo akorát [pláč] 31. května 1965.“ ²²¹ Vlastimil byl tedy jedním z 3860 československých občanů, kteří od 1. 1. 1965 do 30. 9. 1966 do ciziny vyjeli díky získanému

²¹⁸ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

²¹⁹ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

²²⁰ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

²²¹ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

výjezdnímu povolení, ale do Československa už se nevrátili. Z uvedeného počtu emigrovalo 830 „příslušníků inteligence“ a 1446 „příslušníků dělnické třídy“, což bylo pro režim alarmující. Věk v obou skupinách se pohyboval většinou mezi 20-44 lety. Ilegální překročení hranic zvolilo v témže období 283 lidí. Z celkového počtu nalezlo 221 emigrantů útočiště v některém ze severovýchodních států.²²²

Také Jana, která nejprve chtěla dostudovat vysokou školu, s manželem plánovala emigraci s dostatečným předstihem.: „25. prosince jsme odjeli vlakem na dovolenou do Dánska [smích] na dva dny. A samozřejmě ono to zní tak úplně jednoduše, že prostě, no tak jsme si koupili zájezd, ale ono to vůbec tak jednoduchý nebylo! Protože když jsme se vzali, tak manžel dostal od zaměstnání byt a on pracoval v lučebních závodech v Kolíně, takže jsme se přestěhovali vlastně do Kolína (...). Takže vlastně vono to vůbec jednoduchý nebylo, protože najednou jsme začali zařizovat ten byt, tak jsme ho vlastně moc nezařizovali, jsme akorát měli stůl, židle a postel a tak nějak jsme se teda připravovali na to, že teda opustíme republiku.“²²³

Emigraci si manželé naplánovali půl roku po Janině promoci. Během této doby tedy museli žít poněkud rozvojený život, kdy nikomu dalšímu nemohli dát ani náznakem svůj úmysl najevo, aby zbytečně neriskovali, že jejich plány zkrachují: „Manžel to neřek vůbec a já jsem to řekla mamince, než jsme jeli jako na vlak, tak jsem říkala mami, my už se nevrátíme. A ona samozřejmě z toho byla smutná a říkala: ‚Vždyť se vám bude stejskat‘ a já jsem říkala: ‚To nevím po čem, tady po těch špinavých vlacích nebo co jako?[ironicky]‘“²²⁴

Na druhou stranu tato doba jim umožňovala se na emigraci připravit jak po psychické stránce, tak co se týká různých praktických záležitostí. Ne vždy se však potenciální emigranti rozhodovali v řádu let nebo měsíců. Zejména po únorovém puči a po srpnové invazi totiž nikdo nemohl předvídat, jak dlouho budou hranice průchodné, než režim zareaguje a podmínky na hranicích zpřísní. Proto bylo prozíravé se s odchodem příliš nezdržovat. Narátorka Renata Československo opustila šest dní po invazi a jeden den po podpisu tzv. Moskevského protokolu, 27. srpna 1968, se dvěma Rakušany, které potkala o den dříve v Praze: „...odpoledne

²²² NA, fond 02/4, sv. 15, a. j. 23/7, 1967, s. 9-10.

²²³ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²²⁴ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

*jsem si šly sednout na Václavák do jedné kavárny, čtyři kamarádky, a tam jsme se normálně bavily a vedle u stolu seděli nějaký Němci [později narátorka upřesňuje, že šlo o Rakušany], nějaký dva kluci. Začali se s námi jako bavit, a že jako odjížděj už domů, jestli chceme s nima. No a my jsme řekly jako proč ne, tenkrát jsme byly mladý, blbý, naivní [smích].“²²⁵ Renata se rozhodla této šance využít takřka bez váhání. Tehdy si ale ani plně neuvědomovala, k jak zásadnímu kroku do neznáma se vlastně odhodlala, což dnes příkládá mladické nerozvážnosti. V možnosti dostat se snadno a rychle do Rakouska viděla v daný moment a v kontextu tehdejších událostí spíše dobrodružství, než rozhodnutí na celý život. Navíc měla pocit, že se může kdykoliv vrátit zpátky: „*Mně to nebylo nějak jasné, já jsem viděla možnost se dostat z Česka na Západ, jako se podívat na Západ, to jsme dřív nemohli, že jo. Proto jsem si říkala, no dobře, podíváme se na Západ s holkama a zase se můžem vždýcky vrátit. Takže tenkrát jsem nepomýšlela na útěk jako takovej, ale jako že jedeme na dovolenou nějak.*“²²⁶ Její bleskové rozhodnutí tedy vyžadovalo se do druhého dne patřičně vypravit, rozloučit se se svými nejbližšími a také si obstarat vízum. To se jí i jejím kamarádkám podařilo získat bez potíží, což si vysvětluje i tím, že bezprostředně po okupaci k sobě lidé byli velice solidární a navzájem si pomáhali. Bez problému se tudíž dostali i přes hranice. Renatu doprovázely ještě dvě kamarádky, avšak hned po příjezdu do Vídně se rozdělily, neboť každá měla adresu na někoho známého. Také Renata získala před odjezdem adresu od své matky: „*...voni teda byli samozřejmě překvapený, v půlce noci, že tam přijde nějaká cizí... No ale dali mi možnost tam přespat, no a druhý den se ptali jako, co chci a já říkám, že bych chtěla třeba pracovat nějak tady, a že zatím nevím, co chci.*“²²⁷ Vzhledem k tomu, že u těchto lidí nemohla narátorka hledat dlouhodobé zázemí, musela se hned po příjezdu do Vídně rychle postavit na vlastní nohy a najít si práci a nocleh.*

Karel opustil Československo devět týdnů po invazi. Chtěl v Dánsku nejprve zmapovat situaci a manželka s desetiměsíčním synem ho proto měli následovat až posléze: „*Já jsem odjel 28. října, protože jsem si říkal, že jestli budou nějaký nepokoje a oni zavřou hranice, tak já nevím, co budu dělat.*“²²⁸ Jak bylo naznačeno, veřejnost se obávala náhlého uzavření hranic, ovšem až do října 1969

²²⁵ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

²²⁶ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

²²⁷ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

²²⁸ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

zůstaly podmínky k vycestování relativně snadné. Proto také v tomto období odešel tak masivní počet lidí: „*Tenkrát to bylo tak, to byla podivná situace, že kdo chtěl vycestovat, tak dostal pas a tu...tenkrát to byla ta výjezdní doložka, protože pas sám o sobě nestačil, tak musela být ještě výjezdní doložka. A to se jako dalo bez problémů sehnat. No a vízum do toho státu, kam člověk chtěl jet. No tak já jsem si to vyřídil do Dánska, že se sem pojedou podívat, jak to vypadá, jestli je v tom nějaká budoucnost.*“²²⁹

Následujícího roku a zvláště od října 1971 se ale podmínky cestování za hranice zásadně zpřísnily a ještě ani v roce 1988 stále nebylo žádnou samozřejmostí povolení k výjezdu na Západ získat: „*Taky to nebylo vůbec jednoduchý, jako abych dostala všechny ty razítka od zaměstnavatele, protože vlastně mě nikdo neznal, že jo. No ale pak jsme všechny ty razítka dostali (...). A my jsme měli devizový příslib na dva dny, takže jsme sem vlastně jeli jenom na dva dny.*“²³⁰ Jana naráží na to, že žila v novém městě pouhých několik měsíců a tudíž by nemusela být svým okolím považována za dostatečně prověřenou osobu, což bylo k získání výjezdního povolení podmínkou. StB, která se informovala dokonce i u sousedů v novém místě jejich bydliště, manželům nakonec výjezd povolila, byť jen na dva dny.

Jak bylo uvedeno v kapitole 2.4., Dánsko patřilo od 60. let mezi poměrně časté útočiště imigrantů a žadatelů o azyl. Přesto pro československé občany byla tato skandinávská země konečným cílem emigrace spíše ojediněle. Většina Čechoslováků tehdy z Dánska odcházela do dalších zemí – zejména do zámoří, což pozorovali i narátoři: „*Potom jich hodně docela emigrovalo dál, do Ameriky nebo do Kanady nebo do Austrálie některý, do Německa, protože tam měli nějaký příbuzný třeba nebo tak. Tak se to hodně odtud rozprchlo, taky kvůli jazyku. No a taky kvůli počasí.*“²³¹ Narátor naráží na nechvalně proslulé dánské větrné a deštivé počasí i náročný jazyk, které na první pohled nepředstavovaly ty nejlákavější důvody pro zakotvení právě zde. Sám narátor ale nikde v zahraničí příbuzné neměl, navíc ho Dánsko ve srovnání s Československem od začátku velmi nadchlo, včetně toho, že ihned získal práci, takže o cestě dál neuvažoval.

²²⁹ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²³⁰ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²³¹ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

Někteří z narátorů emigraci do zámoří zvažovali, nakonec se však rozhodli zůstat z různých pragmatických důvodů v Evropě. Jednak odsud měli blíže ke svým rodinám a také emigrace nebyla tak komplikovaná: *„Já jsem tenkrát taky se o to trošku zajímal, jestli třeba do Kanady, že by jsme jako jeli, ale...pak nějak jsme zůstali tady. Kvůli těm rodičům, ono je to přeci jenom blíž, takže jsme si ten život zařídili tady.“*²³² I Jana s manželem původně uvažovali o Kanadě, ovšem cesta do zámoří byla nejenom finančně náročnější, ale rovněž bylo velmi obtížné vůbec sehnat v rámci zájezdu volné místo, proto také do zámoří emigrovala většina lidí ze zemí západní Evropy: *„Jak by jsme se dostali do té Kanady, tak to musíme mít teda mnohem víc peněz, aby jsme si koupili nějaký zájezd. A koupit si zájezd u Čedoku, tak tam bylo třeba, já nevím, deset míst a jako když tam člověk přišel a řekl: ‚No já bych chtěl jet jako na zájezd do Kanady‘, tak pani na mě koukala, jestli jsem se praštila do hlavy nebo co. (...) Tam mně to teda vysvětlovali, že tam musím žádat o ten devizovej příslib a tam si musím vystát frontu, protože když to daj na prodej nějaký datum, tak tam teda musím stát, protože když maj jenom deset míst na celou republiku, tak co jsem si myslela, že jo (...). Takže my jsme jako taky uvažovali do té Ameriky, no ale pak jsme si říkali: ‚No tak ta Evropa je přeci jenom taková asi schůdnější.“*²³³ Nakonec tedy zamířili do Dánska, kde pobývala v emigraci asi půl roku její spolužačka z vysoké školy, což představovalo nespornou výhodu pro počáteční orientaci v nové zemi a alespoň přechodné zázemí: *„My jsme jeli vlakem jako soukromý osoby, takže jsme vystoupili tam v Kodani na tom nádraží a tam nás teda čekali vlastně ty známý, že jo. No a u nich jsme, myslím, přespali jednu noc a oni nás odvezli do toho Sandholmu [azylové středisko], kde jsme požádali o azyl, to bylo teda 26. 12. 1988. A tam jsme byli asi ty dva měsíce, protože 6. března 1989 jsme dostali azyl z humanitárních důvodů.“*²³⁴

Patrný vliv ve výběru Dánska jako cílové země emigrace sehrála přítomnost někoho blízkého v této zemi, ať již dánského nebo československého původu. Kromě Jany měl v Dánsku vazby Karel, jehož sestra se sem provdala v roce 1967, Peter, který sem odešel za svojí budoucí ženou dánské národnosti, a také Renata. V zemi svého prvního azylu, Rakousku, narátorka mnoho štěstí neměla, ale do Československa se

²³² Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²³³ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²³⁴ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

vrátit nechtěla. Po dvou měsících pobytu v Rakousku tedy využila toho, že ambasáda ve Vídni emigrantům zprostředkovávala a hradila cesty do dalších zemí: „*Oni se nás chtěli v Rakousku zbavit a tak jim bylo jedno co tam budu dělat. O jednu méně.*“²³⁵ Narátorka zde naráží na skutečnost, že do Rakouska v tu dobu proudily deseti tisíce československých uprchlíků a v této souvislosti se cítila v zemi jako nežádoucí: „*Dali mi několik možností – Ameriku, Austrálii a Skandinávii (...). Potom jsem si vzpomněla, že mám v Dánsku jednoho známého, od kterého jsem dostala takovou vizitku. (...) Jsme chodili v Praze do Reduty dřívější na jazz a oni tam hráli z Dánska takovej orchestr a my jsme se s nima začali bavit a druhý den jsme jim ukázali Prahu a oni nám dali vizitky, že když přijedeme do Dánska, že je můžem navštívit. No tak jsem mu napsala, tomu jednomu, akorát si pamatuju, že se jmenoval Jakob, bydlel v Aalborgu, no a von mi napsal, že jako můžu přijet.*“²³⁶ Je tedy zřejmé, že narátorka dotyčného vlastně téměř neznala, přesto doufala, že by jí tento kontakt mohl usnadnit nový start nebo poskytnout určitou jistotu v nové zemi.

V případě Ley a Vlastimila bylo Dánsko skutečně náhodným cílem. Lea zde uvízla nečekaně a neměla potřebu se přemísťovat dál, pro Vlastimila bylo klíčové, že Dánsko je západní zemí: „*...vzal jsem šanci, to nebylo, že je to v Dánsku, já jsem ani o Dánsku nic skoro nevěděl. Ale věděl jsem akorát, že je to západní země, tak jsem to vzal sem.*“²³⁷

Také další narátoři se shodují na tom, že v Československu nebyly o Dánsku dostupné téměř žádné informace, nicméně to nebylo pro narátory určující: „*Já jsem o Dánsku nevěděla absolutně vůbec nic, jako Hans Christian Andersen...a co ještě tak člověk věděl o Dánsku? Lego – z vyprávění, protože to nebylo normální, aby to člověk mohl někde získat, že, a to bylo asi tak... Když jsem třeba sháněla nějaký jako informace v knihovně v Hradci, tak tam o Dánsku prostě vůbec nic nebylo. Nebo nějaký slovník, že jo, tam neexistoval dánsko-český slovník.*“ Na základě toho dokonce narátorka usoudila, že oficiálním jazykem v Dánsku je angličtina. „*Jako a vůbec těch informací o Dánsku to bylo...jako v podstatě vůbec žádný. Takže já jsem*

²³⁵ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

²³⁶ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

²³⁷ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

si myslela, že tady je v podstatě zima asi nějakých osm měsíců v roce, no prostě takový nějaký zkreslený představy jsem o tom měla, tady o tý zemi. ²³⁸

Pro narátory nebylo zjevně natolik podstatnou otázkou, kam emigrují. Nikdo z nich si nevybíral Dánsko cíleně kvůli zemi samotné, ale jejich výběr vyplynul spíše ze souhry okolností. Nebyla pro ně podstatná konkrétní země, nýbrž to, že šlo o zemi demokratickou, ve které navíc případně měli alespoň někoho známého. Jak se ukázalo, Dánsko bylo dobrou volbou, neboť zdejší imigrační politika byla velmi vstřícná a žadatelé o azyl byli podporováni po všech stránkách.

3.2.4. Začátky, usazení a život v cizí zemi

Narátory, kteří odešli z Československa s úmyslem emigrovat, se nejprve museli po příchodu do země přihlásit na policii a zažádat o azyl. Jak už bylo předesláno, uprchlíkům ze zemí východního bloku byl nejčastěji udělován azyl na humanitární bázi a nejinak tomu bylo i v Dánsku. Zde byl sice koncept *de facto* uprchlíků v legislativě zakotven až od roku 1983, avšak v praxi byl vůči utečencům z východní Evropy aplikován běžně již od 60. let²³⁹: „*Tenkrát to bylo povolení k pobytu a k práci s příslibem, že nás nepošlou zpátky, myslím, že formálně žádný humanitární azyl tenkrát neexistoval, čili účinek byl stejný.*“²⁴⁰

Co se týče průběhu procedury udělování azylu, ten se během let měnil. Vlastimil, který emigroval v roce 1965, byl během rozhodovacího procesu o udělení azylu umístěn na tři týdny do vazební věznice: „*Tak jsme přijeli na policii, [ptali se] co chci a tak dále. Ted'ko potřebovali tlumočníka, tak jsem se snažil ze sebe vysvětlit, že chci politickej azyl.*“²⁴¹ Na policii ho upozorňovali na možnost obrátit se na českou ambasádu nebo se dokonce vrátit zpět k zájezdové skupině, to ale bez váhání odmítl. Narátor byl následně antonem převezen do kodaňské věznice Vestre Fængsel, kde měl zůstat, než jeho žádost projedná ministerstvo zahraničních věcí: „*A ted'ko nás dali do tý basy. No a [bachař] povídá, [že] zkrátka budu tady asi tak čtrnáct dní až tři*

²³⁸ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²³⁹ PEDERSEN, Søren. Migration to and from Denmark during the period 1960-1997. In COLEMAN, David; WADENSJÖ, Eskil (eds.). *Immigration to Denmark: International and National Perspectives*. Aarhus : Aarhus University Press, 1999, s. 162.

²⁴⁰ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁴¹ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

tejdny na samotce, že se nesmím s nikým bavit, a že to pošlou na ministerstvo, a že oni rozhodnou, jestli tady budu moct zůstat a nebo ne. No, tak jsem tam byl, to víš, tam jsem rozuměl akorát, když v poledne hlásili kolik je hodin, vid' (...). Jídlo jsme dostávali, to já jsem přibral za ty tři tejdny asi pět kilo, člověče. No a dostali jsme tam taky nějaký ruční práce, (...) vydělal jsem si za tu dobu asi 35 korun dánskejch.²⁴² Z narátorova tónu, je patrné, že i na toto období vzpomíná poměrně pozitivně. Během svého pobytu ve Vestre Fængsel také potkal dalšího československého krajana. Když po třech týdnech jeho zdejší pobyt skončil, propustili spolu s ním dokonce několik dalších Čechoslováků. Všechny následně čekal pohovor v organizaci pro pomoc uprchlíkům: „*To jsme měli pohovor společnej a oni si nás vyslechli a potom každýho zvlášť, co chce. (...) Já jsem říkal, když to půjde, tak bych šel k mojí branži. No a tam byla taková zrzka, příjemná ženská a vzala noviny a podívala se a zavolala a já druhej den už měl práci! V sobotu nás pustili, v pondělí jsme byli na pohovoru a v úterý už jsem měl práci, tak jsem šel do práce. Já neuměl ani slovo, ale já jsem věděl jakž takž vo co de, no a když jsem potřeboval díly, nějaký věci, součástky, tak voni mně to donesli na stůl a tak jsem mohl hned dělat, nebyl žádnej problém.*“²⁴³ Narátor si velmi pochvaluje, že po propuštění z vazební věznice takřka ihned získal díky dánským úřadům zaměstnání ve svém oboru. Zhruba o pouhý měsíc později probíhala celá procedura udělování azylu ještě snadněji, protože do doby rozhodnutí o udělení azylu bylo emigrantům poskytnuto ubytování v penzionech, finanční podpora i jazykové kurzy. Tyto podmínky zažil i narátor Karel, který do Kodaně přišel v říjnu 1968: „*Od sestry jsme se přestěhovali stejně jako ostatní Čechoslováci do penzionu na statni útraty. Tenkrát ještě nebyla azylová centra jako dnes.*“²⁴⁴

Karel kladně hodnotí i tehdejší přístup dánské policie, přičemž zdůrazňuje značný rozdíl mezi tehdejším a dnešním přístupem k přistěhovalcům, kdy se Dánsko snaží jejich počet všemi prostředky redukovat: „*Tak já jsem sem přijel a řekl na policii, že tu chci zůstat. No a oni na mě spustili, proč jsem nechal manželku doma, že to je taková nezodpovědnost!*“²⁴⁵ Na dánském velvyslanectví tehdy vyřídili pro Karlovu manželku vízum a ta přijela i s jejich synem za dva týdny. Na povolení k pobytu a

²⁴² Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

²⁴³ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

²⁴⁴ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012

²⁴⁵ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

pracovní povolení poté oba manželé čekali asi pět týdnů, což Karlovi připadalo jako docela dlouhá doba a snažil se proces urychlit, aby se mohl ze závislosti na státní podpoře vymanit co nejdříve. Když vytoužené povolení k pobytu a pracovní povolení získali, přešli do péče uprchlické organizace Dansk Flygtningehjælp, která Karlovi sjednala práci v tesařské dílně. Tato organizace zprostředkovala kromě zaměstnání také výuku dánštiny pro cizince: „*Pak nám Dansk Flygtningehjælp nabídl intenzivní kurs dánštiny, asi dva měsíce tuším (...). To bylo dost intenzivní a bylo to, já nevím, jestli šest hodin denně nebo co, tak to mně dost pomohlo (...). Někteří z těch lidí, s kterými jsme tam byli, s těmi Čechy, tak se stýkáme dodnes, to jsme taková ta první várka nejstarší.*“²⁴⁶

Finanční podpory ze strany státu, respektive ministerstva vnitra, v podobě stipendia se dostalo i narátorce Lee, která o azyl nežádala, ale v Dánsku studovala. Kuriózní bylo, že podle jejích slov se jednalo o stipendia původně určená ruským studentům, kteří v souvislosti s invazí nepřijeli: „*Ti Rusové, co tady nemohli přijet kvůli té invazi, to bylo tak, že oni tady dostávali stipendium (...), no ale bylo to tak, že voni prostě nepřijeli a já jsem dostala z ministerstva vnitra to stipendium na devět měsíců, pak jsem si to, myslím, trochu prodloužila, asi o měsíc nebo co. Jo, ještě chtěli zaplatit cestu domu na Vánoce, jenomže já jsem tam nejela, protože jsem věděla, že bych přišla do basy [smích], tak já jsem šetřila.*“ Narátorka dodává, že tato podpora jí s přehledem vystačila na živobytí studenta.²⁴⁷

Ačkoliv Renata přišla do Dánska ve stejném období jako Karel a Lea, jejich startovní pozice se poměrně lišily. V Aalborgu na severu Dánska, kde byla jednou z mála Čechoslováků, Renata sice zažádala o azyl, ale vzhledem k tomu, že na policii nahlásila pobyt u svého dánského známého, nebyla jí poskytnuta finanční kompenzace či ubytování jako žadatelům v Kodani. Nicméně poté, co získala povolení k práci, si brzy našla zaměstnání sama: „*...práci jsem sehnala v nějaký diskotéce v kuchyni, kde jsem myla nádobí a dělala jsem nějaký tam jídlo, ty jejich frikadely. Tam jsem dělala nějaký měsíc a našla jsem si byt v nějakým penzionátu, kde ty lidi si mě vzali vlastně za svojí dceru. Oni měli syna a dceru a já jsem byla stejně stará jako oni. A oni mi našli potom práci v nějaký fabrice, kde jsme dávali*

²⁴⁶ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁴⁷ Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

drátky do železa. A mezitím jsem měla práci i jako kadeřnice, takhle vo víkendech nebo po večerech, protože v tý fabrice, tam bylo snad dvě stě ženskejch, a když se dozvěděly, že jsem kadeřnice, a že to беру za půlku, tak mě využívaly.“²⁴⁸

Přestože si Renata našla poměrně dobré zázemí a o práci neměla nouzi, rozhodla se zanedlouho přesunout do Aarhusu, druhého největšího dánského města, kde měla přítele. Prostřednictvím inzerátu si zde sehnala zaměstnání au-pair, ale byla naneštěstí obelhána: „...*tak se ale zjistilo, že ten pán měl dceru sice, ale tý bylo 18, učila se na kadeřnici taky. A s tou jsem si hned rozuměla a ona říkala, že jako on si spíš chtěl najít nějakou ženskou, a když jsem cizinka, tak si řekl, že jako na to skočím.*“ Vzhledem k tomu, že narátorka neměla kde bydlet, na čas zde zůstala. Když ale chtěla po čase odejít, její domácí ji v tom bránil a musela na pomoc dokonce zavolat policii. Poté bydlela u rodičů svého přítele, za kterého se později vdala.²⁴⁹

V 80. letech se v důsledku markantního nárůstu imigrantů v Dánsku rozhodovací proces o nároku na azyl prodloužil a žadatelé byli umísťováni místo do penzionů do azylových center spolu s běženci z celého světa. Jana byla už dopředu informována od svojí spolužačky, jak budou první měsíce v Dánsku probíhat: „*Takže tak nějak jsme nešli úplně, jakoby že by jsme nevěděli, co nás tady čeká, tak jsme moc dobře věděli, že teda až přijdem, tak že teda musíme požádat o ten azyl a budeme v nějakým tom táboře, že jo, a že to teda bude chvíli trvat, než můžeme dostat nějakou ten azyl a můžeme jakoby zase znova začít žít.*“²⁵⁰ I tato narátorka však hodnotila dánský azylový systém celkově velmi pozitivně: „*Tady vůbec ten systém azylovej hrozně dobře fungoval, už teda tenkrát na začátku nebo na konci těch 80. let. Protože jsme automaticky dostali finanční podporu, dostali jsme pomoc – oni nám pomohli tady najít někde nějaký bydlení, vlastně jsme museli chodit na dánštinu, takže jsme se učili už asi čtyři hodiny denně dánštinu... To se týkalo zubařský pomoci, no prostě všechno tak nějak, voni měli i překladatele, takže jsme se vždycky měli na koho obrátit, když jsme měli nějaký problém. Jo, takže to bylo takový v podstatě, bych řekla,*

²⁴⁸ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

²⁴⁹ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

²⁵⁰ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

jednoduchý, protože to fungovalo všechno. A když vyvstala nějaká překážka, tak je tady od toho, aby se vyřešila, prostě nikdo se nad tím jako nepozastavoval.“²⁵¹

Rozhodnout se pro život v cizí zemi znamená také přizpůsobit se jejím zvyklostem a postupně se asimilovat v nové společnosti, definované nejenom vlastní kulturou, ale také jazykem.²⁵² Co se týká jazykové vybavenosti narátorů, většina z nich ovládala ruštinu, která byla ve školách povinná. Ve výhodě byli narátoři, kteří ovládali angličtinu či němčinu, kterou se v Dánsku dalo poměrně dobře domluvit. Z tohoto hlediska na tom byla dobře paní Lea, která jazyky studovala a žila v Anglii, a Peter, který ovládal světových jazyků několik. Renata se domluvila německy, což jí usnadnilo i předchozí dvouměsíční pobyt v Rakousku, Karel se jako samouk učil anglicky a Jana studovala na gymnáziu francouzštinu. Vlastimil však neovládal žádný jazyk a o to náročnější pro něj bylo naučit se dánsky: *„Já neuměl ani slovo žádnéj jazyk, protože v Česku jít se učit nějakěj jazyk, tak ti řeknou, že chceš zdrhnout. Tak jsem se o nic nepokoušel, já jsem říkal, až tady budu (...), tak se naučím za dva roky, no ale ono to takhle nešlo. Já jsem se neměl z čeho učit, protože slovník česko-dánskej vůbec nebyl, tak jsem se učil z angličtiny, kterou jsem nedoved. Já jsem chodil do kurzů z dánštiny do dánštiny trochu, ale to víš, po práci člověk byl utahanej a já zrovna na jazyk moc nejsem (...). Po dvou letech jsem teprve začal trochu rozumět televizi.*“²⁵³ Přestože tedy Vlastimilovi trvalo několik let, než se naučil dánsky, nepředstavovalo to žádnou překážkou pro pracovní uplatnění v jeho oboru. Dodává, že v tomto ohledu bylo manuální povolání v cizině výhodou: *„Ptali se nás, co, jakou práci a tak dále a to většinou to byli vysokoškoláci nebo takovýhle. Nebo učitelé a takový, ty to měli nejhorší, protože v mojí branži jsem se mohl všude uplatnit, víš?“*²⁵⁴ Ze zaměstnání, které mu zprostředkovala dánská uprchlická organizace odešel po čase k jiné firmě, kde pracoval téměř deset let. O práci pak přišel až v důsledku ropné krize v roce 1973: *„Jenomže přišla doba 1973, jo, a to byla volejová krize. A to spoustu firem krachovalo, protože lidi přestali kupovat, no a tím pádem servis a tyhle ty všechny věci, to je s tím narušený, vid’. Tak hodně firem*

²⁵¹ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁵² KOSTLÁN, Antonín. Útěky do emigrace a Československá akademie věd. In ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (eds). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha : Academia, 2011, s. 28-29.

²⁵³ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

²⁵⁴ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

*krachovalo a ta naše firma taky šla dolů.*²⁵⁵ Narátor byl pak čtyři roky nezaměstnaný, v této době ale chodil do různých rekvalifikačních kurzů a přihlásil se do odborů, aby zvýšil svoje šance najít nové zaměstnání.

I z vyprávění ostatních narátorů vyplývá, že v Dánsku pro ně nebylo problematické získat zaměstnání, zejména pokud přišli v 60. letech, kdy země západní Evropy procházely konjunkturou. Narátoři se také většinou postupem času vypracovali ke svému oboru, k čemuž byla zejména ve výše kvalifikovaných zaměstnáních nebo pro práci s lidmi předpokladem právě znalost dánštiny. Jak bylo předesláno, v Kodani byla (a dodnes je) výuka dánského jazyka cizincům zprostředkovávána zdarma. V Aalborgu Renata tyto možnosti neměla, ale žila téměř výhradně mezi Dány a za Dána se také provdala, takže se jazyk naučila jako samouk: *„Na žádné jazykové kurzy jsem nechodila, tenkrát neexistovaly česko-dánské kursy. Aspoň ne v Aalborgu a pak ani v Aarhusu. Až asi tak 10 let po tom, co jsem sem přijela, jsem potkala jednoho Čecha a on se mě ptal, jestli nechci na česko-dánský kurs v Aarhusu na universitě. Já tam byla asi čtyřikrát, jestli si pamatuji dobře, ale nechala jsem toho, protože to, co začali učit, jsem už uměla a tak to bylo zbytečné dojíždění. A to jsem si musela platit. Dánsky jsem se učila mluvením s Dánama, četla dánsky a neměla kontakt na Čechy.*²⁵⁶

Kromě Jany, jež přišla těsně před rokem 1989, mají všichni narátoři dánské občanství, které získali v průběhu první poloviny sedmdesátých let. Dvě narátorky se také nechaly vyvázat z československého občanského svazku: *„Od roku 1970 do roku 2004 jsem měla jenom dánský občanství. Já jsem totiž, jak jsme se brali v kostele v Ostravě, tak jsem si zažádala, že se vzdávám občanství. Protože jsem chtěla to dánský a naši to uznali a tím pádem, než se to všechno vyřídilo, tak jsem byla rok bez občanství.*²⁵⁷ Obě narátorky, které se československého občanství vzdaly, v jejich rozhodnutí ovlivnil sňatek s Dány, ale každou v jiném smyslu. Lea se údajně domnívala, že nelze ponechat si československé občanství a zároveň žádat o dánské. Vzhledem k tomu, že se provdala za dánského státního příslušníka, s nímž plánovala život v Dánsku, tedy preferovala občanství dánské a československého se

²⁵⁵ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

²⁵⁶ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

²⁵⁷ Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

vzdala. Renata se československého občanství vzdala v roce 1979 proto, že její manžel byl zatvrzelý antikomunista a odmítal, aby jeho děti zdědily příslušnost totalitního státu. Narátorka se také chtěla vyhnout tomu, aby její synové jakožto Čechoslováci byli v dospělosti povoláni do vojenské služby.

Podle Kostlána se emigranti i přes společenské a ekonomické začlenění do nového prostředí subjektivně stále identifikují se svojí vlastí, a tudíž může být jejich asimilace pouze částečná. K úplné integraci mohou dospět až příslušníci druhé generace nebo lidé, kteří v nové zemi začali žít v nedospělém věku.²⁵⁸ Rodinu v Dánsku založili všichni kromě jednoho narátora; dva z narátorů se svými partnery z Československa, s nimiž emigrovali, zbylí tři narátoři pak uzavřeli manželství a založili rodiny s dánskými státními příslušníky. Sňatek s dánským občanem samozřejmě znamenal větší míru asimilace v novém prostředí i více kontaktů a interakce s Dány – ani jeden z narátorů, kterých se to týkalo, také neměl potřebu vyhledávat kontakt s československými krajany.

3.2.5. Kontakt s československými krajany

Ačkoliv v Dánsku se v 60. letech nacházel relativně malý počet Čechoslováků, díky systému udělování azylu i hromadným jazykovým kurzům se dostali do vzájemného povědomí: „*Tady jich bylo spousta, protože tenkrát pustili nás z tý basy asi šest. A potom to přiběžvalo (...). To tady bylo hodně lidí, to jsme zůstali v kontaktu, protože to člověk potřeboval, víš, pokecat si, přišel z práce, tam neuměl ani bleknout a to jsme se hodně scházeli takhle po večerech u někoho vždycky a kecalo se co a jak, kdo co dělá.*“²⁵⁹ Krajané v Kodani se také setkávali, když do Dánska jednou měsíčně přijížděl český katolický kněz, který měl na starosti Skandinávii. Počet Čechoslováků pak vzrostl po srpnu 1968. Kromě nově příchozích tady zůstali někteří lidé, kteří zde pracovali, případně otevřených hranic využili jejich příbuzní a do Dánska je následovali.²⁶⁰

²⁵⁸ KOSTLÁN, Antonín. Útěky do emigrace a Československá akademie věd. In ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (eds). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha : Academia, 2011 , s. 28-29.

²⁵⁹ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

²⁶⁰ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

Jak již bylo předesláno, všichni tři narátoři, kteří uzavřeli manželství s Dánkou/Dánem, do styku s ostatními Čechoslováky přišli až mnohem později: „Znám tady lidi, jenom neznám ty, kteří přišli zrovna v tu dobu jako já. Ale jako já jsem měla hodně fofry s dětmi, takže já jsem se fakt s Čechami moc nestýkala, například já jsem nemluvila česky hodně let a moje děti nemluví česky.“²⁶¹ Ani potomci dalších dvou narátorů, kteří založili rodinu s Dány, nemluví česky, přitom příslušnost k národu je neodmyslitelně spjata právě s jeho jazykem. Zdá se však, že narátoři ve svých potomcích neměli potřebu češtví pěstovat. I vzhledem k tomu, že obě narátorky se československého občanství vzdaly (a nikoliv z politických důvodů), lze předpokládat, že neměly ke své národnosti nijak výrazně hluboký vztah a tudíž také nepovažovaly za nutné ho pěstovat ve svých potomcích skrze český jazyk. U Petera byla situace ještě poněkud jiná, zejména protože od dětství žil v zahraničí a jeho otec byl vlastně německého původu. Navíc sám má pocit, že český jazyk dostatečně neovládá.

Renata nebyla v kontaktu s dalšími Čechoslováky téměř deset let po své emigraci, ale ani ho nevyhledávala. Její prioritou byla spíše rodina: „Já se ale taky nikdy nezajímala o nějaké české organizace nebo jestli jsou zde nějakí Češi a je hledat. Já měla pak rodinu a to mi stačilo. Až později, tak po devíti, desíti letech jsem se začala zajímat. Vlastně mě našla jedna Češka. (...) No tak jsme se scházeli potom s manželama a s dětma a já jsem říkala: ‚A znáš někoho?‘ A ona říká: ‚Jo, já znám ještě další dvě, tři Češky‘. Tak je pozvala zase a potom nás bylo dohromady šest (...). A voni třeba zase už poznali nějaký jiný Češky odněkad’ nebo Slováky.“²⁶² Od roku 1978 začala pořádat pravidelná setkání českých krajanů v Aarhusu, které organizovala donedávna. V minulosti se dařilo shromáždit až třicet lidí z Aarhusu a okolí, ale zájem o setkání krajanů začal postupně upadat: „Je to škoda, ale tadydle si každéj sám na svým písečku (...). Já jsem to vždycky brala, jako že Češi, co jsou tady v Aarhusu, se bojí nějak kontaktu s Čechy kvůli žárlivosti, jestli má někdo víc nebo míň, a že někdo přijde a bude něco po někom chtít (...), že se bál někdo, aby se někdo nepřilepil nebo toho nevyužíval. Většinou takhle se mi to zdálo.“²⁶³

²⁶¹ Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

²⁶² Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

²⁶³ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

Místem pro integraci československých krajanů v Kodani byl do roku 1989 Výbor na podporu Charty 77: „*On tady existoval dánsko-československej spolek a ten tady byl založenej v tý době Charty 77, takže to bylo vlastně spíš takový politický. Potom, když se to teda přehodilo, jako ten systém, tak to spíš fungovalo na podporu tý nový demokracie až teda do rozpadu Československa (...). Potom teda vzniknul Dánsko-český spolek, ten vlastně vzniknul od toho devadesátýho třetího roku, takže to už bude dvacet let. Ale s tím, že ten politickej nádech už úplně zmizel.*“²⁶⁴ Po roce 1989 tedy z Výboru na podporu Charty 77 (oficiálně nazvaného *Dialog med Charta 77*) vzniklo sdružení nazvané přesně *Dánsko-československý dialog*, které fungovalo do rozdělení Československa. Na vzniku *Dánsko-českého spolku* v roce 1993 se podílel i pan Karel a jeho sestra. Spolek funguje dodnes a letos v dubnu oslavil dvacáté výročí vzniku. Narátorka Jana v něm působila v letech 2006 – 2012 jako předsedkyně: „*...pak jsem se teda vrhla na tu spolkovou činnost tady v tom Dánsko-českým spolku a nějakým způsobem nikdo nechtěl bejt předseda, tak jsem říkala no tak teda dobře, tak teda to budu dělat.* [smích].“²⁶⁵

Čtyři z narátorů jsou členy spolku, avšak v posledních letech zájem o něj postupně upadá a počet jeho členů klesá: „*To je skomírající spolek, já tomu nedávám moc velkou budoucnost bohužel, ale on asi splnil svou historickou úlohu.*“²⁶⁶ Zdá se, že v minulosti byl spolek jakousi základnou pro lidi, kteří měli něco společného – emigrovali z totalitního režimu, proti kterému se mnozí vymezovali. Po roce 1989 však Čechoslováci a později Češi do Dánska obecně přicházeli ze zcela jiných důvodů, většinou pracovních či osobních, a patrně dávali přednost budování svých vlastních sítí vztahů. Zatímco v minulosti spolek sloužil také k navazování vztahů a k interakci, dnes tuto funkci přebíral internet a sociální sítě. Dánsko-český spolek dnes do jisté míry supluje krajanský spolek *V Kodani*, který oslovuje spíše mladší generaci.

²⁶⁴ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁶⁵ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁶⁶ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

3.2.6. Důsledky emigrace

Jak již bylo naznačeno v teoretické části práce, nedovolený odchod do emigrace komunistický režim trestal. To potvrzují i slova narátorů; vyjma Petera, který emigroval v dětském věku a Ley, která požádala o prodloužení pobytu ze studijních důvodů a následně se v Dánsku provdala, byli narátoři podle paragrafu § 109 trestního zákona 140/1961 Sb. odsouzeni za to, že bez povolení zůstali v cizině. Jak bylo předesláno, za tento trestný čin se udělovalo šest měsíců až pět let odnětí svobody nebo přistupovalo k nápravným opatřením, například k zabavení movitého i nemovitého majetku emigrantům.²⁶⁷ Narátoři byli v nepřítomnosti odsouzeni na různě dlouhou dobu, Vlastimil, Jana i její manžel na rok a Karel se svojí manželkou na dva roky odnětí svobody. Renata byla odsouzena na tři měsíce, protože v roce 1972 zpětně požádala o povolení k pobytu v souvislosti s tím, že se provdala za Dána: „*V Československu jsem pak byla odsouzena na 3 měsíce za nevrácení se do republiky do doby mého víza. A musela jsem zaplatit státu veškeré moje vyučení. Teď si nepamatuji přesně kolik, ale tenkrát to bylo hodně. Platila to většinou moje maminka tam, ale asi polovinu chtěli ve valutách.*“²⁶⁸

Kromě odsouzení narátorů k odnětí svobody a případného placení různých náhrad, byli jejich příbuzní v Československu v některých případech předvoláváni k výslechům nebo přišli o zaměstnání: „*Až když jsem byla v Dánsku, tak nějak měsíc nebo dva měsíce na to, tak jsem se dostala do kontaktu s jednou sousedkou a ona mi řekla, že maminku vyhodili z práce kvůli mně a něco s telefonem tam bylo, že ona nemohla telefonovat do ciziny, že jí to zablokovali, ani pošta jí nešla. Takže já jsem potom psala na tu sousedku a ta jí to dávala, tak přes ní to šlo.*“²⁶⁹ Jednalo se o projev šikany ze strany režimu, přičemž roli také mohlo sehrát, že její maminka o emigraci věděla. Postupně však tyto potíže ustaly a asi po osmi měsících od Renatiny emigrace dostala její maminka i dvě sestry povolení k výjezdu do Dánska, kde ji navštívili.

²⁶⁷ NA, fond 02/1, sv. 153 a. j. 237/4, 1971, s. 17.

²⁶⁸ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

²⁶⁹ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

Vlastimil o emigraci nikomu neřekl a proto chtěl svoji rodinu kontaktovat dodatečně z Dánska, ale policie jeho korespondenci naschvál zadržovala: „*Máma z toho byla špatná celá, protože jsem vyjel na dovolenou a nevrátil se. Tak nevěděla nic, co se se mnou děje.*“²⁷⁰ Pro oba Vlastimilovy rodiče znamenala jeho emigrace také četné nepřijemnosti a opakované výslechy. Návštěva Dánska jim byla umožněna po třech letech, v roce 1968. Vzhledem k tomu, že se při této příležitosti do Československa nevrátila ani jeho sestra, vznikla mezi narátorem a rodiči několikaletá izolace: „*Pak zase sem naši nesměli, měli problémy s tím sedm let, myslím, potom byla pauza. Až když už byli naši v penzi, tak teprve je sem pustili. No ale co měli papírování, to bylo hrozný. No a jak s nima zacházeli na ouřadech, co mně vyprávěli...*“²⁷¹

3.2.7. Kontakt s příbuznými a cesty do Československa

„*Vzpomínám si na poslední den, byli jsme na Václaváku ve Zlaté huse, jedli jsme tam, ještě nám zbývalo vízum na pár dní. Bylo to v roce sedmdesát, kolem už normalizované, vyhaslé obličej, ze všech těch mátoh, které se kolem nás šinuly, jsem byl tak deprimovaný, že jsem řekl ženě: ‚Hned teď si sednem do auta směr Plzeň.‘ Republiku jsme předčasně opustili.*“²⁷²

Komunistická moc se snažila omezovat cestování emigrantů a jejich příbuzných v obou směrech. Podle komunistické zpravodajské služby totiž emigranti na návštěvách v Československu a jejich rodiny navštěvující je v zahraničí podávali „neobjektivní informace“ a ovlivňovali tak veřejné mínění o životě v kapitalistických zemích a tím narušovali politické a ekonomické záměry KSČ.²⁷³ Ale i postoj některých narátorů k návštěvám Československa byl spíše zdrženlivý. Vedly k tomu buď obavy z trestního stíhání v důsledku nedovoleného opuštění republiky či neudělení vstupního víza do Československa. Vlastimil a Jana nenavštívili od své emigrace do roku 1989 Československo vůbec, v případě Jany se to však dalo předpokládat, vzhledem k tomu, že emigrovala jen necelý rok před revolucí.

²⁷⁰ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

²⁷¹ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

²⁷² Vzpomínka Zdeňka Dittricha na návštěvu Československa po 21 letech In ZEMAN, Zbyněk et al. *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha : Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006, s. 140.

²⁷³ HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX*. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002, s. 297.

Lea měla z cest do Československa obavy pouze do doby, než se v Dánsku vdala. Když v roce 1968 dostala jako studentka od státu finanční prostředky určené na návštěvu Československa na Vánoce, raději nikam nejela. Přestože měla povolení o prodloužení pobytu ze studijních důvodů, obávala se, že by jí mohlo být znemožněno z Československa znovu odjet, neboť tuto zkušenost měl i její bratr: „*No to se stalo mému bratrovi, on udělal šílenou věc totiž a dodnes prostě ho toto trápí. On totiž je taky civilní inženýr jako tatínek – hutní – a pracoval v Kiruně ve Švédsku a potom pracoval v Linci na fabrice a když Rusové invadovali Prahu, on byl zrovna v tom Linci a už měl dívku (...). No ale ona prostě nemohla za nim jet, protože jí vypršel pas nebo co. Takže on se vrátil zpět a protože přešel to datum, co měl být voják, tak málem přišel do vězení. To mu odpustili, ale vzali mu pas na několik let.*“²⁷⁴ Narátorka si posteskla nad zmařením bratrovy šance, které částečně zapříčinila jeho dívka. Tohoto kroku litoval patrně i její bratr, neboť se v 70. letech pokusil o emigraci přes Bulharsko, odkud chtěl zamířit pravděpodobně do Rakouska, kde měl kontakty. Avšak kvůli neschopnosti se domluvit s úředníky na ambasádě v Bulharsku se jeho emigrace ani tentokrát nevydařila.²⁷⁵

V roce 1969 Lea do Československa přijela provdaná za dánského státního příslušníka: „*Maminka neuznala tu svatbu v Dánsku, tak jsem byla provdaná taky v katolickém kostele v Ostravě. Tak tam jsme byli v roce 1969, ale všechno bylo šíleně komplikovaný!*“²⁷⁶ Tehdy zažádala i o vyvázání z občanského svazku a v budoucnu tak mohla do Československa jezdit (pokud jí bylo přiděleno vízum) bez podobných obav. Nicméně uvádí, že do Československa až do pádu komunismu příliš často nejezdila, například v letech 1981-1993 tam nebyla v důsledku velkého vytížení vůbec.

Renata získala povolení k cestě do Československa až poté, co jí úřady dodatečně povolily pobyt v Dánsku: „*Napřed tam byl můj první muž, když jsme byli zasnoubení, tak tam jel s kamarádem se představit mojí rodině (...). Tím, že jsem se provdala za Dána, a to dost rychle – já jim řekla, že jsem se s ním seznámila už v Česku, a že jsme se stejně chtěli brát – tak po 5 letech jsem pak už mohla přijet do*

²⁷⁴ Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

²⁷⁵ Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

²⁷⁶ Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

Československa. Ale žádné papíry jsem k tomu nedostala, to šlo vše ústně se zdejší ambasadou.²⁷⁷ Ani povolení k návštěvě však nezaručovalo zcela bezstarostnou návštěvu ČSSR. Renata, která jela poprvé po emigraci do Československa se svým manželem a jeho rodiči v roce 1973, vzpomíná na šikanu ze strany celníků: „A tenkrát právě, když jsme byli na hranicích, tam byly strašný fronty, ty pohraničáři byli strašný náfučky. A my jsme zrovna přijeli v poledne a oni dali vokýnko dolů a teď jsme jim dali ty pasy a jeden řekl: ‚Hele je přestávka polední.‘ No tak nám dal pasy zpátky, aniž by si je prohlídnul a říkal: ‚Necháme je teď tady se škvařit.‘ (...) Tak jsme tam stáli hodinu, než přišli teda k nám, znova chtěli ty pasy, teď viděli můj pas a viděli tam, že jsem z Československa. Tak najednou řekl, aby jsme se odstavili a ten druhý se ptal, co děje a on mu odpověděl: ‚To je Češka, ona to zapřela!‘ (...) No tak nás vodstavili, že nás prohlídnou, chtěli nás jenom buzerovat.“²⁷⁸ Celá kontrola se ještě zkomplikovala, když celníci objevili pornografické časopisy, které její tchán vezl do Československa, aby je prodal: „...takže celý sedadla nám vyndali, všechno skoro vyndali, všechny kufry, všechno nám vytáhli, oblečení všechno roztřepali, vytřepali. Teď našli nějaký můj takovej notýsek, kde jsem měla třeba telefonní čísla a adresy na kamarádky a známý, tak to zabavili. (...) Za takovejch pět hodin jsme dostali povolení odjet, my jsme tam pět hodin stáli na těch hranicích! Tak to byla moje první cesta do Prahy.“²⁷⁹

Také narátorčiny dojmy z pobytu v Praze nebyly nikterak pozitivní. Popisuje, že po cestě z hranic byli všude ozbrojení policisté a nejinak tomu bylo i v Praze: „Vždycky stáli dva a dva někde, tak jsem pořád si říkala: ‚Voni na mě koukaj, voni věděj kdo jsem nebo odkad’ jsem!‘ A jednou nás taky zastavili, to bylo večer když jsme šli z restaurace: ‚Občanky!‘ No a teď já jako na ně, samozřejmě česky, že občanku nemám a že jsme z Dánska, že máme pasy. No tak začal, že pojedem na policejní stanici, teď jsem to tam vokecala a nakonec jako povolili, asi jenom mi chtěli nahnat strach nebo zkrátka buzerovali zase. Tak jsem si oddychla a potom už jsme večer nikam nechodili, jenom přes den.“²⁸⁰ Narátorka byla přesvědčena, že lidé v Československu pociťovali vůči emigrantům určitou zášť a zejména vůči ženám, které se provdaly za cizince. Proto ani na veřejnosti nemluvila česky. To s sebou také

²⁷⁷ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

²⁷⁸ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

²⁷⁹ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

²⁸⁰ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

neslo alespoň určité zvýhodnění například v pohostinství, kde byl přístup k zahraniční klientele ze Západu tradičně mnohem vstřícnější než k domácím hostům, protože tito zákazníci znamenali větší zisky: „*Jenže na druhý straně nás vždycky šidili, takže já musela potom začít zase česky* [smích].“²⁸¹

Jisté uvolnění atmosféry v Československu pozorovala narátorka v 80. letech, kdy už neměla pocit takové kontroly a strachu jako v 70. letech.²⁸² To ale mohlo být také zapříčiněno tím, že už neměla československé občanství a tudíž jí v Československu nadále fakticky nic nehrozilo.

V březnu roku 1977 byla schválena směrnice vlády (č. 58/1977) o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům v zahraničí. Občanům, kteří na ni přistoupili (a zaplatili kompenzaci za poskytnuté vzdělání v Československu), zaručovala beztestné návštěvy Československa. Emigranti mohli využít buď možnosti amnestie nebo požádat o souhlas s trvalým pobytem v zahraničí, který ovšem mohl ohrozit jejich status azylantů.²⁸³ Emigranti tak byli postaveni před rozhodnutí, zdali kvůli návštěvě Československa přistoupit na absurdní nabídku komunistické moci. Vlastimilovo stanovisko bylo jasné: „*Na tu nabídku – upravit si vztah – jsem tenkrát nepřistoupil, měl jsem stejný odpor k systému jako dříve.*“ Připadalo mu nesmyslné upravovat si vztah s režimem, ze kterého odešel a nikdy by to podle svých slov neudělal.²⁸⁴ Někdy ale okolnosti donutily emigranty k tomuto kroku přistoupit. Možnosti úpravy vztahů využil Karel se svojí manželkou. Ovlivnila je také zkušenost, kdy narátorova manželka nedostala vjezdní povolení do Československa, ani když její matka umírala: „*...tak to nás postrčilo tady k tomu upravování toho vztahu. No a to byla taková...já nevím no, člověk měl být asi zatvrzelejší a neskočit na to, protože ono se nám nic nestalo, ale je to takový trošku ponižující, že to člověk udělal.*“²⁸⁵ Narátor dnes bilancuje nad správností tehdejšího rozhodnutí požádat o milost, které učinil v zájmu nezpřetrhání vazeb s rodinou a rodnou zemí, a popisuje, jak proces „úpravy vztahů“ probíhal: „*Tak jsme si jako upravili ten vztah, to se na vyslanectví odevzdala taková žádost a pak, no já nevím, nějakéj malej obnos jsme zaplatili, jakože za*

²⁸¹ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

²⁸² Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

²⁸³ VILÍMEK, Tomáš. Exil a emigrace v letech 1968-1989. In WITTLICHOVÁ, Lucie (ed.). *Vzkazy domů*. Praha : Labyrint, 2012, s. 283.

²⁸⁴ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

²⁸⁵ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

vzdělání, to byla dost směšná částka, dostali jsme československý pasy, no a mohli jsme s tím jet do Československa. A museli jsme vždycky do toho mít ještě ne výjezdní, ale vjezdní povolení, jsme si museli pro štempl, pak jsme se museli přihlásit v tom Československu hnedka na policii a tak. Byla to nepříjemná záležitost a když jsme tam jeli poprvé po těch dvanácti letech, no tak jsme byli strašně napjatí. Teď děti se těšili na to, protože tam v životě nebyli, že... A mně se udělalo na hranicích tak špatně [smích], no tak ale náh jsme to přežili a pak jsme tam jezdili sem tam, když byla nějaká událost (...), tak jsme tam jezdili ještě i za toho komunistického režimu.“²⁸⁶

Peter nebyl s Československem v kontaktu více než čtyřicet let. Všichni jeho příbuzní totiž emigrovali a usadili se například v Brazílii, v Peru či v Anglii a Peter byl přesvědčen, že v Československu žádné příbuzenstvo v přímé linii nemá. O opaku se přesvědčili až v roce 1997.²⁸⁷ Československo tedy poprvé navštívil až těsně před pádem komunismu, v září 1989. S manželkou tehdy přivezl do Československa všechny svoje Kafkovy knihy, aby je mohl někomu věnovat, ale vzpomíná, že o ně nikdo nejevnil zájem. Přičítá to uzavřenosti lidí a opatrnosti projevit názor, které v Československu zaznamenal. Zároveň ale připouští, že mezi přáteli a známými se o politickém dění mluvilo, a že lidé se často obraceli k politickým vtipům, což považuje za typický český způsob rezistence.²⁸⁸

Kontakt mezi narátory a jejich příbuznými se odehrával také na území Dánska, zejména pokud se jednalo o narátory, pro které návštěva Československa znamenala riziko. Pro příbuzné narátorů většinou nebyl větší problém získat výjezdní doložku a vízum do Dánska, i když všichni narátoři vzpomínají, že celý proces byl zbytečně komplikovaný.

²⁸⁶ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁸⁷ V lednu tohoto roku jeho matka sledovala v dánské televizi dokument o židech z Prahy, kde za války rozdělený postarší pár vzpomíná, jak se po válce znovu sešel. S úžasem zjistila, že se jedná o její sestřenicí, kterou neviděla bezmála 60 let. Tu se jí spolu s další sestřenicí podařilo kontaktovat a došlo tak ke znovu sjednocení rodiny v České republice, u kterého byla i dánská televize.

²⁸⁸ Rozhovor s Peterem Armstrongem vedla Nikola Kleinová, 30. 4. 2012 (přeloženo z angličtiny).

3.2.8. Pád komunismu v Československu. Srovnání života v Dánsku a Česku.

Bylo přirozené, že v emigraci narátoři sledovali vývoj v rodném Československu. O dění doma byli informováni jednak prostřednictvím korespondence od svých blízkých a čas od času i z dánských médií: „*Co se psalo v novinách, nebo tak, ale toho moc nebylo. Akorát, když přišla Charta, tak to se samozřejmě okolo toho tady hodně psalo, to byl takovej průlom, že, ale jinak nic tak zvláštního.*“²⁸⁹ Dánská média podle slov narátorů dění ve východním bloku nevěnovala zvláštní pozornost, neboť byla zaměřena spíše na situaci na Západě. Jedna z narátorek připouští, že její představy a povědomí o Československu byly tudíž zkreslené: „*Já jsem myslela, že to je to samý, co se dělo tady na Západě jako, ale to vůbec není to samý.*“²⁹⁰ Významným zdrojem cenných informací však byla exilová periodika: „*My jsme odebírali Český slovo, to byly noviny, který vycházely v Německu, myslim, pak jsme odebírali Svědectví Tigridovo, že, ten časopis. Takže já tam mam takovej štos toho, to byl výbornej časopis. A to byly naše zdroje poučení, co se děje v Československu.*“²⁹¹

Bez ohledu na míru jejich informovanosti o dění v Československu se narátoři shodují na tom, že komunistický systém byl v lidech natolik zažitý, že nevěřili v jeho pád. Peter vzpomíná na slova svého známého, který mu dva měsíce před Sametovou revolucí řekl: „*Sice v Československu nemáme svobodu, ale máme všechno ostatní a na tom ten systém stojí a proto se nezhroutí.*“²⁹² Přes všechny dílčí krize a narůstající hospodářské potíže většinou působil v očích lidí systém velmi stabilně a nezlomně. Soudržnost a potenciál sovětského bloku byly přeceňovány právě díky soustavné propagandě a vštěpování o neotřesitelnosti Sovětského svazu: „*Slyšela jste tenhleten slogan ‚Se Sovětským svazem na věčné časy a nikdy jinak‘? Já jsem to poslouchala teda vlastně pořád! A jako já jsem tomu snad i věřila, že to prostě jinak bejt nemůže.*

²⁸⁹ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁹⁰ Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

²⁹¹ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁹² Rozhovor s Peterem Armstrongem vedla Nikola Kleinová, 30. 4. 2012 (přeloženo z angličtiny).

Mně to připadalo natolik solidní a natolik divný, prostě praštěný do hlavy tohleto. ²⁹³

Určitým předznamenáním pádu komunismu v Československu byly veřejné projevy nesouhlasu s režimem, které se objevily od roku 1969 poprvé v podstatě až 21. srpna 1988. Od té doby se protestní akce začaly konat pravidelně při různých významných výročích. Nicméně v zahraničí se o nich příliš nevědělo, a ani jim nebyl přikládán zvláštní význam. To dokládá i pravidelný odběratel exilových časopisů Karel: *„Moc jsme o tom nevěděli, že tam byly tyhle všelijaký demonstrace k 21. srpnu a na podzim a tak.* ²⁹⁴ Další demonstrace do konce roku 1988 se odehrály při příležitosti výročí vzniku Československa 28. října 1988 či výročí přijetí Deklarace lidských práv 10. prosince 1988, kdy se zástupci disentu dokonce sešli s francouzským prezidentem F. Mitterandem. Naděje na zhroucení režimu v těchto protestních akcích však neviděla ani Jana s manželem, kteří emigrovali na sklonku roku 1988.

Dalším symptomem započínající změny systému bylo také uvolňování atmosféry v důsledku reformy Michaila Gorbačova. Nicméně se nečekalo, že by mohly vyústit v rozklad celého sovětského bloku: *„No tak jistě, byla perestrojka a tak, takže tam se to muselo odrazit. Ale to teda, že ten režim padne takhle, že se sesype, to teda mě fakticky nenapadlo.* ²⁹⁵

Renata viděla jako důvod nerozbitnosti systému spíše neakceschopnost a jistou laxnost většiny československého národa: *„Já jsem si myslela, že komunismus nepadne, protože vono to bylo tak zajetý všechno, takový jako hustý, že jsem si říkala, z toho se Češi nikdy nedostanou. Když začali Poláci tenkrát se hejbat, tak jsem si říkala, možná že to nakazí třeba i Čechy (...), jenže vždycky jsem si říkala Češi... Voni Poláci třeba něco začali a nebáli se, že je pobijou. Češi byli, bych řekla, jako Švejk, řekli ano a mysleli si svý, takovej švejkovskej národ (...). Voni se báli vo nějaký komplikace.* ²⁹⁶ Narátorka naráží na značný rozdíl mezi charakterem polské a československé opozice. Zatímco nezávislé odborové hnutí Solidarita, které bojovalo i za demokratická občanská práva, dosáhlo v Polsku deseti milionů členů, opozice

²⁹³ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁹⁴ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁹⁵ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁹⁶ Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

v Československu zůstávala stále spíše záležitostí elit. Narátorka naznačuje, že i když lidé nebyli s režimem v Československu spokojeni, většina z nich se s ním raději smířila a žádnou snahu o změnu poměrů nevyvíjela.

Sametová revoluce tedy byla pro narátory do velké míry událostí neočekávanou. Jeden z narátorů ji přivítal s takovým nadšením, že přijel do Prahy a manifestací se zúčastnil: „*V tom devětaosmdesátém roce, na podzim v tom listopadě, když to začalo v Praze ty demonstrace (...), tak jsme říkali: ‚To tam musíme být!‘ Tak sestra moje a jedna ještě její kamarádka Češka a já, tak jsme tam jeli a já jsem byl i v Praze na tom Václaváku taky a zpíval hymnu a... A to byla krásná doba teda, to jsem byl velice rád, víš, že jsem to zažil. Havel mluvil na balkóně, já stál dole a Gott s Krylem zpívali hymnu a já nevím co. Já jsem tam taky lítal jak lump v palírně, strašně, strašně nadšenej. To bylo...ten osmašedesátej a tohleto hlavně, ten devětaosmdesátej, to byly tak nejlepší zážitky v našem životě.*“²⁹⁷ Karel, který jel v listopadu 1989 do Československa, aby mohl porážku komunismu prožít na vlastní kůži, se vyjadřuje k listopadovým událostem nejemotivněji. Zhroucení železné opony ve vyprávění velmi prožíval také Peter, který, ačkoliv strávil naprosto převážnou většinu svého života v cizině, se podle svých slov vždy cítil být především Čechem. Do svobodného Československa se vydal zhruba v únoru 1990 a tehdy předal Občanskému fóru psací stroj, rozmnožovač a průklepový papír, aby alespoň symbolicky podpořil šíření jeho myšlenek v československé společnosti, kde byla podle jeho slov stále všudypřítomná atmosféra doznívajícího komunismu.²⁹⁸

Ostatní narátoři se k těmto událostem také vyjádřili pozitivně, ale takto razantní nadšení jako Karel s Peterem výslovně neprojevali. Vzhledem k tomu, že Peter byl v emigraci více než čtyřicet a Karel více než dvacet let (jako i další tři narátoři), zdá se, že rozdílné reakce jednotlivých narátorů na tyto události nesouvisí s délkou jejich pobytu v emigraci. Pravděpodobnějším vysvětlením je míra vlastenectví k rodné zemi (vzpomeňme dvě narátorky, které se vzdaly občanství) a význam, jaký přikládali znovunabytí svobody pro československý národ.

²⁹⁷ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

²⁹⁸ Rozhovor s Peterem Armstrongem vedla Nikola Kleinová, 30. 4. 2012 (přeloženo z angličtiny).

Vlastimilovy dojmy ze zhroutení systému v Československu byly do značné míry ovlivněny jeho negativně vyhraněným postojem ke komunistickému režimu: „*No tak to jsem byl rád, že jo. Poprvé jsem tam jel asi v devadesátém prvním už. To jsem tam jel autem přes západní Německo, to jsem tam vjel a to bylo hrozný...to bylo hrozný to vidět! Jak u cikánů! (...) Jel jsem a já tam zabloudil, to bylo jak po třetí světový válce, fakt. Tam nebyla cedule, baráky vošoupaný, do těch se nikdy nic neinvestovalo, no úplná katastrofa.*“²⁹⁹ Tento narátor se takřka nevyjadřuje k porážce komunismu či návratu demokracie, ale pozornost věnuje viditelným neblahým dopadům režimu, které zaznamenal po návratu do Československa. Dodává: „*...to jsem chtěl říct, že mně se nikdy nestejskalo!*“³⁰⁰ Jeho dlouholetý odpor ke komunistickému režimu tak evidentně ochladil i jeho vztah k Československu. Nasvědčuje tomu i skutečnost, že ačkoliv v Československu nebyl od své emigrace v roce 1965, ani po roce 1989 do země nijak zvlášť nespěchal a přijel až po dvou letech.

Třebaže do emigrace se většinou odchází s vědomím, že je to navždy, zajímalo mě, jak se emigranti stavěli k možnému návratu do vlasti po roce 1989 a jestli tuto variantu zvažovali: „*My tady žijem 44 roků, že, to je jako větší část života. My tady máme děti, my tady máme vnoučata, my tady máme známý... Tam celkem už v Čechách nikoho...no tak manželka tam má dva bratry, ale to jako není žádnéj přístav, do kterýho se člověk vrací. A já už tam nemám žádnou rodinu, páč sestra je tady. Nikdy jsme o tom..., ne, to jsme neuvažovali.*“³⁰¹ V době pádu železné opony dělilo narátory od emigrace z Československa ve čtyřech případech více než dvacet let, v jednom pak dokonce více než dlouhých čtyřicet let. Všichni se za tuto dobu v Dánsku usadili, měli zde domov, práci a většina z nich i rodinu: „*Já jsem strašně jeden čas si říkala, až půjdu do penze...táhlo mě jako jet do Česka a bejt tam a vždycky jenom sem dojíždět za dětma. A nebo být tam na půl roku a tady na půl roku. Jenže si říkám, já mám větší rodinu tady a nemůžu bez těch dětí bejt a teď mam i vnučku... Já jsem s rodinou moc svázaná.*“³⁰² Totožný názor projevila paní Lea, která má pět dětí a tak jako Renata je provdaná za Dána.

²⁹⁹ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

³⁰⁰ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

³⁰¹ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

³⁰² Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012.

Avšak ani narátor, který v Dánsku rodinu nezaložil a neoženil se, o návratu do Československa nikdy neuvažoval. Život v Dánsku mu po všech stránkách vyhovoval, líbilo se mu, že si vydělá dostatek peněz, aby mohl trávit volný čas podle svých představ a do Čech ho nic netáhlo: „*Po tom devětaosmdesátým já jsem ještě pracoval, já jsem se měl dobře. Jet jsem si mohl, kam jsem chtěl (...), já jsem furt někam jezdil, já jsem byl třikrát v Americe a každé rok dvakrát na dovolený, tak to se mně líbilo. No a teďko už taky akorát ty spolužáci jsou tam [v Čechách].*“³⁰³

Poněkud v jiné pozici než ostatní narátoři byla Jana a její manžel – Sametová revoluce se odehrála pouhých jedenáct měsíců po jejich odchodu za hranice: „*Pořád jsme jako kalkulovali s tím, že než děti začnou chodit do školy, tak se musíme vrátit do Čech, protože tady ten školskej systém je natolik jinej, že oni kdyby pak chtěli změnit třeba v pátý třídě, tak by na tom byli strašně bitý.(...) Takže v devadesátým sedmým jsme prodali byt, vzali jsme tyhlety dvě děti a jeli jsme do Čech.*“³⁰⁴ Nerozhodli se tedy do Československa vrátit hned, ale až když byly jejich děti v předškolním věku. V Dánsku tudíž nakonec strávili devět let a to nebyla doba vůbec zanedbatelná. Po návratu do Česka zažili šok a zklamání: „*To byly nejhorší tři měsíce v mém životě, fakt! To bylo mnohem jednodušší přijít sem, než přijít pak zpátky do Čech. (...) My jsme si tady z tý jistoty a toho všeho...protože tady to všechno funguje (...), prostě takovej ten respekt k tomu člověku jako ten tady je. A my jsme si na to zvykli a teď jsme přišli zpátky do Čech a tam ten nerespekt k člověku, to bylo prostě něco tak šílenýho! (...) A říkala jsem: ‚Já tady nemůžu bejt, já si na tohle nemůžu zvyknout, prostě já tady vodmítám si na něco takovýho zvykat!‘*“³⁰⁵ Po několika měsících se narátorka, která se nemohla vyrovnat s poměry v Česku, do Dánska i s rodinou nakonec vrátila. Dnes tuto zkušenost hodnotí pozitivně: „*Mně to strašně pomohlo, že jsem jakoby tak vyzrála, já jsem si uvědomila, co vlastně chci a co v žádným případě nechci.*“³⁰⁶

Na rozdíl mezi poměry v Dánsku a dnešním Česku poukazují také ostatní narátoři. V Dánsku oceňují zejména fungující systém, absenci korupce či sociální jistoty ze strany státu, ale i vzájemnou důvěru mezi lidmi, která je v této zemi pro Čecha až

³⁰³ Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012.

³⁰⁴ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

³⁰⁵ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

³⁰⁶ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

neobvyklá: „*Tady se dá na každého spoléhat, člověk nemá problém a všechno funguje, to asi víš.*“³⁰⁷ Další z narátorů dodává: „*Tak jako si myslím, že je to taková slušná země, kde se s člověkem jedná slušně a přátelsky a nepodráží tě nikdo, hlavně v práci je to poznat.*“³⁰⁸

Zatímco v Dánsku patří naprostá většina lidí ke střední vrstvě, kde každý dosáhne na určitý standard, který v této zemi není vůbec malý, v Čechách jsou sociální nůžky mnohem více rozevřené. Právě to je podle Jany i příčinou závisti, kterou mezi Čechy zaznamenává: „*Když tam teda jedu, tak vidím ten ohromnej rozdíl mezi těma lidma co si teda nakradli, protože si na to nevydělali, že jo, a plus teda ty, co opravdu choděj do práce a dělaj jako magoři, ale v podstatě nedošáhnou ani na desetinu toho, co teda ty, co si na to nakradli. To znamená, že i ta morálka se tak nějak posune (...). Tam to jde úplně nějakým špatným směrem, jsem z toho taková smutná, ale já nevím, co pro to můžu udělat.*“³⁰⁹

Popisované rozdíly mezi dánskou a českou společností jsou přirozeně determinovány rozdílným historickým vývojem. Dánský národ, narozdíl od českého, nebyl v dějinách potlačovaný cizími národy, byl po staletí více méně svébytný a od toho se odvíjelo i jeho sebevědomí. Česká společnost naproti tomu trpí dodnes následky čtyřiceti let komunistické nadvlády, která způsobila její hospodářský a především morální rozvrat.

³⁰⁷ Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012.

³⁰⁸ Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

³⁰⁹ Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012.

Závěr

V zahraničí dnes žijí stovky tisíc Čechů, které k odchodu z rodné země vedly nejrůznější motivy, a počet potomků zahraničních Čechů, kteří se hlásí k češtví, se dnes odhaduje na více než jeden milion.³¹⁰ Během vlády komunistické strany v letech 1948-1989 opustilo Československo podle dnešních odhadů více než 200 tisíc lidí, což nepochybně znamenalo pro národ další nenahraditelnou ztrátu, jako už několikrát v jeho dějinách. Emigrace z komunistického Československa ale nebyla výhradně únikem z totality motivovaným touhou po svobodě, ale v některých případech byla motivována také ekonomickými či osobními důvody, případně vyvolána kombinací různých faktorů. Tak tomu bylo i v případě našich šesti narátorů, jejichž postoj ke KSČ nebyl vymezen vždy výslovně negativně a míra politické motivace k odchodu z vlasti se v jednotlivých případech lišila. Zatímco někteří emigrovali, protože jim v Československu bytostně chyběla svoboda, dvě narátorky se v emigraci ocitli doslova náhodou, bez předešlého záměru. Všichni narátoři však reflektují svoje rozhodnutí stejným způsobem, a sice jako krok správným směrem, kterého nikdo z nich nelitoval. V Dánsku narátoři totiž brzy pocítili změny mezi životem v totalitní a demokratické zemi, která jim zaručovala základní lidské svobody, možnost bránit se proti bezpráví a vychovat svoje děti v civilizované společnosti.

Samotná emigrace byla komplikovanou záležitostí po všech stránkách, počínaje samotným rozhodnutím, po kterém většinou následovalo byrokratické kolečko k získání povolení k vycestování. V neposlední řadě emigranti nenávratně opouštěli svoji rodinu a přátele, většinou aniž by bylo možné je o tom zpravit. Ani po překročení hranic však ještě nebyla budoucnost emigrantů v nové zemi jistá. Nejprve bylo nutné zažádat o politický azyl, přičemž okolnosti doprovázející tuto proceduru se v závislosti na čase značně proměňovaly. Zatímco v roce 1965 jeden z narátorů čekal na vyřízení žádosti o azyl po dobu tří týdnů ve vazební věznici, v roce 1968 byli žadatelé o azyl umístováni na státní náklady do penzionů a v roce 1988 pak

³¹⁰ BROUČEK, Stanislav; HRUBÝ, Karel In BROUČEK, Stanislav; HRUBÝ, Karel (eds.). *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantsví a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998*. Praha : Karolinum – Etnologický ústav AV ČR, 2000 s. 7.

uprchlíci do doby udělení azylu, která se pohybovala v řádu měsíců, zůstávali v azylových centrech, kde převažovala muslimská většina. Po získání azylu mohli emigranti začít budovat nový život, což v počátcích znamenalo zejména sehnat si místo k bydlení, zaměstnání a začít se učit dánský jazyk.

Jedna z narátorek v emigraci zůstala zcela nepředvídaně, stejně tak, jako desítky tisíc dalších československých občanů, kteří se v době srpnové invaze nacházeli v zahraničí. Okupace Československa byla dostatečně pádným důvodem k emigraci i pro lidi, kteří o opuštění země do té doby neuvažovali. Jelikož tehdejší legislativa umožňovala těmto lidem si pobyt v zahraničí z různých důvodů prodloužit, narátorka toho využila a v Dánsku začala za finanční pomoci státu studovat, tudíž o status uprchlíka nežádala. Poměrně záhy se také vdala za Dána a vyvázala z československého občanství, čímž se nadobro vyhnula jakýmkoliv případným postihům ze strany ČSSR, plynoucím z jejího pobytu v Dánsku. Ani Peter nebyl v Dánsku žadatelem o azyl, neboť z Československa emigroval již ve třinácti letech a v době své plnoletosti si v emigraci zažádal o občanství SRN, na které měl podle mezinárodního práva po druhé světové válce nárok.

Narátoři, kteří se z hlediska československé legislativy dopustili trestného činu opuštění republiky, byli v zahraničí odsouzeni k třem měsícům až dvěma letům odnětí svobody. Každému takto odsouzenému emigrantovi pak hrozilo na území Československa zatčení, pokud jim režim cestu do vlasti vůbec umožnil. V roce 1977 však KSČ přišla se směrnicí, která emigrantů „velkoryse“ nabízela beztrestnou návštěvu jejich rodné země. Podmínkou však bylo ponižující a neméně absurdní zažádání o milost nebo o zpětný souhlas s trvalým pobytem v zahraničí. Mnozí, kteří by jinak definitivně ztratili kontakt s příbuzenstvem v Československu, byli leckdy na tato pravidla nuceni přistoupit, jiní „úpravu vztahů“ i za toto riziko s hrdostí odmítli.

Když se v listopadu 1989 začal režim v Československu hroutit, nikdo z narátorů to nečekal. Ostatně proto také do emigrace odešli, neboť v tuto možnost vůbec nevěřili a přesvědčení, že odcházejí nejspíš navždy, u nich převládalo. Přes pocity radosti a satisfakce narátorů z krachu komunistického režimu už nebylo návratu do jejich rodné země, většina z nich v Dánsku strávila více než dvacet let. Ani narátorka, která

se do Česka vrátila po devíti letech, však již nenašla k rodné zemi cestu, neboť ta ještě zjevně trpěla následky svojí nedávné minulosti.

Seznam použitých zkratk:

AFCR – American Fund for Czechoslovak Refugees
ČEDOK – Československá dopravní kancelář
ČSAV – Československá akademie věd
ČSL – Československá strana lidová
ČSR – Československá republika
ČSSR- Československá socialistická republika
IRO – International Refugee Organization
K231 – Klub bývalých politických vězňů
KBSE – Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě
KSČ – Komunistická strana Československa
KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu
MNB – Ministerstvo národní bezpečnosti
MV – Ministerstvo vnitra
NDR – Německá demokratická republika
PTP – Pomocné technické prapory
RVHP – Rada vzájemné hospodářské pomoci
SBČS – Státní banka československá
SNB – Sbor národní bezpečnosti
SRN – Spolková republika Německo
StB – Státní bezpečnost
UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration
USD – americký dolar
ÚV KSČ – Ústředí výbor komunistické strany Československa
VB – Veřejná bezpečnost
YMCA – Young Men´s Christian Association

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Archivní prameny:

Archiv bezpečnostních složek, fond A 2/3 – Sekretariát federálního ministerstva vnitra – III. díl, a. j. 1001: *Zpráva o problematice československé emigrace*, 1971.

Archiv bezpečnostních složek, fond A 7 – Sekretariát náměstka ministra vnitra plk. Jaroslava Klímy, a. j. 533: *Rozbor emigrací čs. občanů do kapitalistické ciziny od roku 1948 do současnosti*, 1968.

Národní archiv, fond 02/1, sv. P 66/88, č. j. 4570, bod 24: *Postup při řešení humanitárních otázek souvisejících s povolováním vystěhování čs. občanů do ciziny, nedovolenou emigrací, s povolováním soukromých cest čs. občanů do nesocialistických států a čs. občanů s trvalým pobytem v těchto státech do Československé socialistické republiky*, 1988.

Národní archiv, fond 02/1, sv. 89, a. j. 147, bod 3: *Zásady pro postup vůči čs. občanům, kteří po 21. srpnu 1968 zůstali v cizině*, 1969.

Národní archiv, fond 02/1, sv. 153, a. j. 237, bod 4: *Zpráva o problematice československé emigrace*, 1971.

Národní archiv, fond 02/4, sv. 15, a. j. 23, bod 7: *Zpráva o opuštění republiky čs. občany v roce 1965 a 1966*, 1967.

Legislativní prameny:

Sbírka zákonů a mezinárodních smluv – archiv od roku 1945 do června 2008. [online]. [cit 2012-11-14] Dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/>.

Literatura:

BLAŽEK, Petr; JECH, Karel; KUBÁLEK, Michal. *Akce „K“: Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumenty*. Praha : Pulchra, 2010. ISBN 978-80-87377-05-5.

BROUČEK, Stanislav. *Etapy českého vystěhovalectví*. Praha : Etnologický ústav AV ČR, 2003. ISBN 80-85010-54-2.

BROUČEK, Stanislav. Emigrace a exil jako způsob života. In BROUČEK Stanislav; HRUBÝ, Karel; MĚŠŤAN, Antonín (eds.). *Emigrace a exil jako způsob života: II. symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu*. Praha : Karolinum – Etnologický ústav AV ČR, 2001, s. 25-28. ISBN 80-246-0351-9.

COLEMAN, David; WADENSJÖ, Eskil (eds.). *Immigration to Denmark: International and National Perspectives*. Aarhus : Aarhus University Press, 1999. ISBN 87-7288-775-3.

CUHRA, Jaroslav. *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969-1972*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR; sv. 29. ISBN 80-85270-64-1.

ČELOVSKÝ, Bořivoj. *Uprchlíci po „Vítězném únoru“*. Šenov u Ostravy : Tilia, 2004. ISBN 80-86101-87-8.

DAHRENDORF, Ralf. *Pokoušení nesvobody: Intelektuálové v časech zkoušek*. Jinončany : H & H, 2008. ISBN 978-80-7319-065-1.

FRANKOVÁ, Anita (et. al). *Svět bez lidských dimenzí: čtyři ženy vzpomínají*. Praha : Státní židovské muzeum ve spolupráci s Federací židovských obcí v Čechách a na Moravě, 1991. ISBN 80-900750-7-X.

HÁJEK, Hanuš J. Exil 1954. *Skutečnost* [online]. 1954, roč. 5., č. 11-12, s. 138-139. [cit. 2013-1-10]. Dostupné z: http://www.scriptum.cz/skutečnost/skutečnost_1953_11-12.pdf.

HANZLÍK, Jan. Československá emigrace očima tajných materiálů. In TÁBORSKÝ, Jan (ed.). *Securitas Imperii: Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu. IX*. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002. s. 269-306. ISBN 80-902885-5-3.

HOJDA, Zdeněk; ŠTĚPÁN, Jiří. Česko-dánské styky. In BUSCK, Steen; POULSEN, Henning (eds.). *Dějiny Dánska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007. Dějiny států. s. 368-384. ISBN 978-80-7106-908-9.

JEŘÁBEK, Vojtěch. *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno : Stilus, 2005. Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948-1989 ; sv. 8. ISBN 80-903550-0-5.

KAPLAN, Karel. *Nekrvavá revoluce*. Toronto : Sixty-Eight Publishers, 1985. ISBN 0-88781-157-4.

KOBLASA, Jan. *Emigrace – vstávání z mrtvých se živým nedaří*. Praha : Jan Placák – Ztichlá klika, 2011. ISBN 978-80-903898-7-8.

KOSTLÁN, Antonín. Útěky do emigrace a Československá akademie věd. In ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa – KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha : Academia, 2011. s. 19-207. ISBN 978-80-200-1915-8.

KOURA, Petr. „Svědomy mi nedovolí šířit takové lži“. Český exil mezi únorem 1948 a srpnem 1968. In WITTLICHOVÁ, Lucie (ed.). *Vzkazy domů*. Praha : Labyrint, 2012. s.203-215. ISBN: 978-80-87260-46-3.

NEŠPOR, Zdeněk R. České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium. *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 2, s. 245-284. ISSN 1210-7050.

PAUKERTO VÁ, Libuše. Několik základních údajů o odchodech z Československa, 1948-1991. In BROUČEK, Stanislav; HRUBÝ, Karel (eds.). *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998*. Praha : Karolinum – Etnologický ústav AV ČR, 2000, s. 25-31. ISBN 80-85010-10-0.

PEDERSEN, Søren. Migration to and from Denmark during the period 1960-1997. In COLEMAN, David; WADENSJÖ, Eskil (eds.). *Immigration to Denmark: International and National Perspectives*. Aarhus : Aarhus University Press, 1999. s. 148-190. ISBN 87-7288-775-3.

PERNES, Jiří. Úvodní poznámky k terminologii. *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova universita, 2005, roč. 9, s. 79-80. ISBN 80-210-3895-0.

PICK, Otto. Politický význam exilu. In BROUČEK, Stanislav; HRUBÝ, Karel (eds.). *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998*. Praha : Karolinum – Etnologický ústav AV ČR, 2000, s. 15-24. ISBN 80-85010-10-0.

POLLAKOVÁ, Kateřina. *Emigrace jako životní zkušenost: Češi v Dánsku 1968-1989*. Praha, 2009. Diplomová práce. Fakulta humanitních studií UK.

PREČAN, Vilém. Dějiny exilu a emigrace: prameny, výzkumné instituce a projekty. *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova universita, 2005, roč. 9, s. 125-130. ISBN 80-210-3895-0.

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. Brno : Doplněk, 2009. ISBN 978-80-7239-228-5.

Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech UV KSČ. Praha : Svoboda, 1969.

RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. Česká společnost po roce 1945; sv. 4. ISBN 978-80-7285-081-5.

SALT, John. *Migration and population change in Europe*. New York : United Nations, 1993. ISBN 92-9045-082-7.

ŠKODOVÁ, Lenka. *Gender, Generation and National Identity of Czech Émigrés in Denmark* [online]. Kodaň, 2004. [cit. 2012-11-27]. Dostupné z: http://www.anthrobase.com/Txt/S/Skodova_L_02.htm. Diplomová práce. Institute of Anthropology, University of Copenhagen.

ŠTĚPÁN, Jiří. Českoslovenští krajané ve Skandinávii v agendě diplomatů meziválečné doby. In KONEČNÝ, Karel; MOTLÍČEK, Tomáš (eds.). *Studie z dějin*

emigrace: Sborník studentských prací. Olomouc : Monse – Universita Palackého v Olomouci, 2003. str. 20-39. ISBN: 80-244-0730-2.

ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Stručně o pobělohorských emigrantech.* Praha : Kalich, 2005. ISBN 80-7017-022-0.

TIGRID, Pavel. *Politická emigrace v atomovém věku.* Praha : Prostor, 1990. ISBN 80-85190-00-1.

TRAPL, Miloš. Česká politická emigrace ve 20. století (1914-1989). In BROUČEK, Stanislav; HRUBÝ, Karel (eds.). *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století: symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. – 30. června 1998.* Praha : Karolinum – Etnologický ústav AV ČR, 2000. s. 36-44. ISBN 80-85010-10-0.

TRAPL, Miloš. Terminologie pojmů o české, respektive československé (v letech 1918-1989) emigraci či exilu. *Česko-slovenská historická ročenka.* Brno : Masarykova universita, 2005, s. 73-77. ISBN 80-210-3895-0.

VACULÍK, Jaroslav. *České menšiny v Evropě a ve světě.* Praha : Libri, 2009. ISBN 978-80-7277-397-8.

VANĚK, Miroslav. Možnosti a meze orální historie při výzkumu českého exilu. *Historica. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Facultas philosophica* [online]. 2002, č. 31, s. 399-404. [cit. 2012-11-13]. Dostupné z: <http://publib.upol.cz/~obd/fulltext/Historica%2031-2002/historica31-38.pdf>.

VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie.* Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Fakulta humanitních studií UK, 2007. ISBN 978-80-7285-089-1.

VILÍMEK, Tomáš. Exil a emigrace v letech 1968-1989. In WITTLICHOVÁ, Lucie (ed.). *Vzkazy domů.* Praha : Labyrint, 2012. s. 271-285. ISBN: 978-80-87260-46-3.

ZEMAN, Zbyněk et al. (otázky kladli Petr HRUBÝ, Pavel KOSATÍK a Zdeněk POUSTA). *ROZCHOD 1948: Rozhovory s českými poúnorovými exulanty.* Praha :

Universita Karlova v Praze – Ústav dějin a Archiv University Karlovy, 2006. ISBN 80-239-6142-X.

Elektronické zdroje:

Emigrant 1948-1989. *Paměť národa* [online]. © 2000-2013. [cit. 2013-5-12]. Dostupné z: <http://www.pametnaroda.cz/category/detail/id/44>.

Exilová periodika 1948-1989. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. © 2008 – 2013. [cit. 2013-03-14]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/exilova-periodika-1948-1989>.

Krajanské spolky v Dánsku. *Severská společnost* [online]. © 2013. [cit. 2013-01-29]. Dostupné z: <http://www.severskaspolecnost.cz/dansko/krajanske-spolky-v-dansku/>.

Publikace. *Dny české státnosti* [online]. © 2011. [cit. 2012-11-20]. Dostupné z: <http://www.dnyceskestatnosti.cz/aktualni-projekt/publikace/>.

Vědci v exilu a diktátorské režimy 20. století. *Akademický bulletin. Oficiální časopis Akademie věd ČR* [online]. [cit. 2012-11-21]. Dostupné z: http://abicko.avcr.cz/sd/novinky/hlavni-stranka/news_0552.html.

Rozhlasové a televizní vysílání:

Abeceda komunistických zločinů. 26. díl. Železná opona [online]. ČT, 2011. [shlédnuto 2013-03-15] Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10317262233-abeceda-komunisticky-zlocinu/>.

Hovory z druhé strany. 3. díl, 17. 2. 1981. *E-sbírky* [online]. © 2012. [cit. 2013-03-15]. Dostupné z: <http://www.esbirky.cz/detail/303879/>.

Rozhovory:

Rozhovor s Evou S. vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012; Hørsholm, Dánsko.

Rozhovor s Janou Vlkovou vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012; Albertslund, Dánsko.

Rozhovor s Karlem Müllerem vedla Nikola Kleinová, 20. 6. 2012; Albertslund, Dánsko.

Rozhovor s Leou Laursen vedla Nikola Kleinová, 28. 5. 2012; Hørsholm, Dánsko.

Rozhovor s Peterem Armstrongem vedla Nikola Kleinová, 30. 4. 2012; Kodaň, Dánsko.

Rozhovor s Renatou Christensen vedla Nikola Kleinová, 18. 6. 2012; Aarhus, Dánsko.

Rozhovor s Vlastimilem Komedou vedla Nikola Kleinová, 3. 4. 2012; Måløv, Dánsko.